

TANULMÁNYOK

NAGY LEVENTE – HAUSNER GÁBOR

RAIMONDO MONTECUCCOLI ÉS A MAGYAROK*

Szinte nincs olyan a XVII. század közepének magyar történelmével vagy főleg a korszak kétségkívül egyik legfontosabb szereplőjével, a költő Zrínyi Miklóssal foglalkozó könyv vagy tanulmány, amelyben ne fordulna elő Raimondo Montecuccoli neve. Ennek ellenére meglepően kevés az olyan magyar szakmunka, mely Montecuccoli műveinek alapos ismeretéről tanúskodna. A kivételek közé tartozik természetesen a kiváló hadtörténész, Perjés Géza majd félévszázada megjelent, de napjainkban is nagyon aktuális tanulmánya, melyben a szerző a hangsúlyt Montecuccoli hadvezetésének és hadtudományi műveinek vizsgálatára helyezte. Tény, hogy a magyar olvasó Perjés Géza tanulmányából szerezheti be ma is a legtöbb és a legalaposabb információkat Montecuccoli műveiről, valamint a császári hadvezér hadászati és politikai nézeteiről. Annyit azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy mondanivalója megfogalmazásakor Perjés még nem támaszkodhatott kritikai kiadásban közzétett, megbízhatóbb Montecuccoli-szövegekre. Ő főként Montecuccoli *Della guerra col turco in Ungheria* című művének a Giuseppe Grassi által 1821-ben publikált változatát, valamint az Alois Veltzé által a XIX–XX. század fordulóján négy kötetben kiadott Montecuccoli-válogatást használta.¹ Eredeti Montecuccoli-kéziratok nem álltak rendelkezésére, az pedig, hogy a fent említett két kiadás miért megbízhatatlan, csak nemrég, a Montecuccoli kritikai kiadás három kötetének megjelentével, vált nyilvánvalóvá.

Minden bizonnyal az autentikus Montecuccoli-szövegekhez való nehéz hozzáférés hátráltatta a Perjés utáni magyar kutatásokat is. Perjés Géza tanulmányának megjelenését követően ugyanis jó harminc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Bene Sándor, immár az időközben megjelent Montecuccoli kritikai kiadás első két kötetének szövegeit felhasználva, néhány lényegre törő megállapítást tegyen a Zrínyihez és Montecuccolihoz köthető korabeli történeti munkák (elsősorban Galeazzo Gualdo Priorato művei) keletkezés-történetéről.² Ennek ellenére a Montecuccoli kritikai kiadás nem épült be a magyar kutatásba, talán azon egyszerű oknál fogva, hogy – bármennyire hihetetlen – ismereteink szerint egyetlen magyarországi könyvtárban sem található meg, sőt még a hozzánk legközelebb eső nagyobb külföldi könyvtárban (pl. az Österreichische Nationalbibliothekban) is csak az első két kötet van meg. Ez lehetett az oka annak is, hogy Zachar József, aki 2001-ben a szentgotthárdi ütközetről rendezett konferencián a legkitűnőbb ismerte-

* A tanulmány a Klebelsberg Kunó ösztöndíj támogatásával jött létre, amely lehetővé tette a bécsi Montecuccoli-hagyatékban végzett kutatásokat.

¹ Az eredetileg 1962-ben megjelent tanulmány újabb közlése a szerző gyűjteményes kötetében: *Perjés* 1999. 149–189. o. A Perjés által használt Grassi-kiadás: *Opere di Raimondo Montecuccoli*. Vol. 1–2. Torino, 1821. Veltzé válogatása: *Veltzé I–IV*. 1899–1900.

² *Bene* 1991. 48–53. o.; *Bene* 1993. 49–56. o.; *Bene* 1993a. 650–668. o.

tést adta az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárában (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv) található Montecuccoli anyagról, nem tudhatta, hogy az általa felsorolt magyar vonatkozású Montecuccoli iratok (pl. Osservazione della Dieta in Ungheria a Presburgo l'anno 1655; Parere umilissimo intorno alla conservazione dell'Ungheria e della Transilvania, 1662; Giudizio congetturale sopra le intenzioni e consigli degli ungheri, 1662; Annotazioni all'Istoria di Transilvania e d'Ungheria del conte Gualdo, 1666 stb.) éppen egy évvel korábban jelentek meg a kritikai kiadás harmadik kötetében. A későbbiekben ezeken a nyomokon elindulva hasznosította Hausner Gábor és Domokos György a kritikai kiadás, valamint a Kriegsarchiv Montecuccoli anyagát a Zrínyi-Újvárról, valamint Zrínyi hadtudományi munkáiról szóló írásaikban.³

Egy kis Montecuccoli-filológia

A fentiek alapján megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a Montecuccoli körül folyó polémiának, valamint a róla keringő ellenőrizetlen és néha megalapozatlan híreszteléseknek éppen az volt az oka, hogy eredeti szövegeit kevésbé ismertük, a későbbi kiadások pedig sok esetben hiányos vagy rontott szövegeket tettek közzé.⁴ Tény, hogy Montecuccoli szinte semmit sem tett írásainak megjelentetése érdekében, így saját életében egyetlen műve sem jelent meg nyomtatásban. Többi katonatársához hasonlóan (pl. Ludovico Veterani, Luigi Ferdinando Marsili stb.) általában csak a politikai döntéshozók szűk körének, néha egyenesen a császárnak címezte írásait, melyek nemegyszer hadititkokat tartalmaztak. Sőt, a kritikai kiadás szerkesztője, Raimondo Luraghi szerint Montecuccoli sokszor csupán saját maga számára írta le katonapolitikai elképzeléseit, azzal a céllal, hogy önmagának állítson fel cselekvési tervet.⁵ Minden bizonnyal a szélesebb körű nyilvánosságot megcélzó politikai propaganda területén való járatlansága okozhatta, az alább még részletesebben bemutatandó, a Zrínyihez és a magyar ügyekhez köthető publicisztikai vereségét is. Ahogy egyik kiváló tanítványa, a már említett Marsili esetében is, egy katonai kudarc szolgáltatta az okot arra, hogy kilépjen az én-reprezentáció publicisztikai terébe, úgy Montecuccolinál is valami hasonlóval van dolgunk, de őt halála megakadályozta abban, hogy a propaganda csataterén is sikeres legyen.

Marsili 1703-ban feladta Breisach várát az ostromló francia csapatoknak. Ezért a bécsi udvarban kegyvesztett lett. Jóllehet halálbüntetés várt volna rá, mégis megúszta azal, hogy a császári hadseregből kizárták, és a császár szolgálatában gyűjtött javait elko-

³ Zachar 2004. 38–44. o.; Domokos–Hausner 2008. 241–264. o.; Hausner 2010. 818–838. o. Itt szeretnénk egyúttal köszönetet mondani Domokos Györgynek, hogy a bécsi Kriegsarchivban általa feltárt Montecuccoli anyagot a rendelkezésünkre bocsájtotta, valamint lektorainknak Bene Sándornak és Pálffy Gézának, akik számtalan kiegészítéssel, észrevétellel gazdagították munkánkat.

⁴ Ilyen például az az információ, hogy Montecuccoli egyik Gualdo Prioratóhoz címzett levelében arról ír, hogy Zrínyinek Európában fizetett röpiratíró tevékenykedtek. „Igaz vagy nem?” – tette fel a nagyon is helyénvaló kérdést R. Várkonyi Ágnes, ugyanis ezt az állítólagos Montecuccoli levelet senki sem nézte meg alaposabban. A Nachlass Montecuccoli anyagban mindössze egy Priorátónak címzett Montecuccoli levél található (Bécs, 1663. aug. 5.), de ebben egyetlen szó sincs sem röpiratokról, sem Zrínyiről, hanem a Haditanács ideiglenes elnökének való kinevezéséről számol be Montecuccoli Priorátónak. ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/232. Kart. 11.; R. Várkonyi 2010. 81. o.

⁵ Luraghi 1988. 116. o.

bozták. Az addig meglehetősen rejtőzködő életet élő Marsili (ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen egyik legfontosabb megbízatása nem a hadsereg vezetése, hanem a kémkedés volt), ekkor lépett a nyilvánosság elé: több nyelven kiadott röpiratában cáfolta az ellene felhozott vádakat, majd saját élete leírásába kezdett ugyanezzel a céllal. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Marsilinak egész 1704 utáni munkássága (a tudományos is) azt a célt szolgálta, hogy a breisachi várfeladást megmagyarázza olvasóinak, és saját magát tisztázza a vádak alól. Ezért Marsili iratainak rendezésével, összeszerkesztésével, átírásával, nem egyszer elrejtésével előre kijelölte a későbbi kutatók számára az értelmezési útvonalakat. Tette mindezt olyan sikerrel, hogy nagyrészt „be is dőlünk neki,” hiszen az eddigi Marsili-szakirodalom azt mutatja, hogy életének és munkásságának leginkább azt a részét kutattuk, melyet Marsili szerette is volna, ha a későbbiekben kutatunk.⁶

Hasonló történt Montecuccoli esetében is, csak őneki – mindvégig vezető pozícióban és hatalomban maradván – nem sikerült iratait úgy rendezni és átírni, hogy azzal, mintegy, ki is jelölje az általa kívánatosnak tartott értelmezési nyomvonalakat az utókor számára. Ezért aztán az ő hagyatéka az önkényes átrendezések martalékává lett, és így történhetett meg, hogy iratai ma legalább három ország (Ausztria, Olaszország, Csehország), mintegy tizenkét levéltárba szétszórva találhatók. Pedig vannak arra utaló jelek, hogy Montecuccoli is szerette volna maga irányítani írásainak későbbi recepciótörténetét, és 1664 után már gondolt rá, hogy egyes műveit nyomtatásban is megjelenteti. Az egyik legfontosabb művét, a *Della guerra col turco in Ungheria*-t, éppen az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratról írta, elsősorban a Zrínyiekkel szembeni publicisztikai vereség hatására. Minden jel arra mutat, hogy Montecuccoli ezt a művet publikálni szerette volna: ez ugyanis a bécsi Kriegsarchivban egy szépen letisztázott példányban maradt fenn, melyet Montecuccoli gondosan korrektúrázott, és valószínűleg az újból lemásolt példány került volna sajtó alá. Az irat szerkezete sem arra vall, hogy szűk politikai döntéshozói kör számára íródott volna: a császárhoz szóló ajánlás után következik egy komoly elméleti bevezető, majd a külön fejezetekre osztott három könyv: az első a hadtudomány elméletét (*Aforismi dell'arte bellica in astratto*), a második annak (főleg magyarországi) gyakorlatát (*Aforismi riflessi alle pratiche delle guerre prossime addietro dell'Ungheria*) tárgyalja. Ebben valójában, mintegy hadinapló gyanánt, az 1661–1664. évi háborús időszak magyarországi politikai és katonai eseményeit írja le. A harmadik könyv a törökök végleges kiűzésének módozatairól szól (*Aforismi applicati alla guerra possibile col turco in Ungheria*). Egyelőre nem mondható meg, hogy végül miért maradt el a könyv kinyomtatása. Az viszont biztos, hogy már maga Montecuccoli is terjesztette (a modenai hercegnek például egy szépen letisztázott másolatot adott), a mű francia fordítója pedig egyenesen úgy tudta, hogy Lotaringiai Károly a nagy visszafoglaló háború idején végig magánál hordta és olvasgatta Montecuccoli művét.⁷

A Montecuccoli-hagyaték legtekintélyesebb része a bécsi Kriegsarchivban található. A különböző részlegekbe (főként az Alte Feldakten gyűjteményben) szétszórt iratok ösz-

⁶ Erről lásd: *Andrea Gardi*: Luigi Ferdinando Marsili: come si organizza la propria memoria storica. In: *La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*. A cura di *Raffaella Gherardi*. CLUEB, Bologna, 2010. 237–265. o.; *Bene Sándor*: Acta pacis – béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 2. sz. 329–372. o.

⁷ *Perjés* 2002. 312. o.

szegyűjtését még Alois Veltzé kezdte meg, majd a levéltáros Kurt Peball fejezte be, létrehozva ezáltal a Montecuccoli-gyűjteményt (Nachlass Montecuccoli). A kritikai kiadás sajtó alá rendezői főleg ezt használták. Itt található a *Della guerra col turco in Ungheria* eredeti kézírata, valamint egy letisztázott másolat Montecuccoli javításaival. Ezenkívül itt van még a *Delle battaglie* eredeti kézírata, a *Tavole militari* című mű eredeti fogalmazványa, és az 1664. március 1-jén, Bécsben keletkezett *Discorso della guerra contro il turco* című irat letisztázott és Montecuccoli által átnézett változata is. Ide kerültek ugyanakkor a magyarországi eseményekről szóló kisebb beszámolók is, amelyeket Zachar József is azonosított már.⁸ Ugyancsak itt található számos kisebb munkája Montecuccolinak az erődítésekről, a sziléziai várakról és erődítményekről, valamint svédországi útinaplója, fiához írt instrukciói, melyek mind a kritikai kiadás harmadik kötetében kaptak helyet. Érdekes színfoltja ennek a gyűjteménynek az ún. *Zibaldone* című több száz oldalnyi irategyüttes, mely Montecuccoli tanulmányi jegyzeteit és egyéb filozófiai, történeti és poétikai feljegyzéseit tartalmazza.⁹ Az Österreichische Nationalbibliothekban szintén található egy Montecuccoli gyűjtemény (Montecuccoli Sammlung), de ebben a *Tavole militari* című mű eredeti végleges kéziratán kívül (*Dell' arte militare* címmel) jórészt csak a *Della guerra col turco in Ungheria* különböző címmel készült részleges másolatai, valamint Montecuccoli szépirodalmi műveiről készült másolatok vannak.

Bécs után a legfontosabb lelőhely a modenai Este könyvtár (Biblioteca Estense, Modena). Itt őrzik a *Tratatto della guerra XVII. század közepén* készült kalligrafikus másolatát a Montecuccoli által készített illusztrációkkal és térképekkel, amely minden bizonnyal a modenai herceg számára készült. Szintén még Montecuccoli életében keletkezett másolatokban van meg a *Delle battaglie*, valamint a *Della guerra col turco in Ungheria, Aforismi* címmel. Az ugyancsak itt található *Commentarii in tres Aristotelis libros de Arte Rethorica* című kézirat egyes vélemények szerint szintén Montecuccoli műve.¹⁰ Más könyvtárakban eredeti Montecuccoli iratok már nincsenek, csak másolatok, de néhány közülük még Montecuccoli életében készült, ezért a kritikai kiadás szerkesztői azokat is használták. Ilyen iratok vannak a torinói királyi könyvtárban (Biblioteca Reale), a Casale Monferrato-i városi könyvtárban (Biblioteca Civica), a milánói nemzeti könyvtárban (Biblioteca Nazionale Braidense), valamint a vatikáni könyvtárban (Biblioteca Apostolica Vaticana).

A Montecuccoli kutatás szempontjából kétségtelenül nagy eredmény, hogy az eddig megjelent három kötetben, immár megbízható szöveggel és jegyzetanyaggal rendelkezésünkre állnak Montecuccoli legfontosabb művei. Ami hiányzik az a szépirodalmi művek, valamint a levelezés. Ha ez eddigi három kötet megjelentetése tizenkét évet vett igénybe, elképzelhetjük, hogy mennyi időbe fog telni a Montecuccoli leveleit tartalmazó következő kötet kiadása. Eddig ugyanis ebből a hatalmas anyagból csak néhány töredék látott napvilágot. A levelek összegyűjtése és kiadása már csak azért is embert próbáló feladat, mert azok érthetően sokkal jobban szétszóródtak, mint Montecuccoli egyéb művei. Kétségtelenül legtöbb a Kriegsarchivban, valamint a Nachlass Montecuccoliban található, de Veltzé hézagos regesztáján kívül ezekről még nem készült teljes leltár. Arról nem is be-

⁸ Luraghi 1988. 109–110. o.; Zachar 2004. 40–41. o.

⁹ A *Zibaldone* politikaelméleti feljegyzéseit Fabio Martelli elemezte: *Gherardi–Martelli* 2009. 36–42., 48–49. o.

¹⁰ Luraghi 1998. 112. o.

szélve, hogy nagyon sok Montecuccoli-levél található még a firenzei nemzeti könyvtárban (Biblioteca Nazionale e Archivio Mediceo), valamint néhány csehországi levéltárban. Mivel Montecuccoli felesége Margaretha von Dietrichstein (1637–1676) hercegnő volt, ezért számtalan fontos Montecuccoli levél került a Dietrichstein család levéltárába, amely jelenleg Brnóban található (Moravský zemský archiv). Emellett sok Montecuccoli levél lapul a litomericei (Statni oblastní archiv v Litoměřicích),¹¹ valamint a zámrski (Statni oblastní archiv v Zámrsku) levéltárakban és nem utolsó sorban a Magyar Országos Levéltárban is, melyekről egyáltalán nem készült még komolyabb összegzés vagy felmérés. Magyar szempontból külön figyelmet érdemel továbbá az Esterházy család cseszneki ágának a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött archívuma (Slovenský národný archiv, Bratislava; Csesznecká línia rodu Esterházy), hiszen itt maradt fenn a győri végvidéki főkapitányi posztot 1660-tól 1680. évi haláláig betöltő Montecuccolinak helyettesével, Esterházy János magyar vicegenerálissal (1655–1688) folytatott igen tekintélyes, többségében német nyelvű levelezése.

A szerelmes katona és vándordiplomata

A magyar kutatók a Montecuccoli–Zrínyi vita kapcsán előszeretettel hangsúlyozták, hogy az Európa-szerte ismert hadvezér száraz, unalmas stílusban írt, mégis ő vált inkább ismertté, és nem a „mi” Zrínyink, aki igazi szépíróként, lenyűgöző stílusban vetette papírra gondolatait, de szinte csak mi magyarok ismerjük műveit. Így aztán a magyar szakirodalomban kevés szó esett arról, hogy Montecuccoli nemcsak kiváló hadvezér, hanem tájékozott humanista volt, aki novella- és versírással is foglalkozott. Machiavelli és Galilei mellett legfontosabb példaképe Tomasso Campanella (1568–1639) volt, akinek műveiről és gondolatairól 353 oldalnyi jegyzetet készített a már említett *Zibaldoné*-ban.¹² Montecuccoli tudományos és filozófiai gondolkodását nehéz megérteni e szerzők ismerete nélkül, arról nem is beszélve, hogy hadtudományi elképzelései valójában ezen elméleti megfontolások gyakorlatba ültetése. Ugyanakkor jó kapcsolatban volt Fluvio Testi költővel is, és ő maga is gyakorolta a versírás mesterségét: több szonettet is írt. A szonettek keletkezésének oka a szerelem volt, ahogy az önéletrajzi ihletésű novellájának is.

Montecuccoli szerelmi ügyeinek még magyar vonatkozásai is vannak. A harmincéves háború során, 1639 nyarán a svédek fogságba esett, akik a pomerániai Stettin várába internálták három évre. Itt azonban Vilmos Frigyes brandenburgi választófejedelem (ekkor épp Stettin új ura) inkább vendégként, semmint fogolyként kezelte. Szabadon levelezhetett, és használhatta a kastély gazdag könyvtárát. Itt kezdte el írni a *Tratatto della guerra*, valamint a *Delle bataglie* című műveit.¹³ Ugyancsak e különleges kényszerpihenő keretében keletkezett önéletrajzi novellája is: *Istoria miserabile, ma vera degli amori di Morindo per Arianna* (Morindo Arianna iránt érzett szerelmének siralmas, de igaz története). A novella főszereplője Morindo (valójában a Raimondo név anagrammája) Németországban (Margenia – Germania) harcolva fogságba esik, és hosszú raboskodás után

¹¹ A litomericei Lobkovic levéltárat a cseh kárpótlási törvény értelmében visszaadták a családnak, mely 2010 októberétől létrehozta az ún. Lobkovic-gyűjteményt (jelenleg nem kutatható).

¹² Luraghi 1998. 73. o.

¹³ Campori 1876. 118–119. o.; Mariani–Varanini 1941. 196. o.; Luraghi 1998. 17–18. o.

visszatér a bécsi udvarba (Nivena – Viena). Itt első látásra beleszeret a szépséges és bölcs Ariannába (Contessa Maria Anna di Khevenhüller), Olorena (Leonóra) császárné udvarhölgyébe. Közben polgárháború tör ki Atiliában (Italia), ezért Morindónak el kell menni a csatába. Miközben ő Atilia csataterein harcol, jó barátja arról tudósítja őt Nivenából, hogy a szép Ariannának Humpeci (Johann/Hans Christoph von Puchheim, aki 1639–1651 között komáromi főkapitány) kezdett el udvarolni, és ez Ariannánál kedvező fogadtatásra is talált. Közben beköszöntött a tél, a hadak Atiliában pihenőre tértek, így Morindo is gyorsan visszasietett Nivenában, ahol örömmel értesült arról, hogy az Arianna és Humpeci szerelméről szóló hírek hamisak voltak. Öröm az örömben azonban, hogy Arianna egy másik udvarlóba, Linaspóba (az egyik Spinola herceg) szerelmes lett, de ezúttal immár igazán. Ugyanakkor Linaspo Morindo egyik legjobb barátja, így azután Morindo hosszan elfilozofálgat a szerelem és a barátság mibenlétéről, majd arra a következtetésre jut, hogy jobb, ha más hölgybe lesz szerelmes. Így lesz szíve választottja Angiola (Gionla Contessa di Dietrichstein), akivel viszont nem tud összeházasodni, mert a háború ismét elszólítja Nivenából Morindót. Itt ér véget a talányos novella, melyben az anagrammákat maga Montecuccoli oldotta fel. Az eseményekről Montecuccoli két szonettet is írt, melyek Adriano Gimorri szerint a neves katona legjobb költői alkotásai. (Egyébként összesen 12 verse maradt fenn).¹⁴

A novellában nem nehéz felismerni az önéletrajzi elemeket: Montecuccoli 1639–1642 között valóban svéd fogságban volt, majd kiszabadulása után Bécsbe ment, ahonnan III. Ferdinánd császár valóban Modenába küldte, hogy részt vegyen a VIII. Urbán pápa expanziós törekvései ellen fellépő Este család harcaiban. A szerelmi szálak azonban rejtélyesebbek, azaz jelenleg nem követhetjük őket nyomon, habár tudjuk, hogy Montecuccoli utóbb egy Dietrichstein hercegnőt fog feleségül venni, valamint azt is, hogy Puchheimmel a későbbiekben is rossz a viszonya.

Montecuccoli szerelmi ügyeinek érdekes színfoltja Krisztina svéd királynővel való kapcsolata. Már stettini fogsága idején, 1641 augusztusában levélben fordult az akkor még kiskorú svéd királynőhöz szabadulása ügyében. Majd tizenkét év múlva, 1653 decemberében, Montecuccoli Aeneas Silvio Caprara társaságában érkezett a stockholmi udvarba, azzal a titkos megbízatással, hogy Krisztinát rávegye a III. Ferdinánd császár fiával (a majdani trónörökös IV. Ferdinánd, a későbbi I. Lipót császár testvére) való házasságra.¹⁵ Montecuccoli 1654. február 5-én érkezett meg Uppsalába, és másnap már fogadta is őt a királynő. Naplójában Montecuccoli semmit nem ír küldetésének valódi okáról. Mindenesetre rekord idő alatt a királynő legbenső környezetébe került: megérkezése után két nappal már négyesben utazott a királynővel annak hintójában, miközben Krisztina szellemes, mulatságos, de többnyire szerelmes történetekkel és aktuális pletykákkal szórakoztatta a társaságot. A későbbiekben is szinte állandó vendég volt Montecuccoli a királynő szűk körű összejövetelein: lövészeteken, szánkázásokon, zenehallgatásokon, sőt a királynő hálósobájában rendezett társasjátékokon is. A királynővel rendszeresen járt bálókra, és sokszor ő kísérte haza. A séták, a hálósobai zenehallgatások és társasjátékok

¹⁴ A novella kézirat az Österreichische Nationalbibliothekban található. Kiadta Adriano Gimorri. Strenna Frignanese, 1923. anno I. A verseket szintén Gimorri ismertette és adta ki: *Raimondo Montecuccoli: Viaggi*. A cura di Adriano Gimorri. Modena, 1924.

¹⁵ *Campori* 1876. 125., 292–296. o.

során Ovidius *De amoribus*-ából olvastak fel, és Montecuccoli megígérte, hogy Boccaccio novelláit is beszerzi. A királyné a Sébastine Bourdon által készített arcképének másolatával ajándékozta meg Montecuccolit, akivel az elutazása előtti napon (1654. március 24-én) kettesben kikocsikázott, majd visszatérésük után együtt vacsoráztak, miközben, a Zrínyi által is imitált, Giambatista Marino (1569–1625) műveiből olvastak fel. Ezek után Montecuccoli elutazott Regensburgba, és itt a napló megszakad.¹⁶

A következő találkozás az immár trónjáról lemondott királynővel: 1654. szeptember, Antwerpen. A trónörökös IV. Ferdinánd időközben 1654 júliusában meghalt, Krisztinával való házassága tehát tárgytalanná vált. Ezúttal még nehezebb kideríteni, hogy mi is volt Montecuccoli – nyilván valamiféle diplomáciai – küldetésének valódi célja, amelyről szintén naplót vezetett (*Viaggio in Fiandra del mese di settembre, l'anno 1654*). Ebben a naplóban is a főszerep a társasági élet (főleg bálók, színház, felolvasások) bemutatásáé. Montecuccoli sokáig maradt Krisztina antwerpeni udvarában: egy rövid magyarországi kihagyással – mint erről alább szólunk – egészen 1655 júliusáig. Az európai politikai helyzetről is számos érdekes részlettel szolgál, de a királynéval már korántsem olyan intim a viszonya, mint két évvel korábban Uppsalában. A naplóból úgy tűnik Krisztina amolyan „titkos ügynökként” tevékenykedett Antwerpenben a Habsburg uralkodó számára (pl. megírja, hogy az erdélyi követek Angliában jártak). Krisztina mindenképp szerette volna megszerezni a bécsi udvar támogatását katolizálásához. Ezért arra kérte a császárt, hogy itáliai útítársul Montecuccolit rendelje mellé. Egyébként épp 1654 karácsonyán (december 24-én) tért át a katolikus hitre Brüsszelben titokban. Az eseményen többek között Montecuccoli is jelen volt.¹⁷ Azt már csak nyomban a történetek után írt és 1656-ban megjelent Gualdo Priorato-féle Krisztina-életrajzból tudjuk meg, hogy Montecuccoli valóban elkísérte 1655–1656-ban a volt királynőt, a történetíró Prioratóval együtt Rómába.¹⁸

Montecuccoli az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen

Montecuccoli későbbi életrajzíróinak ennyi elég is volt, hogy hírbe hozzák Krisztinával, és Montecuccolinak tulajdonítsák a királynő katolizálását is. Tény, hogy Montecuccoli nemcsak azt tartotta fontosnak, hogy naplóban örökítse meg a Krisztinával való, kétségtelenül intim kapcsolatát, hanem leveleiben is elragadtatással írt a svéd királynőről. A természet csodájának nevezte őt (*un miracolo della Natura*), akinek szelleme messze felülhaladja a világ hétköznapi dolgait.¹⁹ Montecuccolinak Krisztinával való liaison-jából minket kétségtelenül az 1655. évi intermezzo érdekel leginkább. 1655 márciusában Montecuccoli egyenesen Krisztinától érkezett a pozsonyi országgyűlésre, majd annak végeztével nyomban indult is vissza Antwerpenbe. Ez azt mutatja, hogy Montecuccoli

¹⁶ *Viaggio in Svezia del mese di dicembre l'anno 1653*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 279–303. o., különösen: 291., 296–297., 299–301. o.

¹⁷ Francesco Malines atya beszámolója, minden bizonnyal, melyet Montecuccoli lemásolt: *Memorie tocanti la regina Christina di Svezia e sua conversione*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 447. o.

¹⁸ *Galeazzo Gualdo Priorato: Historia della Sacra Real Maestà di Christina Alessandra Regina di Svetia*. Roma, 1656. 56., 74., 107., 122., 124., 142. o.

¹⁹ *Campori* 1876. 299–300. o.; *Mariani–Varanini* 1941. 23–25. o.

számára annyira fontos volt a pozsonyi magyar országgyűlés, illetve feltehetően Gonzaga Mária Eleonóra magyar királyné, III. Ferdinánd harmadik felesége és a trónörökös I. Lipót ekkori magyar királlyá való koronázása, hogy még diplomáciai útját is kész volt megszakítani érte. Ez nem is csoda, hiszen itt kapta meg a magyar indigenátust. Emellett naplót is vezetett a diétáról, amelyet eddig az 1655. évi országgyűlésről szóló tekintélyes mennyiségű magyar szakirodalom egyáltalán nem vett figyelembe, jóllehet a napló német fordítását már Alois Veltzé kiadta.²⁰

Montecuccoli 1655. március 3-án az uralkodó személyes védelmére rendelt külön katonaság kapitányaként – egyébként ekkor már hosszú évek óta haditanácsos, sőt címzetes ezredes (*bestelter Oberst*) is – érkezett Pozsonyba, és mindvégig közvetlen közletről volt szem- és fültanúja az eseményeknek, ezért nincs okunk kételkedni szavaiban, noha azok természetesen a szokásos forráskritikával kezelendők. A március 10-i tanácskozáson az uralkodó balján állt, és innen hallgatta végig a magyar kancellár, Szelepcsényi György magyarul elmondott előterjesztéseit. Ami leginkább érdekes számunkra az az, hogy Montecuccoli az állítja, hogy a nádorválasztás ügyében ekkor az uralkodó azt akarta, hogy ne válasszanak nádort, hanem Lippay György, mint esztergomi érsek maradjon továbbra is királyi helytartó (*locumtenens regius*). A rendek azonban ebbe semmiképpen sem egyeztek bele, mondván, hogy az ország törvényei szerint nádor nélkül nem lehet megválasztani a királyt sem.²¹ Közismert, hogy az elhunyt trónörökös, IV. Ferdinánd helyére ezen az országgyűlésen választották meg és koronázták magyar királlyá I. Lipót.

Montecuccolinak ez az elejtett megjegyzése²² érdekes megvilágításba helyezi az országgyűlésről szóló szakirodalom eddigi téziseit. Péter Katalin egy feltehetően protestáns követ naplója alapján hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy a jelölő lista nyilvánosságra kerülése előtti napon Zrínyi magához hívatta a rendek képviselőit, mert le akarta őket beszélni a nádorválasztásról. Már Péter Katalin is meglepőnek nevezte Zrínyi eljárását, ami még inkább annak tűnik, ha figyelembe vesszük Montecuccoli beszámolóját, miszerint a nádorválasztás elhalasztását épp Ferdinánd király szerette volna elérni. Íme Péter Katalin magyarázata Zrínyi érthetetlen magatartására: „Nevetséges lenne tehát arra még csak gondolni is, hogy éppen ő lett volna Lippay további helytartóságának a szószólója, és az ő érdekében beszélte volna rá a rendek képviselőit a nádorválasztás elhalasztására. Zrínyi tettének egyetlen magyarázata lehet: vagy a jelölőlista tartalma szivárgott ki, vagy az országgyűlés hangulatából helyzete reménytelenségére következett. [...] Egy dolog azonban világos Zrínyinek a követekkel folytatott megbeszélése alapján: ő nem egyáltalán a nádorválasztásért harcolt, hanem a saját nádorságáért. Még azon az áron is el akarta kerülni másvalakinek a megválasztását, hogy a rendek legnagyobb sérelmével – hiszen a törvény szerint már rég be kellett volna tölteni Pálffy megüresedett méltóságát – legnagyobb ellensége helytartóságát fenntartsa.”²³ De hogy még

²⁰ Aufzeichnungen während des ungarischen Landtages zu Pressburg 1655. In: *Veltzé* III. 247–262. o. Az eredeti olasz szöveg (Osservazioni nelle dieta d’Ungheria a Presburg l’anno 1655) kiadása: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 357–366. o.

²¹ *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 361. o.

²² Egyébként naplója a nádor- és királyválasztások reprezentációja szempontjából is fontos forrás, részletesen leírja ugyanis a ceremóniákat, az ülésrendektől – ábrákkal – a különböző női és férfi viseletekig.

²³ *Péter* 1972. 658. o.

zavarosabb legyen a helyzet, Zrínyi március 9-én beszédet mondott a nádori főméltóság ügyében, mely nagy visszhangot keltett a külföldi követek körében. A beszéd nem maradt fenn, de lényege az volt, hogy a rendek a helytartóságot nem fogadhatják el, mivel felborítaná a kormányzás belső arányait, ezért Magyarország a palatinust nem nélkülözheti. A beszédet kimerítően ismertette R. Várkonyi Ágnes, de sajnos nem adta meg az eredeti forrást. Így csak gyanakodhatunk, hogy a velencei követ, Battista Nani 1655. június 10-i jelentéséről van szó.²⁴

De a király mellett volt még valaki, aki azt szerette volna, hogy inkább Lippay maradjon helytartó, semmint hivatalból az újonnan megválasztandó nádor, akit Wesselényi Ferenc személyében – mint közismert – végül március 15-én abszolút többséggel választottak meg a rendek. Ez pedig nem volt más, mint az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György. 1655. április 6-án, tehát jó három héttel a nádorválasztás után, a következőket írta Lippaynak: „Mi, hogy sem Wesselényi uram lött volna palatinus, inkább akarjuk vala, ha csak ökegyelmén [Lippayn] maradt volna [a helytartóság].”²⁵ Rákóczi, Lippay és III. Ferdinánd egy platformon a nádorválasztás kérdésének ügyében? Ez ellentmond minden korábbi értelmezésünknek, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy Zrínyinek éppen az 1650-es évek első felében romlott meg a kapcsolata Lippay Györggyel, és épp az erdélyi fejedelem segítségével szeretett volna nádor lenni. „Nagyságos Uram, semmi bizonyos reménységem még nincsen, hogy úfelsége candidátusok köziben méltóztatik-e tenni. De bízom Istenben és Nagyságod fejedelmi assistentiájában” – írta II. Rákóczi Györgynek 1655. január–februárjában.²⁶ Aggodalma beigazolódott: Zrínyit még csak be sem vette az uralkodó a négy jelölt közé, így még a megmérettetésig sem jutott el. Nemrég ezzel kapcsolatban Kármán Gábor vetette fel azt, hogy a Péter Katalin által idézett országgyűlési követi napló pontatlan lehetett.²⁷ A helyzet az, hogy a Péter Katalin által hivatkozott helyen (MOL A 37 Kancelláriai lt., 3. cs., fol. 272–305.) nem a napló, hanem az országgyűlés határozatai találhatók. Egy nagyon szűkszavú napló (*Diarum Diaetae*) van ugyan az anyagban (a 129–130. lapokon), de abban furcsa módon egyetlen szó sincs a nádorválasztásról. A további kutatásoknak kell tehát kideríteni azt, hogy Zrínyi valóban le akarta-e beszélni a rendeket a nádorválasztásról, vagy sem?

Montecuccoli a március 15-i nádorválasztó gyűlésen jelen volt. Szerinte a választás után csupán ketten voltak elégedetlenek: az egyik Forgách Ádám volt, aki azt nehezményezte, hogy miután a két előző nádorválasztáson mindig a jelöltek közt szerepelt, most még csak fel sem került a listára. Ugyancsak ezért haragudott Zrínyi Miklós is, aki, Montecuccoli szerint, saját magát tartotta a legalkalmasabbnak a nádori tisztségre, de ő sem került a jelöltek közé. Az 1608. évi törvények alapján a jelölőlista összeállítása a király kizárólagos joga volt. A listán két katolikus és két protestáns jelölt nevét kellett feltüntetni. 1655-ben ezek Wesselényi Ferenc, Csáky István, Perényi György és Thököly Zsigmond voltak. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a Habsburg uralkodók mindig kikér-

²⁴ R. Várkonyi 2010. 377. o. B. Nani jelentését kiadta: Jean Bérenger: Les „Gravamina.” Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681. Paris, 1973. 99. o. Téves tehát az a korábbi értelmezés, mely Nani jelentésére hivatkozva azt állította, hogy Zrínyi Lippay érdekében mondott volna beszédet. Nagy 2003. 53–54. o.

²⁵ MOL E 190 Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi 6928. sz.

²⁶ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 83. o.

²⁷ Kármán 2008. 277. o.

ték a magyar világi és egyházi vezetők, azaz a rendi elit véleményét. Az 1655. évi országgyűlés esetében főként az egyházi főméltóságok (Lippay érsek-helytartó-főkancellár és Szelepcsényi György kancellár) jöhetnek szóba a lista összeállításakor, pontosabban még inkább annak érdemi befolyásolása kapcsán.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a lista összeállításában Lippaynak volt a legnagyobb, ha egyenesen nem kizárólagos, szerepe. Ezt erősíti az, hogy II. Rákóczi György 1653. december 30-án Lippayhoz írt levelében, arra kérte az érseket, hogy olyan személyt javasoljon III. Ferdinándnak a nádorságra, mint amilyen az elhunyt Pálffy Pál, és ne olyant, mint amilyen Esterházy Miklós volt.²⁸ Zrínyi tett ugyan lépéseket Lippay megnyerésére, de egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy alaposan melléfogott. Montecuccoli ugyanis azt is feljegyezte, hogy Zrínyi volt a legfőbb szószólója annak, hogy a rendek ne fogadják el Lippayt helytartónak, hanem válasszanak nádort. Ezért aztán az uralkodó bizalma is megingott Zrínyiben.²⁹ Hogy bízhatott hát ilyen előzmények után Zrínyi abban, hogy egyáltalán felkerül a jelöltek listájára? A Rákóczihoz 1655. január-februárjában írt és már idézett levele mutatja, hogy nem igazán. Talán ezért is próbált meg az erdélyi fejedelem felé közeledni, és az ő támogatásában bízva bekerülni a nádorjelöltek közé. Csakhogy az az érzésünk, hogy Zrínyi ez esetben rosszul mérte fel a „környülállásokat.” Kármán Gábor szerint „szinte érthetetlen, hogy mivel váltotta ki a fejedelem a horvát bán ilyen szintű rajongását,” úgy hogy személyesen soha nem találkoztak.³⁰ Ugyanakkor ezt a viszonyt csak Zrínyi leveleiből ismerjük, hiszen eddig még nem került elő egyetlen Zrínyihez írt Rákóczi-levele sem. A kérdéssel részletesen foglalkozó Várkonyi Gábor kimutatta, hogy a nádori tisztséget a vármegyék, különösen a protestáns vármegyék szavazataira támaszkodva (márpedig leginkább ezeket befolyásolhatta az erdélyi fejedelem) nem lehetett megszerezni, ugyanis az országgyűlés legtöbb szavazattal rendelkező rétegét a világi főméltóságok és a személyes meghívókkal rendelkező bárók együttesen alkották.³¹

Emellett vannak más adatok is arra nézvést, hogy – legalábbis a nádorválasztás ügyében – Rákóczi nagyon óvatos volt, és egyáltalán nem egyértelmű az, hogy Zrínyit támogatta. Úgy véljük, hogy a fejedelem ez ügyben – a korabeli Magyar Királyság berendezkedését³² ismerve egyébként teljesen joggal – sokkal fontosabb személynek tartotta Lippayt, és inkább vele szeretett volna egyeztetni, semmint Zrínyivel. De csak szeretett volna, mert Lippay mindkettőjüket alaposan „rászedte” azzal, hogy az uralkodó négy jelöltje közül a rendek végül Wesselényi Ferencet választották nádorrá. A nádorválasztás

²⁸ Rákóczi levelét közölte és részletesen ismertette: Szabó 2008. 248–278. o. A nádorválasztás rendjéről: S. Lauter Éva: „Modus observandus...” A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: Portré és imázs. 187–207. o. A nádorjelöltekről lásd még: Várkonyi 2007. 103–105. o.

²⁹ „In questa elezione sono rimasti disgustati il Conte Nicolas Zrin, come il più meritevole, e non però messo fra' candidati, ed anche perché essendo egli stato il principale che ha impedito che gli Stati accettino il Luogotenente in vece del Palatino, sta in dubbio della vera grazia di Sua Maestà. Il Conte Forgatsch per essere stato le due volte passato fra' candidati e trovarsene ora escluso.” (Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 361. o.) Lippayhoz való közeledésről lásd Zrínyi Lippaynak 1654. április 10. és november 4. levelét: Tusor Péter: Néhány észrevétel a költő Zrínyi leveleinek legújabb kiadása kapcsán. *Magyar Könyvszemle*, 115 (1999) 1. sz. 119. o. A levelek teljes szövege: Zrínyi Miklós összes művei. 635., 650. o.

³⁰ Kármán 2008. 275. o.

³¹ Várkonyi 2007. 102–103. o.

³² Vö. Pálffy: 2010. passim, de különösen 266–289. o.

eredményét figyelembe véve – Wesselényit szinte egyhangúlag választották meg a rendek, hiszen 237 szavazatból 217-et kapott – azt kell mondani, hogy Lippay húzása telitalálat volt, ugyanakkor Zrínyit és Rákóczit valakik alaposan félrevezették, vagy ők maguk mérték fel rosszul esélyeiket.³³

Ha Zrínyi álláspontja egyelőre még eléggé zavaros is, Rákóczi szándékaira némi fényt vet Lippayhoz írt, fentebb már hivatkozott levele. Ebben a fejedelem azt írja, hogy még csak eszébe sem ötlött, hogy Wesselényit választják nádorrá: „Úgy vagy talám gondolatunkban is nem ötlött, hogy őkegyelme [Wesselényi] succedáljon, nem is remélhettük, gondolván azt Őfelsége igyekszik oly Palatinust tenni, ki az jó békességnek szeretője lészen, őfelsége szolgálójára másokat is édesítvén nem idegenítvén.” Nem csak ebből a levélből derül ki, hogy Rákóczi már-már szinte érthetetlen gyűlölettel viseltetett Wesselényi iránt, a szakirodalom ezt már eddig is regisztrálta.³⁴ Rákóczi kifogásai: „Generálisságában [ti. felső-magyarországi főkapitányságában] is pedig őkegyelme ki volt tudja jól kegyelmed, őfelsége is nyilván értette, mennyivel inkább tisztí nem kedvén [?] mit kövessen, által láthatja. Mi bizony Wesselényi uramnak se vétkétől, [se] nyilván való ártásától sem félünk, titkon valókra, az mint Isten eddig megsegítette, azon Istenünk, nam most is abban bízunk, megszegyeníti gonosz akaróink tanácsát. Mi, ha őfelségének véteni kívánnánk, örülnők őkegyelme palanitusságát, mert tudjuk azt, nemsokára olyakban gázol őkegyelme ki mind életünk, országunk romlására céloznak: diploma, becsületünk sérelmére mindent elkövet, de mivel bizonságunk Isten, az Ausztriai Háznak szolgálni, s nem véteni kívánnánk. [...] Az meglött dolgot vissza már nem vonhatni, nem is avégre írjuk, azt intendálnók, hanem azt tudván, kegyelmed papi tisztire nézve is az jó békességnek szeretőjének lenni. Egyébként is őfelségének belső hívének igyekezzen kegyelmed az hol illik promoválni az embereknek indulatit, ne legyünk megbántódva tőle, hadd szolgálhassunk az Ausztriai Háznak. Ismer kegyelmed kik vagyunk, s vajon tapasztalt-é kegyelmed szavainkban ellenkezőt, és az mint kegyelmed által assecuráltuk őfelségét vajon nem megállói voltunk-é?” Az egész levél arról árulkodik, hogy Rákóczi fejedelem jóban szeretne lenni a magyar királlyal, de attól tart, hogy a fejedelemségével határos területen oly befolyásos Wesselényi ezt a szövetséget megzavarhatja. Ezért Lippayt kéri, hogy biztosítsa III. Ferdinándot, hogy „minket őfelsége tartson jóakaró szolgálójának, mert az Ausztriai Háznak szolgálni kívánnunk, elhívén azt őfelsége is, diplomájokat megtartják, tartattják az én szegény nemzetemet is szabadságban, magunkat császári kegyelemben, [és mmindez] a kegyelmed által ígirt confidentiával legyen meg.”³⁵

A másik már szintén említett, 1653. december 30-i Lippayhoz írt Rákóczi-levél alapján gyaníthatjuk, hogy miért tartott az erdélyi fejedelem Wesselényi nádorságától. Ebben a levélben a császárral fennálló békesség miatt aggódott Rákóczi: „Bizonyára semmire nagyobb igyekezetünk nincsen, minthogy őfelségével való diplomáinkat, azok szerént az szent békességet ne csak meg tartsuk és őrizzük, de sőt minden tőlünk lehetséges alkalmatosságokban őfelségének szolgálhassunk.” Rákóczi leginkább attól tartott, hogy Wesselényivel nehogy ugyanaz következzen be, mint Esterházy Miklós idejében: „Jó emlé-

³³ Várkonyi Gábor is lehetségesnek tartja azt, hogy az erdélyi politika képviselőinek nem minden esetben voltak reális ismereteik a magyar belpolitikai erőviszonyokról. *Várkonyi* 2008. 159. o.

³⁴ *Várkonyi* 2008. 147–163. o., különösen: 160–161. o.

³⁵ MOL Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi E 190 6928. sz.

kezetiben lehet kegyelmednek szegény idvezült fejedelem atyánk idejében, és az őfelsége nagy emlékezetű édes atya akkori oda fel az impériumban levelében micsoda zürzavart indított vala megholt szegény Esterházy Miklós palatinus, hasonló vagy egyéb alkalmatlanságok ne következzenek.” Szabó Péter ezt a részt úgy értelmezte, hogy a levél megírásának pillanatában III. Ferdinánd ugyanúgy a birodalomban időzött (Frankfurtban vett részt 1653 júniusában IV. Ferdinánd német-római császárrá való koronázásán), mint Esterházy idejében II. Ferdinánd, aki 1636 őszen és telén Regensburgban tartózkodott. Eszerint tehát 1636 őszen-telén Esterházy valami zürzavart hozott I. Rákóczi Györgyre, melyet 1653 decemberében II. Rákóczi György szeretett volna elkerülni. És ennek a zürzavar-nak II. Rákóczi György esetében Esterházy mintájára Wesselényi lett volna a kiváltója.³⁶

1636-ban a legfontosabb Rákóczi-ellenes esemény Bethlen István támadása volt, aki a budai pasa segítségével szeretne volna elfoglalni Erdélyt. Ebben azonban nem volt benne Esterházy. A nádor és a fejedelem viszonya csak később az 1640-es évek elején kezdett elmérgesedni, ami aztán I. Rákóczi György 1644–1645. évi felső-magyarországi hadjáratába torkollott, jóllehet a hadjárat közvetlen oka nem a nádorral való rossz viszony volt. II. Rákóczi György azonban valami hasonlótól tarthatott Wesselényi kapcsán is. Fennmaradt ugyanis néhány adat arról, hogy 1650-ben Wesselényi a moldvai vajdával, Vasile Lupuval II. Rákóczi György megbuktatására szervezkedtek volna.³⁷ Rákóczi tehát attól tartott, hogy Wesselényi esetleg mást szeretne majd Erdély trónján látni. Aggodalma azonban a későbbiekben alaptalannak bizonyult.

1655-ben viszont Rákóczi fejedelem rá volt szorulva az esztergomi érsek jóindulatára, Lippay ugyanis megtudta, hogy Rákóczi követi nem támogatták Lippay további helytartóságát: „Elhisszük érsek uram apánk őkegyelme neheztel reánk az locumtenentiára nem ment követink voksa, nekünk is mint másoknak Magyarországon, mint egy úrnak van vokunk, ha egyéb státusok azt akarták volna, egyező értelemmel az mi követink el nem bonthatták volna.”³⁸ E levélrészlet ismét csak rávilágít arra, hogy az erdélyi fejedelemnek elég csekély lehetősége volt befolyásolni a magyar országgyűlések határozatait, és már csak ezért is elég rossz választás lehetett Zrínyitől arra számítani, hogy Rákóczi segítségével elnyerheti a náadorságot. Szeretnénk még arra is emlékeztetni, hogy a már idézett Montecuccoli-beszámoló szerint a rendek – a korábbi gyakorlatukat követve – azzal érveltek a nádorválasztás mellett, hogy nádor nélkül nincs királyválasztás.³⁹ Ha tehát Lippayék nem mentek volna bele a nádorválasztásba, akkor veszélyeztették volna az új király, a trónörökös I. Lipót megválasztását és megkoronázást.

Nos, nézzük mi a biztos, és mi az, amit csak feltételezni tudunk. Biztos, hogy Zrínyi-nek szerepe volt Lippay érsek további királyi helytartóságának megakadályozásában. Az is biztos, hogy Zrínyi (is) szeretett volna nádor lenni, még annak ellenére is, ha később

³⁶ Szabó 2008. 269. o. Az idézett Rákóczi-levél: uo: 277–278. o.

³⁷ Pálffy Pál levele a császárnak Pozsony, 1650. december 17. In: Erdély és az északkeleti háború. Levelek, okiratok. I. k. (Kiad. Szilágyi Sándor.) Budapest, 1890. 135. o.; Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 1621–1660. (Magyar Történelmi Életrajzok). Budapest, 1891. 74. o. Lásd még: Szabó 2008. 257. o.; Petronel Zahariuc: Gheorghe Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapcsolata. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter.) Budapest, 2009. 61–90. o.

³⁸ MOL E 190 Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Rákóczi 6928. sz.

³⁹ Pálffy: 2010. 258–261. és 280–286. o.

már szerencsésének tartotta, hogy nem nyerhette el a hivatalt.⁴⁰ Biztos, hogy Lippay érsek és Szelepcsényi kancellár, az uralkodóval egyetértésben, a helytartóságot szerették volna fenntartani és elhalasztani a nádorválasztást (miként ez 1562 után elődjüknek, Oláh Miklós érseknek és főpapatódainak, annak idején több évtizeden át sikerült). Biztos az is, hogy Rákóczi fejedelemnek szinte bármilyen megoldás jó lett volna, kivéve a vele szomszédos és többnyire ellenséges viszonyban álló felső-magyarországi főkapitány, Wesselényi Ferenc nádorságát. Továbbá az is biztos, hogy Wesselényi abszolút győztesként került ki a választásból, amivel a világi elit ezúttal jelentős sikert aratott az egyházi ellittel szemben, miközben a magyar–horvát nagyurak királyságbeli hatalmi vetélkedésből is a kassai generális került ki győztesen.

Feltételezéseink így a következők: Lippay, Szelepcsényi és az uralkodó, annak ellenére, hogy kezdetben az esztergomi érsek helytartóságát szerették volna meghosszabbítani (miként erre mind a XVI., mind a XVII. században többször volt példa), a Zrínyi által is tüzelt rendek ellenállását látva rájöttek, hogy a nádorválasztást nem lehet elhalasztani, mert az veszélyeztetné a királyválasztást és a koronázást. Ezért olyan jelöltet neveztek a négy nádor-kandidált közé Wesselényi személyében, aki nagyfokú konszenzust teremtett és biztos befutónak számított. A nagy kérdés az: vajon a horvát bán és az erdélyi fejedelem miért nem érzékelte, hogy Zrínyi nem lehet egy Wesselényihez fogható sikeres jelölt? Korábban, a *Nádori emlékirat*-ot elemezve többen is úgy vélték, hogy a főurak árnyékában tevékenykedő hírküfárok (megbízottak, familiárisok, követek, titkárok stb.) sok esetben manipulálták a híreket, és nem annyira a valós helyzetet, mint inkább saját elképzeléseiket és véleményüket tárták megbízóik elé. Így például a *Nádori emlékirat* nem csak Zrínyi, hanem a II. Rákóczi György és Zrínyi közt közvetítő Klobusiczky András és Vitnyédy István elgondolásait is tartalmazza.⁴¹ A rosszul tájékozottság az erdélyi fejedelem esetében természetesen még érthető is volna, hiszen ő valóban csak közvetve, megbízottai révén kapott információkat a magyarországi helyzetről, de annak vajon mi lehetett az oka, hogy Zrínyi ilyen rosszul mérte fel saját esélyeit?

Úgy véljük, hogy erre a lényeges kérdésre csak további kutatások után válaszolhatunk. Az mindenesetre logikus magyarázat lehet, hogy Lippay mindkettőjüket alaposan rászedte, vagy legalábbis a királysági elitben folyó hatalmi küzdelemből – az uralkodóval való szoros kapcsolatának és ebből adódó lehetőségeinek köszönhetően – Wesselényi „befuttatásával” a saját maga szempontjából kisebb veszteséggel került ki. Tudjuk, hogy a Zrínyivel való viszonya már 1651-ben megromlott (ezért is maradtak ki a Lippayt dicsőítő strófák a *Szigeti veszedelem* nyomtatott kiadásából), az 1660-as évek elejére azonban kibékültek.⁴² Említettük már, hogy 1654-ben Zrínyi megpróbált közeledni az érsek

⁴⁰ „Él az Isten, hogy legnagyobb szerencsém közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem” – írta Rákóczinak: Csáktornya, 1656. jan. 1. In: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 88–89. o.

⁴¹ Nagy 2003. 53–54. o. „Vajon hiteles forrásokból szerezték-e információikat, vagy csak egyoldalú tájékozódás alapján alakították ki véleményüket [az erdélyi politika képviselői]? – teszi fel a kérdést Várkonyi Gábor. Lásd: Várkonyi 2008. 159. o. „Rákóczi [...] bécsi megbízottja [Mednyánszky Jónás] – követutasítását szabadon értelmezve – tudatosan is manipulálta.” *Sárközi Gergely*: Álhírek és a valóság. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédy István leveleinek tükrében. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter.) Budapest, 2009. 340. o.

⁴² Borián 2004. 298–312. o.

felé, de úgy tűnik sikertelenül. Rákóczival viszont mindvégig igyekezett jó kapcsolatot tartani Lippay. Hiába szavaztak a fejedelem követei a locumtenentia fenntartása ellen, Lippay nem haragudott meg. Továbbra is sűrűn levelezgetett Rákóczival, és a lengyelországi kudarc után is mindent megtett a fejedelem megsegítése érdekében. A jó kapcsolat fenntartása mindkettőjüknek érdekük volt: Rákóczi a bécsi udvarral való békesség megőrzése, valamint a megdöntésére irányuló kalandorakciók megfélemezése tekintetében várta az érsek segítségét, míg Lippay nagy álma az volt, hogy Rákóczit rávegye a katolizálásra. A fejedelem katolizálása vélhetően jó színben tüntette volna fel a Vatikánban Lippayt, aki ekkor éppen a bíborosi cím megszerzésével volt elfoglalva.⁴³ Kevésbé ismert adat még a Montecuccoli-szakirodalomban is, hogy ebben az ügyben Lippay egyik vetélytársa éppen Raimondo Montecuccoli volt. Néhány forrás ugyanis arról tudósít, hogy 1656 elején a Krisztina svéd királynőt Rómába elkísérő Montecuccoli tett bizonyos lépéseket bíborosi kinevezése érdekében.⁴⁴ Lehet, hogy nem pusztán indigenátusa miatt utazott el Montecuccoli a pozsonyi diétára?

Montecuccoli III. Ferdinánd császár Krisztinának írt levelével 1655. június 13-án indult el Pozsonyból. Június–júliusban mindvégig Krisztina brüsszeli udvarában tartózkodott. Augusztus 6-án ugyanakkor már ismét a császárnál volt kihallgatáson, úgy, hogy Krisztinától jövet még a Vatikánt is útba ejtette. Íme, néhány érdekesség Krisztina Montecuccoli által elmondott üzenetéből, melyek ismét csak azt bizonyítják, hogy a svéd királynő a Habsburgok titkos ügynökeként tevékenykedett: a svédek titkos vágya Róma elfoglalása. Ezért vonulnak be majd Lengyelországba, és igyekeznek tervüknek megnyerni a brandenburgi választófejedelmet, valamint Angliát is. A szövetséghez csatlakoznak az erdélyiek is, akiknek követeik Svédországot, Dániát és Angliát járják. Ezt megelőzendő a királynő Montecuccolival egyetértésben azt javasolta, hogy a császáriak támadják meg Pomerániát, de a döntő ütközetet kerülni kell, és a háborút minél inkább el kell húzni, mert a svédeket így lehet a legkönnyebben legyőzni. A királynő kész saját pénzén 6000 gyalogost és 2000 lovaszt a császár szolgálatába állítani. Titokban szeretne Rómába menni, és arra kéri a császárt, hogy Montecuccoli is mehessen vele. Amint biztonságos katolikus földre ér, nyomban nyilvánosságra hozza katolizálását, amit – mint már említettük – titokban megtett. A királyné azért akarta eladni javait és az így kapott pénzből a császár számára zsoldosokat fogadni, mert tudta, hogy amint kiderül katolizálása, Svédországban mindenét el fogják kobozni. Cserébe természetesen a császár támogatását kérte.⁴⁵

Montecuccoli végül részt vett Innsbruckban Krisztina királynő áttérési ceremóniáján, és Rómába is elkísérte őt. Krisztina római utazását a kor egyik legérdekesebb történetírója, Galeazzo Gualdo Priorato írta meg a legapróbb részletek akkurátus felsorolásával, aki Montecuccolival együtt a királynőt Rómába kísérő küldöttség tagja volt – mint erről már szóltunk. Montecuccoli és Priorato írói-alkotói együttműködése tehát már ekkortól datálható. Nem véletlen, hogy majd az 1663–1664. évi törökellenes háborút övező propagandahadjáratban ismét egymásra tudtak találni, nem kis részben éppen Zrínyi ellenében.

⁴³ Lippay és II. Rákóczi György kapcsolatára lásd: *Borián* 2004. 283–313. o.; *Tusor* 2005. 151–152. o. Vö. még: *Anna Fundárková: A Pálffy Pál nádor és Lippay György esztergomi érsek között dúló ellentétéről. Kisebbségkutatás*, 2006. 3. sz. 576–577. o.; *Várkonyi* 2008. 147–162. o.

⁴⁴ *Tusor* 2005. 145–146. o.

⁴⁵ *Montecuccoli: Viaggio in Svezia*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 377–397. o. A császárnak elmondott, majd leírt beszámoló: uo. 387–397. o.

Montecuccoli erdélyi hadjárata és annak visszhangja

Montecuccoli 1656 januárjában Rómából visszatért Bécsbe. Ekkor döntött úgy, hogy végleg Ausztriában marad a családi örökségül kapott Hohenegg kastélyban. A novellájában és szonettjeiben megénekelte kétes értékű szerelmek, valamint a Krisztina svéd királynővel töltött kétévnyi látens szerelmi viszony után, 48 évesen immár a nősülésre gondolt. Feleségét, Margarethe von Dietrichstein hercegnőt mondhatni készen kapta az ekkor még főherceg Lipóttól, aki az általa megalakított olasz akadémiába (*Accademia dei Novelli*) is meghívta, ahol a *Distillato* fantáziánévet kapta, irodalmi stílusának tisztaságáért.⁴⁶ Az esküvőt 1657. május 31-én Bécsben, a *Hofkapellében* tartották.

Közben kitört az ún. észak-keleti háború és Montecuccoli ismét a harctéren találta magát. Elérkezett az idő, hogy a tapasztalt, de eddig jórészt a nyugat-európai csatatereken forgolódó hadvezér a magyarországi és erdélyi hadszíntéren is kipróbálhassa magát. Természetesen Montecuccoli katonai karrierjének ezen eseményei a legismertebbek a magyar szakirodalomban, ezért a hadieseményekről csak szűkszavúan szólnunk. Inkább Montecuccolinak a magyarországi háborúkról készült írásait szeretnénk részletesebben bemutatni, már csak azért is, mert ezek a magyar szakirodalomban, mint azt már említettük, kevés figyelmet kaptak.

Köztudott, hogy II. Rákóczi György fejedelem halála és Várad eleste után 1661 májusában a bécsi udvar haditervet dolgozott ki a török befolyás alatt álló Erdély megsegítése érdekében. Kezdetben minden a Montecuccoli által felvázolt elképzelések szerint alakult. Erdélyt a nagy távolság miatt közvetlenül nem, csak diverzióval lehet megsegíteni – vallotta az olasz hadvezér. Ezért, ha a török Erdélyre vagy Felső-Magyarországra támad, akkor Esztergom vagy Buda ellen kell támadást indítani a császáriaknak. Egyébként 1660 nyarán ugyanezt a taktikát alkalmazta Zrínyi is: amikor a török körülzárta Váradot, ő a török Kanizsa ellen szeretett volna indulni, amit – hozzá kell tennünk – Bécs azonnal leállított, feltételezhetően azért, mert egy vilájetszékhely megtámadása nyílt hadüzenettel érhető volna fel. Montecuccoli azonban Komárom alatt azt a parancsot kapta, hogy nyomuljon előre a Tiszához Kemény János megsegítése végett. Montecuccoli kezdetben tiltakozott a parancs ellen, de később mégis végrehajtotta azt, sőt nemcsak a Tiszáig ment, hanem Erdélybe is benyomult. Perjés Géza szerint az Erdélybe való bevonulásra Montecuccoli nem kapott parancsot a Haditanácstól, az saját elhatározása volt. A fejedelemségbe azért vonul be, mert „mintha keresné a döntő csatát a törökkel”.⁴⁷ Ha ez így van, akkor a magyar uraknak tényleg igazuk volt, amikor Montecuccolit és nem a bécsi udvart vádolták azzal, hogy a császári hadsereg az éhezéstől és a fáradtságtól tönkrement (a 14–15 000 katonából 6–8 000 pusztult el harc nélkül), Kemény János megsegítéséből pedig az lett, hogy 1662. január 22-én holtan maradt a nagyszöllősi csatatéren, és Erdély maradt, még szigorúbb feltételekkel mint azelőtt, a Porta fennhatósága alatt.⁴⁸ Ezek után érthető, hogy nagy volt a felháborodás, de furcsa módon nem az erdélyiek közt, akiket a kudarc leginkább érintett, hanem a magyarországi nemesek körében.⁴⁹

⁴⁶ *Mariani–Varanini* 1941. 23. o.; *Luraghi* 1988. 22–23. o.

⁴⁷ *Perjés* 1999. 151. o.

⁴⁸ A hadjárat összefoglalásában *Perjés* Gézát követtük: *Perjés* 1999. 150–152. o.; *Perjés* 2002. 325–331. o.

⁴⁹ Kemény katonai szempontból helyesnek tartotta Montecuccoli lépéseit, ahogy Montecuccoli is pozitívan nyilatkozott Keményről, mint hadvezérről: *Perjés* 1999. 151. o. A kortárs meghatározó erdélyi történetíróknak

Az erdélyi hadjárat miatt Montecuccoli személyét érintő kritika nem lehetett kismértékű, hiszen ő, aki addig igazából nem lépett ki a publicisztikai harc mezejére, ezúttal kénytelen volt megtenni azt. Nem sokkal Erdélyből való visszatérése után több iratban is próbálta megmagyarázni az erdélyi hadjárat kudarcát. Ezeket többnyire a bécsi politikai döntéshozók szűk körének (elsősorban a császárnak) és nem a széles nyilvánosságnak szánta. 1662. február 25-én két iratot is készített. Az egyik: *Giudizio congetturale sopra le intenzioni e consigli degli ungheri* (A magyarok szándékainak és javaslatainak lehetséges magyarázatai).⁵⁰ Ezt a magyarok negatív jellemzésével kezdi, mely mellett élete végig kitart, sőt a későbbiekben ez az elfogultsága csak erősödni fog. Szerinte a magyarok annyira féltik eretnokségüket (értsd: a protestáns felekezetek gyakorlásának szabadságát) és kiváltságait, hogy emiatt teljes zűrzavar és ellentmondás uralkodik szavaikban és cselekedeteikben. „Akarják a háborút, de a háború elkerülhetetlen következményeit már nem vállalják fel, elvárják a segítséget, de a segítő katonákat [értsd a német katonaságot] már nem.” A magyarok kérték a német katonaság behozatalát, de mikor az Pozsonynál megjelent, a magyar főurak azzal kérkedtek Bécsben a külföldi követek előtt, hogy abból a hadseregből egyetlen ember sem fog visszatérni, mert akit nem emészt el az éhség, a pestis vagy a törökök kardja, azokat a magyarok fogják lekaszabolni. Nagy dérrel-dúrral hangoztatták, hogy meg kell Kemény Jánost és Erdélyt segíteni, de amint ez megtörtént, nyomban hibáztatni kezdtek mindenkit, mondván, hogy Ófelségét nagyon lefoglalják egyéb ügyek, hogy Keménynek nem volt sem kellő hadereje, sem kellő szövetségese és támogatója, hogy e hadjárat következtében a török Magyarország és Ausztria ellen fordul, és így miközben mást megsegítettek, ők maguk majd el fognak veszni. A helyzet reménytelenül zavaros Montecuccoli szerint, mert a magyarok között is vannak, akik szívesen látnák országukban a német katonaságot, a városok (pl. Kassa) ugyanakkor szabadságjogaikra hivatkozva hallani sem akarnak a német helyőrségről.⁵¹ Egy Abaúj vármegyei gróf (talán Thököly István, Imre édesapja, aki 1654. november 7-én kapott grófi címet vagy az 1662-ben elhunyt Csáky István tárnokmester, aki 1639-től gróf) le is rántotta a leplet a magyarok titkos terveiről a kancellárral (Szelepcsényi) folytatott kassai megbeszélésein. Eszerint a felső-magyarországi magyar főurak és köznemesek abban egyetértenek, hogy német helyőrséget nem fogadnak be a városokban, Erdélybe pedig olyan fejedelem kell, aki az ő hívük és nem függ a császártól. Egyesek Apafi Mihállyal is elégedettek, mások Rédey Ferencet akarják, megint mások Bakos Gábort (1607–1666), Wesselényi Ferenc nádor vejét szeretnék az erdélyi trónon látni.⁵²

(Szalárdi János, Betheln János, Georg Kraus) egyetlen rossz szava sincs Montecuccoliról. *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. (Ford. bev. jegyz. *Vogel Sándor*.) Budapest, 1994. 460–461. o.; *Betheln János*: Erdély története 1629–1673. (Ford. *P. Vásárhelyi Judit*, jegyz. utószó *Jankovics József*.) Budapest, 1993. 102–104. o.; *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. (Kiad. *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1980. 660–662. o.

⁵⁰ Eredeti lelőhelye: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/c/6/1-c/8/41. Kiadva: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 126–127. o. A következőkben azért ismertetjük Montecuccolinak az erdélyi hadjáratához kapcsolódó feljegyzéseit, mert a mintegy nyolc iratból mindössze egy (Parere umilissimo) jelent meg Veltzé fordításában németül. Ezeket az iratokat eddig a magyar kutatók szinte egyáltalán nem vagy csak kevésbé hasznosították. Lásd még: *Perjés* 2002. 344. o.

⁵¹ A felső-magyarországi városok magatartásáról részletesebben lásd: *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városközségek.) 1–2. k. Budapest, 2004. 1. k. 124–156. o. (Doktori mester munkák)

⁵² Bakos Gábornak az erdélyi fejedelemségre való esetleges jelöltségéről eddig más forrásból nem tudunk.

A fent ismertetett magyarországi káosz megoldására ugyanazon a napon (1662. február 25.) a következő tervezetet nyújtotta be Montecuccoli a császárnak: *Umilissimo parere intorno alla conservazione dell'Ungheria, e della Transilvania* (Szerény javaslat Magyarország és Erdély megtartásáról).⁵³ Ebben a következőket javasolta: Szatmárt erős logisztikai központtá kell tenni, ezer lovas és ezer dragonyossal.⁵⁴ Ha nem lehet német helyőrséget vinni a várba, akkor megbízható katolikus magyar katonákat kell toborozni, de parancsnoknak Kopp, helyesen Wolf(gang) Friedrich Cobb ezredest, szatmári német helyőrségparancsnokot (1660–1662) és Gottfried Freiherr von Heister tábornokot (ekkor vezérőrnagy) kell megtenni. Meg kell egyezni a Kemény-párti erdélyi rendekkel, akik hajlandók a császár védelmébe ajánlani magukat. 3000 lovasból és 1000 gyalogosból egy mozgó sereget kell felállítani, mely Szatmár és Tokaj között manőverezne, figyelve a török mozgását. Amint észrevennék, hogy valamely helyet a török meg akarna szállani, akkor azt ebből a katonaságból gyorsan meg kell erősíteni. A következő pontban Montecuccoli az Erdély megsegítésére vonatkozó jól ismert érveit sorolja fel. Eszerint Erdélyt nem lehet közvetlenül azzal megsegíteni, hogy a királyi hadsereg oda bevonulna. A nagy távolság miatt ugyanis a hadsereg fele már azelőtt elpusztulna, hogy megérkezne oda. De ha fáradtan és gyengén be is vonul Erdélybe, ott nem fog találni jól megerősített, élelemmel, valamint munícióval ellátott erődítményeket, ezért a katonák rablásra kényszerülnek, és ezáltal többet ártnak azoknak, akiket épp megsegíteni jöttek, mint a törököknek. Ezért Erdély megsegítésének egyetlen lehetséges módja a diverzió.

Mindemellett Montecuccoli természetesen foglalkozott azzal is, hogy miképpen lehetne minél hatékonyabban bejuttatni Erdélybe a császári sereget. Szerinte ebből a szempontból Felső-Magyarország kulcspozícióban van. Ezért azt javasolta, hogy a császáriak előbb ott vessék meg stabilan a lábukat, főleg úgy, hogy Kassán és Eperjesen megbízható és erős német helyőrséget helyezzenek el. Ezáltal ki lehetne alakítani egy olyan folyosót, amelyen még a nagy távolságokra lévő (Alsó-Magyarország – Erdély) csapatok között is lehetne tartani a kapcsolatot. Montecuccoli szerint a török elleni harcot úgy lehetne hatékonyabbá tenni, ha a hadműveletek fő csapásiránya a Duna mentén bontakozna ki. Érvei a következők: a Dunán könnyű szállítani az élelmet, a hadfelszerelést és az utánpótlást; a Duna az osztrák tartományok számára is védvonalat jelentene; a vízi szállítás meggyorsítaná a hadsereg mozgását; könnyebbé válna az összekötetés Felső-Magyarországgal. Montecuccoli egy, több kisebb fronton folyó körülkerítő háborút javasolt, nem pedig egy egyenes frontvonal mentén megvívandó általános támadást. Szerinte a háború lelke nem a sokaság, hanem a taktika, hiszen a háború logisztikából és mozgékonyaságból áll. Ezért azt javasolta, hogy fokozatosan kell visszafoglalni a várakat, de még ennél is fontosabb az elfoglalt helyek megtartása. (Ellenpéldaként a lengyelországi svéd támadást hozta fel, ahol ugyan egy csapásra elfoglalták a svédek az egész országot, de mégsem tudták megtartani azt.) Ez csak úgy lehetséges, ha az ellenség nem tudja elszigetelni egymástól a császári egységeket, elvágva, ezáltal utánpótlás-vonalait.

⁵³ Lelőhely: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/c/8/18. Kritikai kiadása: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 128–133. o. Az iratot már Veltzé is kiadta: Veltzé IV. 1900. 95–108. o.

⁵⁴ A bécsi vezetés ezt a javaslatot a későbbiekben igyekezett a gyakorlatban is megvalósítani: *Domokos György*: Újabb adatok a szatmári erődítmény építéstörténetéhez. *Castrum*, 4 (2006) 2. sz., 46–70. o. XVI. századi hasonló szerepére: *Uő*: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586) (A Báthory-kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréről) In: *Mediaevalia Transilvanica*, tom I. (1997) nr. 1–2. 113–126. o.

Tervezete végén Montecuccoli ironikus javaslattal állt elő: a drinápolyi Habsburg-rezidens szerint a törökök 125 000 szpáhit és 40 000 janicsárt tudnak kiállítani, és sokak szerint ez ellen a kereszténységnek nincs ereje kellő létszámú katonát felsorakoztatni. Montecuccoli válasza: ha II. Miksának 1566-ban 100 000 gyalogosa és 59 000 lovasa volt, akkor most is fel lehetne állítani egy eléggé nagyszámú keresztény hadsereget, hiszen Európában 300 000 parókia és 150 000 kolostor van, elég lenne, ha minden parókia két és minden kolostor egy-egy katonát állítana ki, máris 750 000 ember állhatna csatasorba a százhatvanötezres török sereg ellen.⁵⁵ Montecuccoli egyébként – Zrínyihez hasonlóan – mindig amellelt kardoskodott, hogy az egyház ne szóljon bele a politika és a hadakozás dolgaiba.⁵⁶

Az 1662. március 8-án készített feljegyzése (*Combinazione della guerra contr'al turco in Transilvania, ed Ungheria* – Az erdélyi és a magyarországi török ellenes háború összekapcsolása) igazi vádirat nem csak a magyarok, hanem a bécsi központi hadvezetés ellen is.⁵⁷ Montecuccoli szerint a magyarok annyira gyűlölik a németeket, hogy még azokat a magyarokat is utálják, akik valamelyes megértéssel viselkednek a németek iránt. Így például a németekkel szóba álló és ekkor német feleséggel bíró Forgách Ádám bánnyavidéki főkapitányt (1645–1663) dicsérő Cobb ezredes ellen maga a nádor, Wesselényi Ferenc rohant ki, Megyery (valószínűleg a Nádasdy-familiáris Megyery Zsigmond)⁵⁸ pedig fenyegetőző leveleket kapott, amiért barátságosan viselkedett a német katonákkal. Ugyanezért pedig két Turóc megyei nemes házáat felgyújtották. Az ellenségeskedés legfőbb oka – mint közismert – a német katonaság magatartása volt, amit Montecuccoli is elítélt. A császár ugyan körlevélben utasított mindenkit, hogy a katonák nem rabolhatnak, hanem csak pénzért vásárolhatnak magukat eleséget. Ezek a rendeletek azonban semmit sem érnek – írja Montecuccoli –, ha a katonáknak olyan kevés pénzt adnak, hogy nem tudják megfizetni a jó gabona árát, és csak penészes, rossz minőségű gabonát tudnak vásárolni. Montecuccoli ugyan azt javasolta, hogy Felső-Magyarországra támaszkodva kell megvívni az erdélyi és magyarországi törökellenes háborút, de a rossz körülmények miatt még arra is hajlandó lett volna, hogy olyan vidékre tegyék át a háború folytatását, ahol az nem kerül olyan sokba.⁵⁹ A későbbiekben talán ezért is fogadta el azt, hogy Délnyugat-Magyarországon a Dráva mentén indítsanak támadást, amely köztudomásúlag elsősorban Zrínyi ötlete volt.

Egy nappal későbbi (1662. március 9.) feljegyzéseiben Montecuccoli ismét számba vette a török elleni háború mellett és ellen szóló érveket.⁶⁰ Szerinte a háború mellett szól

⁵⁵ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 135. o.

⁵⁶ A magyarországi háború kérdéseit – sajnos eddig ismeretlen módon – 1662. március 1-jén Bécsben egy hadikonferencián a titkos tanácsosok megtárgyalták a magyar tanácsosokkal – s ekkor Zrínyi az előbbieket és nem a magyarok sorában ült. Montecuccoli persze nem volt jelen, hiszen beadványát még Liptószentpéteren írta. Kérdés persze, hogy konkrétan az ő tervezetéről is tárgyaltak-e, azaz felért-e Bécsbe, feltehetően igen, vagy csak általában a háború kérdéseiről, miként azt a Pálffy Géza által közölt forrás is jelzi. Pálffy Géza: *Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. Levéltári Közlemények*, 75. (2004) 1. sz. 47–63. o.

⁵⁷ Lelőhelye: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/492/102.; B/492/c/8/20. Kiadva: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 134–137. o. (Veltzé nem adta ki.)

⁵⁸ Vö. *Dominkovits Péter–Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században.* (1–2. rész.) *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 769–792. o. és 144. (2010) 5. sz. 1085–1120. o.

⁵⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 134. o.

⁶⁰ Uo. 135–137. o.

az, hogy Európában béke van, ilyen jól képzett, harcedzett, felszerelt és pihent hadserege még nem volt a kereszténységnek, a velenceiek már harcban állnak a törökökkel, akiknek a tatárokkal is nézeteltérése támadt. A háború ellen szólnak viszont a következők: a magyarokon nem lehet eligazodni, mert nem egységesek és mindig ellentétes dolgokat akarnak, a várak nincsenek kellőképpen megerősítve, a had- és élelmiszer-raktárak nincsenek felállítva, a nemzetközi törökellenes liga pedig még nem köttetett meg véglegesen.

Ugyanezen a napon készült másik feljegyzéseiben Montecuccoli még részletesebben ismertette a magyarországi és erdélyi háború lehetőségeit. A magyarokkal és az erdélyiekkel való közvetlen érintkezéssel járó hadjárat során sok negatív élményben lehetett része, mert ilyen vehemens magyarelles kirohanásokat előző írásaiban nem találni. A *Saggio della combinazione ad artem sciendi universalem* című feljegyzése bővelkedik ilyenekben: a magyarok csak saját szabadságukhoz ragaszkodnak, ezért Erdélyben valójában olyan fejdelemet szeretnének, aki nem öfelségétől, hanem a töröktől függ, mert tőle elvárhatnák saját szeszélyeik támogatását. Ezért úgy vadásznak a német katonákra, mint a vadakra. A nemesek és a városok lakossága nagyrészt protestáns, és engesztelhetetlenül gyűlöli a németeket, ezért nem akarnak német helyőrséget. Montecuccoli név szerint is megemlíti, hogy a felső-magyarországiak közül, kik azok, akik akadályozták erdélyi hadjáratát: Homonnai – az 1661 októberében elhunyt Homonnai Drugeth György volt kassai főkapitány (1659–1661) – például, egyetlen embert sem adott, Palossi [talán Palocsai Horváth István] és Csáky – majdnem biztosan az 1662-ben elhunyt Csáky István tárnokmester – pedig jobbágyaiknak egyenesen megparancsolták, hogy annyi német katonát vágjanak le, amennyit csak tudnak.⁶¹ A magyarok olyanok, mint az a beteg „mely nem veszi tudomásul, hogy beteg, visszautasítja a gyógyszert és az orvosra haragszik. Olyanok, mint a lélek alsó érzéki része, mely ellenszegül a felső értelmes résznek” – szól a verdikt.⁶²

Montecuccoli fent ismertetett feljegyzései egyrészt azt bizonyítják, hogy az erdélyi hadjárat mély nyomokat hagyott benne, másrészt pedig azt, hogy őt 1662-ben továbbra foglalkoztatta, Magyarország és Erdély végleges török alóli felszabadításának a lehetősége. Ezért amellet, hogy folyton szidta a magyarok és erdélyiek jellembeli gyengeségeit, mindig megfogalmazta javaslatait is a háború további sikeres folytatása érdekében. Ezek az elképzelések azonban csak tervezetések, a különböző lehetőségek felvázolásai voltak. A végső döntést a Titkos és a Haditanács, azaz a bécsi udvar legfőbb döntéshozója és -hozó szervei mondták volna ki, de érdekes végig követni, hogy ebből a későbbiekben mi valósul meg. Már az 1662. március 9-i jegyzeteiben azt javasolta, hogy az ellenség legérzékenyebb pontjait (pl. Kanizsát, Egert) kell megtámadni, mert, ezáltal Felső-Magyarországtól és Erdélytől elvonják a török erőket. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy az offenzívát télen kell megindítani, amikor a török téli szálláshelyeire vonul vissza, és a befagyott vizeknek köszönhetően könnyen lehet mozogni. De az csak akkor lehet sikeres, ha van elegendő fa, ruházat és élelmiszer a katonák számára.⁶³ Zrínyinek a sokat emlegetett fényes téli hadjáratának gondolata tehát már 1662 márciusában felmerült Montecuccoliban is, és a későbbi események valóban Pálffy Gézának azt az állítását

⁶¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 138. o.

⁶² Uo. 138., 141. o.

⁶³ Uo. 137. o.

igazolják, hogy a téli hadjárat nem Zrínyinek „az uralkodó és a Haditanács engedélye nélküli magánakciója volt,” hanem a horvát bán szinten mindenben egyeztetett a bécsi hadvezetés legszűkebb körével, így minden bizonnyal Montecuccolival is.⁶⁴

Az első Zrínyi–Montecuccoli vita

Az erdélyi hadjárat következményeként született írások közül kétségtelenül a legnagyobb hatású a *Risposta alle calunne che qua e là si vanno disseminando che l'armi alemanne cesaree abbiano poco o nulla operato l'anno 1661* (Felelet azon rágalmozónak, akik széltében-hosszában azt terjesztik, hogy a császári német hadsereg 1661-ben semmit vagy csak nagyon keveset tett). Montecuccoli írása nagy karriert futott be a magyar szakirodalomban, elsősorban azért, mert kezdetben úgy értelmezték (Pauler Gyula, Kanyaró Ferenc, Kőszeghy Sándor, Mihóczi Rezső), hogy azt Montecuccoli egyenesen Zrínyi ellenében írta, aki azután ezt követően „saját magának és nemzetének védelmére fogott tollat”.⁶⁵ Az irat eddig csupán két forrásból volt ismert: az egyik az a *Sirmas panasz-t*, valamint Zrínyi *Afium*-át is tartalmazó Országos Széchényi Könyvtárbeli kolligátum (Quart. Hung. 991.), a másik pedig a budapesti Egyetemi Könyvtárban található Johann Heinrich Andter *Memoria belli Hungaro-Turcici* (1665) című művében közölt változat.⁶⁶ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy egyik sem eredeti. Viszont eredetinek kell tartanunk az iratnak a bécsi Hadilevéltárbeli Nachlass Montecuccoliban található olasz változatát, jóllehet az sem autográf. A szépen letisztázott irat végén található bejegyzés (*Donatio fūrst Portia*) azt jelentheti, hogy Montecuccoli azért készítette el – mint látni fogjuk: 1662 júniusában – az irat kalligrafikus változatát, hogy azt Johann Ferdinand von Porciának (1605/06–1665), a Titkos Tanács elnökének (1657–1665) ajándékozza, ajánlja vagy segítségül adja.

Mivel az eredeti olasz nyelvű kézirat eddig elkerülte a magyar kutatók figyelmét, senki sem vette észre, hogy az általunk ismert Zrínyi-párti latin fordításból két apróbb (összesen tízsornyi), de tartalmi szempontból nagyon fontos rész hiányzik. Az egyik az a rész, ahol a magyaroknak okozott károkról esik szó. Nyilván a legnagyobb felháborodást kiváltó ok a német katonaság garázdálkodása volt. Montecuccoli azzal védekezett, hogy a magyarok ezt eltűlozzák, hiszen igaz ugyan, hogy néhány esetben a katonák harácsolni kényszerültek, de a császár felhatalmazta a városokat és az országot, hogy a lopott jószágokat hivatalos úton visszavegyék, és azokat a katonákat, akik nem engedelmessé válnak, hadbírósnak (korabeli terminussal *Auditorgericht*) elé állítsák: „Docebunt protocola auditoratus generalis unumquemquem qualiter per severissima reiterata edicta semper prohibita, antequam patrata fuerint mala, et quod contraventores semper rigorosissimas commissi criminis poenas luerint, sed et contrario etiam docebunt, quod ex

⁶⁴ Pálffy 2007. 55. o. Még az sem kizárt, hogy az 1662. március 1-jei tanácskozáson Zrínyi, vagy mások is felvetették ezt már Bécsben. A kérdést megnyugtatóan csak a Titkos és a Haditanács anyagának módszeres kutatása alapján lehet majd tisztázni. Mi most csak Zrínyi és Montecuccoli iratai alapján próbálkozunk.

⁶⁵ Kanyaró 1887. 642. o.

⁶⁶ Európában is terjeszthették. Marczali Henrik valamelyik nyugat-európai kéziratában is rábukkant, sajnos a pontos lelőhelyet azonban nem adta meg. *Marczali Henrik*: Regeszták a külföldi levéltárakból a török-magyar viszonyok történetéhez 1660–1664. *Történelmi Tár*, 1880. 757–759. o.

centum lamentationibus per hungaros factis vix una verificata est, et quod ipsimet hungari mille homicidia, martyria et crudelitates contra milites germanos patrarint.”⁶⁷ Az olasz szöveg azonban így folytatódik: „A panaszok kivizsgálására és a zavargások orvoslására az udvar Di Rochat [azaz feltehetően Hans von Rottal, magyarosan Rottal János] gróf vezetésével egy bizottságot állított fel, és ezt a rendek tudomására is hozták; miért nem terjesztették hát elő sérelmeiket, miért nem tudunk egyetlen jól megalapozott panaszról sem?”⁶⁸

A másik kifogás Montecuccolival szemben az volt, hogy miért vonulgatott seregével ide-oda, miért nem ütközött meg a törökkel, miért hagyta el Kolozsvárt, hiszen így harc nélkül vesztette el katonáinak egy részét. Montecuccoli kérdések özönével utasította vissza ezeket a vádakokat: „Si confinia Superioris Hungariae non erant excedenda, unde exercitus integro trimestri, quo stetit in Transylvania, sumpsisset media videndi, quomodo regnum congregasset messem et vindemiam, quomodo turca a confiniis avelli, quomodo Kemény stabiliri, et quomodo praesidia transylvanica, velut Superioris Hungariae antemurale potuissent constitui?”⁶⁹ S, íme a kihagyott olasz nyelvű rész magyarul: „Kemény fejedelem csalogatta a hadsereget egyik helyről a másikra vándorolva, azzal hitegetve őket, hogy ott majd találnak élelmiszert, de ígéretei sajnos hamisnak bizonyultak. Ha nem mentünk volna oda, és nem lett volna 15 000 szemtanú, akkor el se tudtuk volna képzelni ezeket a hiányosságokat. És mivel ő [azaz Kemény] nem tudott mindent elfoglalni, nekünk is mellőznünk kellett néhány fontos és előnyös hely elfoglalását.”⁷⁰

Az, hogy a korszak egyik legtekintélyesebb és a császár bizalmát is élvező hadvezért bűnbakká lehetett tenni, és az erdélyi hadjáratot sikertelennek lehetett beállítani olyannyira, hogy ő szükségét érezte az írásos védekezésnek, véleményünk szerint, a Montecuccoli- és a német katonaság magyarországi alkalmazása ellenes magyar rendek lobbiját bizonyítja. Egyébként, mint már említettük, Montecuccolit nem a közvetlenül érintettek, azaz az erdélyiek hibáztatták, hanem a hadsereg oda- és visszavonulása idején átmenetileg érintett magyarországi főurak. De Montecuccoli néhány elejtett megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy ezek között nem Zrínyi vagy más dunántúli vezetők lehettek a hangadók, hanem, érthetően, elsősorban a felső-magyarországiak és leginkább talán maga Wesselényi Ferenc nádor, valamint a már említett mágnások

⁶⁷ *Kanyaró* 1887. 646. o. Magyarul: „Megmutatják a hadsereg parancsnokság [helyesebben a főhadbíró] jegyzőkönyveit, hogy a legszigorúbban ismételt parancsokkal tiltattak a kihágások – még mielőtt elkövetettek volna, s a mégis elkövetők a legkegyetlenebb büntetésben részesültek – de ellenkezőleg bebizonyítják azt is, hogy ők (t. i. a magyarok) a német katonaság között ezernyi gyilkosságot, mártírságot és kegyetlenséget követek el.” *Köszeghy* 1890. 132. o.

⁶⁸ „Il conte Di Rochat ebbe fra l’altre questa commisione dalla Corte, di udire le querele e rimediare i disordini, ed egli lo fece intendere agli Stati; perchè dunque non recarono innanzi i loro aggravi perchè non seppero pur una lamentazione ben fondata rimostrare?” Risposta. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 149. o.

⁶⁹ *Kanyaró* 1887. 648. o. Magyarul: „Ha Felső-Magyarország határait nem szabad átlépnünk, vajon a hadsereg teljes három hónapon át, míg Erdélyben időz, honnan vett volna élelmet? Vajon az országban az aratás és szüret elvégezhető lett volna? A határszélekről a törököt hogyan távolítjuk el? Keményt miképp helyezzük vissza, s Erdélyt miképp lehetett volna Felső-Magyarország védbástyájává tenni?” *Köszeghy* 1890. 134. o.

⁷⁰ „Era dal principe Kemeny allettato l’esercito, e da un luogo all’altro con la speranza di trovar vitto-vaglie, tirato innanzi, il che poi riuscì tutto fallace: ma se non vi si fosse andato, e se non fossero 15 mila testimoni oculari che l’ahanno visto, come si potria ora far fede di questa penuria? E perchè egli non si potea occupar il tutto, dunque si dovea anche tralasciar d’occuparne una parte tant’utile, avvantaggiosa, e neccessaria.” Risposta. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli* III. 151. o.

(Csáky, Palocsai Horváth stb.). Ilyen, például, az, amikor a *Giudizio*-ban Montecuccoli azt írja, hogy egyesek nem nézték jó szemmel, hogy öfelsége olyan nagy lelkesedéssel sietett Kemény János megsegítésére, mert valójában nem lehetett őt megsegíteni. Vagy, hogy egyesek Wesselényi Ferenc vejét, Bakos Gábort szeretnék fejedelemnek; vagy, hogy jobb Erdélyben egy töröktől függő fejedelem, mert így a császárt a felső-magyarországiak jobban sakkban tudják tartani; vagy az, hogy Wesselényi és Csáky István szerint Magyarország romlását valójában az okozta, hogy öfelségét túlságosan lefoglalta Kemény megsegítése.⁷¹

1662-ben az országgyűlés május 1-jén nyílt meg. A rendek nyomban kezdték sorolni az erdélyi hadjárat során a német katonaság miatt elszenvedett sérelmeiket. A császári udvarmester és a Titkos Tanács elnöke, Porcia vállalta magára azt a hálátlan feladatot, hogy szembeszáll a rendekkel, és könnyen elképzelhető, hogy éppen az ő megrendelésére írta meg Montecuccoli a *Risposta*-t, az iraton lévő dátum szerint 1662. június 10-én Pozsonyban. Legutóbb Toma Katalin néhány olyan információt talált a magyar főuraknak Porcia herceghez írt leveleiben a Montecuccoli–Zrínyi vitára vonatkozóan, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül. 1662. augusztus 6-i levelében Wesselényi Ferenc panaszkodott Porciának egy, a magyarokat kigúnyoló röpirat miatt. Porcia azt válaszolta, hogy szerinte nem Montecuccoli a röpirat szerzője. Később augusztus 16-án Nádasdy Ferenchez és Rottal Jánoshoz írt levelében Porcia megerősítette azt a véleményét, hogy a röpirat nem Montecuccoli írása, hanem hamisítvány. Ugyanezen a napon (augusztus 16.) Zrínyi azt írta Porciának, hogy mindenki az ő sérelméről beszél, melyet nem tudja, hogy ki „terjesztetett el manifesztum formájában,” melyet ő valójában nem is ismer. Ennek ellenére biztosítja Porciát, hogy „teljes lelkemből fáradozni fogok tehát azon, amennyire csak képes leszek, hogy a felgerjedt lázongásokat lecsillapítsam.”⁷² Egy nappal később Montecuccoli személyesen találkozott Lippay érsekkel és más magyar főurakkal (kérdés, vajon Zrínyi ott volt-e?), ahol egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy a röpiratot nem ő írta, az egyszerű hamisítvány. Másnap már Porcia hercegnek köszönte meg Montecuccoli, hogy kiállt mellette a röpirat ügyében, és ő is azt terjesztette, hogy nem ő a szerző.⁷³

Amint már említettük, a *Risposta* ismert példánya valóban nem Montecuccoli kézírásában maradt fenn. Az irat végén található megjegyzés (*Donatio fűrst Portia*) – mivel a szöveg a Nachlass Montecuccoliban maradt ránk – azt is jelenthetné, hogy azt esetleg Porcia ajándékozta Montecuccolinak. De az ajándékozás sokkal valószínűbb fordítva. Arról nem is beszélve, hogy szerintünk az írásképből ítélve a rájegyzés későbbi, XIX. századi lehet. Mindenesetre az olasz változat előkerülése (amelyet a kritikai kiadás szer-

⁷¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 156. o. Lásd még uo: 126–127. o. A felső-magyarországiak Montecuccoli-ellenesége még 1664-ben is elevenen élt. Az ungvári rendházban, majd a trencsényi iskolában tartózkodó Hannula Jakab (1620–1688) jezsuita páter 1664 őszén a szentgotthárdi győztes hadvezérről, nagyon lesújtó véleményt mond Bécsből keltezett leveleiben: *R. Várkonyi Ágnes*: „Montecuccoli szöveget tart.” (Jezsuita beszámoló Zrínyi háborújáról). In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. (Szerk. *Nagi János, ifj. Barta János.*) Debrecen, 2005. 68–70. o.

⁷² *Tusor Péter*: Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1996. 5–6. sz. 727. o.

⁷³ E levelek ismertetését lásd: *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). PhD-disszertáció, ELTE BTK 2005. 138–139. o.

kesztői is Montecuccoli művének tartanak), és még inkább az irat egész tartalma Montecuccoli szerzőségét erősíti meg. A fentebb már ismertetett, 1662 február–márciusában keletkezett feljegyzéseitől ugyanis tartalmilag szinte semmiben sem tér el a *Risposta*, melyben elég sok olyan konkrétumot találhatunk, amit csak olyan valaki tudott leírni, aki valóban részt vett a hadjáratban. Egyébként azt sem tartjuk teljeséggel kizártnak, hogy Montecuccoli és Porcia, a politika gazdag eszköztárával élve, egész egyszerűen csúsztatnak. Montecuccolitól ugyanis egyáltalán nem állt távol ez a magatartás. Napjaink legjelesebb Montecuccoli-szakértője, Fabio Martelli, magyarul is megjelent tanulmányában mutatta ki, hogy a franciák elleni 1674–1675. évi hadjárat során Montecuccoli hasonló módon cselekedett. Miután ravasz manőverezéssel a franciákat visszavonulásra készítette, egyesülnie kellett volna a brandenburgi választófejedelem csapataival, és döntő csapást mérni a francia seregre. Ehelyett azonban Montecuccoli elhagyta a csatateret és Bécsbe utazott. Természetesen nyomban árulással vádolták, és azt kezdték híresztelni róla, hogy titokban XIV. Lajos francia király híve lett. Montecuccoli azzal védekezett, hogy ő nem tudott arról, hogy egyesülnie kell a brandenburgi seregekkel, arra pedig egyenesen a császár utasította, hogy a győzelem után ne essen neki a franciáknak és legyen óvatos. Montecuccoli azonban nem mondott igazat: rokonához a jezsuita Carlo Antoniéhoz írt levelekből kiderül ugyanis, hogy tudott arról, hogy a brandenburgiakkal kell egyesülnie, és hogy a császár sem utasította arra, hogy kerülje a további összecsapásokat a franciákkal. Ezért, azután Bécsben már azzal védekezett, hogy „Lobkovic változtatta meg az üzeneteket, egyenesen meghamisítva a császár aláírását, így hát nem őt, hanem éppen a híres minisztert kell árulással vádolni.”⁷⁴

Nem tartjuk kizártnak, hogy 1662-ben hasonló módon tagadták le Porciával azt, hogy a *Risposta*-nak Montecuccoli a szerzője. Abban kétségtelenül igazuk volt, hogy a latin változatot nem ő írta. A legegyszerűbb magyarázat tehát jelenleg a következőnek tűnik: a magyar rendek országgyűlési vádaskodásainak hatására Montecuccoli védekezésül megírta a *Risposta*-t, amit 1662. június 10-én átadott Pozsonyban Porciának, Lipót császár és király legfőbb tanácsadójának, a magyar rendek tárgyalópartnerének. Az irat azonban, amelyet Montecuccoli nem a nyilvánosságnak, hanem a Titkos Tanács elnöke munkáját segítő, „szakmai háttérnyagnak” szánt, valamilyen módon kiszivároghatott, és a magyarok kezébe kerülhetett, akik kissé megrövidítve és meghamisítva azt, lefordították latinra és terjeszteni kezdték. Amint a magyar urakból ez felháborodást váltott ki, Porcia és Montecuccoli megpróbálták elsimítani az ügyet, és az egészet letagadták. Annyiban kétségtelenül igazuk volt, hogy a latin változatot nem Montecuccoli írta. A latin szövegből kihagyott részek ugyanis egyértelműen a magyarokra vetnek rossz fényt, hiszen azt erősítik, hogy a felső-magyarországiak sérelmeiket eltúlozták, a német katonák nem vittek véghez olyan pusztítást, mint amilyenre ők panaszkodnak, de ha igen, akkor miért nem adták elő panaszukat a Rottal-féle bizottságnak. Emellett Kemény János a császáriakat úgymond becsapta, mert úgy csábította be a császári sereget Erdélybe, hogy előre tudta: nincs elegendő élelmiszer a katonák ellátására. A magyarokra és az erdélyiekre rossz fényt vető sorokat tehát mindenképpen a magyar rendek soraiból vagy környezetéből kikerülő fordítók iktathatták ki.

⁷⁴ Martelli 2011. 43. o.

Gyanús ugyanakkor Zrínyi magatartása is. Wesselényi augusztus 6-án tiltakozott a röpirat ellen, miközben tíz nappal később Zrínyi azt írta, hogy nem tud róla semmit, holt az főleg az ő személye ellen irányult.⁷⁵ Elég valószínűtlen, hogy Wesselényi nádor és Zrínyi bán a pozsonyi országgyűlésen tíz napig ne találkozott és egy ilyen fontos kérdésről ne beszélt volna. Talán Zrínyi is csúsztatott a Porciának írt levelében, hiszen a színlelés is a korabeli politika bevett eszköze volt.⁷⁶ Mert ki lehetne a válasz szerzője, ha nem ő? Ki tudott akkoriban még így írni a magyarok közül? És ki értett olyan magas szinten a *Risposta* témáját uraló hadtudományi kérdésekhez akkoriban úgy, mint a harmincéves háborút is megjárt hadtudós horvát bán?

Ahogy Montecuccoli látta az 1663–1664. évi háborút

A két röpiratot nincs szándékunkban most tovább elemezni. Sokan megtették már azt, ahogy korábban jelen tanulmány egyik szerzője is. Akkori következtetése az volt, hogy Zrínyi Montecuccoli-ellenes röpiratában „nem a tudós katonát, de nem is a ravasz politikust, hanem a nemzetéért mártíriumot szenvedni kész Athleta Christit tartotta a legértékesebb személyiségtípusnak. Nyilvánvaló hát, hogy Montecuccolin is a *Szigeti veszedelem*-ben előírt eposzi viselkedésmódot kérte számon, melynek a gyakorlatban szinte lehetetlen megfelelni.” Kissé leegyszerűsítve: Zrínyi költőként és nem hadvezérként ítélte meg az olasz katonát. Erkölcsi alapja természetesen volt erre Zrínyinek, hiszen – amint arra már többen (Klaniczay Tibor, Bene Sándor, Szörényi László) is rámutattak – ezekben az években saját maga számára is ezt a magatartásmintát írta elő. Azaz kiprovokálni a döntő ütközetet, és vagy győzni, vagy, ha már veszni kell, akkor dicsőségesen vállalni a halált. Mi sem állt távolabb Montecuccolítól, aki, ahogy az a fentebb ismertetett 1662. évi feljegyzéseiből is kiderül, a minél kevesebb anyagi és emberi áldozatot követelő, taktikázó, diverzióra épülő hadviselésnek volt a híve, miként végül 1663–1664-ben ezt alkalmazta maga a horvát bán is.

Zrínyi válasza tehát – akár Montecuccoli eredeti olasz szövegére, akár latin változataira – kiváló retorikai bravúrral megírt szónoklat. Montecuccoli száraz, a hadtudomány téziseit felmondó stílusa érthetően eltörpült mellette – mivel (mint láthattuk) nem is ennek készült –, még ha ebben a röpiratában csillogtatta is meg leginkább szépírói erényeit. Az 1662 nyarán kiszabadított szellemet azonban már nem lehetett a palackba visszazárni. Hiába működtek együtt az 1663–1664. évi háború során, a feszültségek megmaradtak, nem csak politikai, hanem hadtudományi szempontból is. Montecuccoli azonban csak akkor határozta el magát igazán a válaszlépésre, amikor az egész ügy végleg kikerült a publicisztika nyilvános terébe.

⁷⁵ Ez egyébként túlzás, mert talán egy hely lehet az iratban, mely Zrínyire vonatkoztható: „Néhányan kik ezelőtt háborúban voltak, alig vettek részt két-három hadjáratban (rövid időn keresztül ily hosszan tanulható művészetért), többen voltak a könnyű fegyverzetű csapatok és horvátok élén, kik rendszerint a hadseregtől elszakadva csak portyázásra használtattak, s mivel az ily katonaság vezérei a fontosabb hadi tanácsokra nem hívtak? fel nem foghatták, hogy miért történjék ez és hagyassék el amaz, a miért így és nem másképp viseltessék a háború.” *Köszeghy* 1890. 131. o.

⁷⁶ Lásd ehhez: *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó* (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai.* Budapest, 2010.

Éppen ezért az 1663–1664. évi csatatereken való forgolódásukat sem elemezzük újból, hiszen azok jól ismertek a magyar szakirodalomban. Az is igaz azonban, hogy az 1663–1664. évi hadjárat elemzése a magyar történetírás részéről eddig túlságosan is Zrínyi központú volt, és Montecuccoli erre vonatkozó írásai csak korlátozott mértékben kerültek be a diskurzusba. Legnagyobb Zrínyi kutatóink (Széchy Károly, Klaniczay Tibor, Perjés Géza, R. Várkonyi Ágnes) elsősorban a hadjáratot övező médiakampány (jelentések, beszámolók, röplapok, történeti művek) alapján alakították ki véleményüket. Számos Zrínyi-irat is röplap formájában vagy történeti műbe ékelve maradt fenn, ezért hitelessége vagy legalábbis funkciója megkérdőjelezhető, hiszen nem csak Zrínyi, hanem a másoló, a terjesztő, a kiadó szándékait is, sőt talán elsősorban azt, tükrözik. Az alábbiakban, éppen ezért, Montecuccoli szemszögéből kíséreljük meg láttatni az eseményeket, bemutatva egyúttal a kettejük közt kialakuló publicisztikai csatározás (melyet külső erők is alakítottak) eseményeit.⁷⁷

Meglepően kevés írás született Montecuccolitol az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratokról azok ideje alatt. Nekünk csupán a három iratról van tudomásunk: az egyik a *Narrazione della campagna dell'anno MDCLXIII in Ungheria* (Az 1663. évi magyarországi hadjárat leírása); a másik valójában egy feljegyzés, melyet később beledolgozott a *Tratatto della guerra col turco in Ungheria-ba: Discorso della guerra col turco*, Bécs, 1664. március 1.; illetve a harmadik: *Relazione della campagna dell'Armata Cesarea nell'Anno MDCLXIV*, amelyet Montecuccoli naplójának is neveznek.⁷⁸ Már az első iratból, a *Narrazione*-ből egyértelműen kiderül, hogy Montecuccoli és a bécsi hadvezetés messzemenően figyelembe vette a meghatározó magyar politikusok (Lippay, Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi) véleményét, és nem hozott önkényes döntéseket, hanem mindenben egyeztetett a magyarokkal – ellentétben a magyar történetírás gyakori állításával. Így például Monte-cuccoli írása bevezető részében hosszan elemzi azt, hogy milyen módon kellene felvenni a harcot a törökökkel. Egyértelműen háború és nem békeparti (mint mondjuk Porcia). Szerinte a nagy kérdés az: hol legyen a döntő ütközet a törökökkel? Montecuccoli szerint két lehetőség közül lehet választani: vagy a török–magyar határon még a végvárak vonala előtt, vagy pedig néhány fontosabb város és vár mellett kellene felvállalni az ütközetet. Miközben erről tanácskoztak, a császár hívására megjelentek a magyar urak Bécsben. Az 1663. május 6-i tanácskozáson Lippay érsek arról beszélt, hogy a magyarok készek a nemesi felkelésre, de azt kérték a királytól, hogy Magyarországra a német katonaságból csak a gyalogságot rendelje, és azokat is csak a várakba. Ezzel Montecuccoli szerint el is dőlt a vita arról, hol lehetne felvenni a harcot a törökökkel: ha lovasság nincs, akkor a várakat kell megerősíteni és védekező háborúra készülni. A felkelt nemesség főleg portyázó hadműveleteket hajtana végre, zavarva a török sereg szabad mozgását és utánpótlását. Zrínyi 1663 nyári–ősi Mura menti és észak-dunántúli

⁷⁷ Vö. Ferenc Tóth: *La petite guerre et la conquête de la Hongrie au XVIIe siècle: le débat entre Zrínyi et Montecuccoli*. *Revue internationale d'histoire militaire*, 85. (2009) 175–190. o.

⁷⁸ ÖStA KA Nachlass Montecuccoli: B/429/129. A *Narrazione* csak a kritikai kiadásban jelent meg, még Veltzé sem adta ki. Lásd: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III*. 171–187. o. A *Discorso della guerra col turco* szintén a kritikai kiadásban látott napvilágot (*Le opere di Raimondo Montecuccoli II*. 199–241. o.), viszont a *Relazione della campagna dell'armata cesarea nell'anno MDCLXIV* a mai napig kiadatlan: ÖStA KA AFA 1664/13/29. A *Relazione*-t a magyar szakirodalomban elsőként Domokos György és Hausner Gábor hasznosította: *Domokos-Hausner* 2008. Érdekes és eddig teljességgel mellőzött forrásanyag még 1663–1664-ből Montecuccolinak a feleségével folytatott levelezése, amely, mint említettük, a brno-i levéltárban található. Sajnos nekünk sem volt módunkban ezt feldolgozni.

katonai akciói ilyen jellegűek voltak, ami ismét csak arra bizonyíték, hogy, a horvát bán nemhogy nem ellenkezett, hanem éppen a májusi bécsi tanácskozáson született döntések értelmében cselekedett, mely döntések ráadásul a magyarok kérései és javaslatai alapján születtek.⁷⁹

Montecuccolinak a *Narrazione*-ban még a nemesi inszurrekcióról sincs egyetlen rossz szava sem, annak ellenére, hogy elméleti munkáiban lenézően nyilatkozott erről a hadszervezeti formáról és hadakozási módról.⁸⁰ (Tudjuk, hogy Zrínyi is meglehetősen rossz véleménnyel volt róla.) Még annak ellenére sem, hogy leírja: a szerinte 1663. augusztus 24-ére, valójában először június 27-ére meghirdetett, majd többször elhalasztott mustrára eredetileg senki sem ment el. (Ezért kellett végül szeptember 17-én megtartani a vati seregszámlát.)⁸¹ Montecuccoli 1663. július 14-én Komáromban Forgách Ádámmal egyeztetett a felkelésről, felajánlva segítségét is annak megszervezésében. Augusztus 14–15-én, Érsekújvár körülvétele idején, Pozsonyban Montecuccoli, Lobkowitz, Nádasdy, Zrínyi, Lippay és Wesselényi ugyancsak az inszurrekcióról tárgyaltak.⁸² Sem a magyarokkal, sem Zrínyivel szemben egyetlen rosszálló megjegyzése sincs Montecuccolinak ebben az iratban. Legalább három tanácskozáson Zrínyi is részt vett, de Montecuccoli semmit sem ír arról, hogy bármilyen nézeteltérésük lett volna. Abból sem csinált presztízskérdést, hogy augusztus végén Zrínyit a dunántúli táborba összegyűlő magyar csapatok főkapitányává nevezte ki az uralkodó a betegeskedő nádor helyébe.⁸³ Pedig oka talán lett volna rá. Ha hihetünk Vitnédynek, Zrínyi a gyülekező osztrák–német csapatok feletti parancsnoki jogkört is szerette volna ekkor megszerezni Montecuccoli ellenében.⁸⁴ Mindenesetre Montecuccoli semmi ilyesmiről nem tesz említést.

Ezzel szemben, miként már az 1662. évi diétán is tapasztalhattuk, amint kikerülnek az információk a legszűkebb döntéshozói körből, máris torzulnak. Giovanni Sagredo, a Bécsbe akkreditált velencei követ azt írja 1663. július 29-i jelentésében, hogy a magyarok, látván, hogy kérésük ellenére sem érkezik engedély arra, hogy harcba bocsátkozzanak országuk védelmében, Lippayt küldték Bécsbe, aki arról igyekezett meggyőzni Porcia herceget, hogy a köszvény által kínzott nádor helyébe Zrínyinek kell átadni a nádort megillető katonai hatalmat (nyilván itt a már sokat tárgyalt főkapitányi kinevezésről van szó), mert a magyarok nem engedelmessé válnak Montecuccolinak, aki, mint tábornagy, rangban semmivel sem nagyobb, mint az ők (mármint a magyarok) tábornokai, és

⁷⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 174–175. o.; V ö. *Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es háború.* In: *Esterházy Pál: Mars Hungaricus.* (S. a. r., ford. *Iványi Emma*, szerk., bev. *Hausner Gábor.*) Budapest, 1989. 46–49. o. (Zrínyi-Könyvtár III.)

⁸⁰ *Gherardi-Martelli* 2009. 85–89. o. Ezen sem kell feltétlenül csodálkoznunk. Montecuccoli ugyanis nem egy esetben saját elméleti elveivel ellentétesen cselekedett konkrét harci helyzetekben. „Határozott különbséget kell tennünk Montecuccolinak, mint a császári birodalom tábornagyának katonai gyakorlata, és a jövő kivetítéseként, absztrakt módon érvelő hadtudós írásai között” – írja Martelli. *Martelli* 2011. 55. o.

⁸¹ *Pálffy* 2007a. 267. o.

⁸² *Narrazione.* In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 176–177. o.

⁸³ *Pálffy* 2007a. 278–279. o.

⁸⁴ „Hogy ha az Montecuccoli nagyságotól való dependentiája véghez nem vihető is, legalább, ha valami actiója lenne nagyságotnak, hogy meg ne fogyatkoztassa nagyságotat, szükséges onnét felől az neki való kemény parancsolat, hogy afféle occasiókban általa valami tréfa nagyságon ne essék” – írta Vitnyédy Zrínyinek 1663. szept. 9-én Sopronból. *Vitnyédy* II. 1871. 121. o. Lásd még: *Pálffy* 2007a. 278. o.

különben is a magyarok ellenszenvvel viseltetnek Montecuccoli iránt.⁸⁵ Sagredo alaposan csúsztatott, vagy legalábbis tévedett. Montecuccolinak semmiképpen sem kellett volna engedelmeskedniük a felkelő magyar nemesi csapatoknak, mert – ahogyan Pálffy Géza írja – „a 16. század első felétől Magyarországon szolgáló királyi, majd császári-királyi főhadparancsnokoknak (*Oberstfeldhauptmann, Armeekommendant*) sem voltak alárendelve sohasem az ország nádorai, hiszen ez a rendi előjogok súlyos megsértését jelentette volna, ugyanúgy a helytartók és a nádorok sem tudtak szinte egyetlen esetben sem a császári-királyi hadak vezetői fölé emelkedni. A nádor katonai kérdésekben ugyanakkor az uralkodó, és az őt e területen helyettesítő Haditanács alárendeltségében állt.”⁸⁶ Montecuccoli tehát legfeljebb a magyarországi császári-királyi haderőnek parancsolható volt, de semmiképpen sem a magyar nemesi felkelőknek. Ugyanakkor Zrínyire hiába ruházták át a nádor katonai jogkörét, katonai kérdésekben mégis csak az uralkodónak és ezáltal a Haditanácsnak volt alárendelve.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy ebben az esetben a Zrínyi–Montecuccoli ellentét kiélezése (sőt egyáltalán kitalálása) egyértelműen Sagredóhoz köthető. Ez nem is csoda, hiszen a feltehetően 1663–1664-ben írt, de nyomtatásban csak 1672-ben megjelent művében (*Le Mars à la mode de ce temps*, Liège) valóságos dicshimnusz zengett Zrínyiről. Sagredo egyébként egy másik művében (*Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Venise*, Paris, 1670) is meleg szavakkal emlékezett meg Zrínyiről.⁸⁷ Sagredo a velencei doge-nak írta *Relation*-ját, nem csoda hát, ha Zrínyit megrögzött Velence-pártinak állította be. (Velencéről, mint a Zrínyi-melletti propaganda egyik központjáról a későbbiekben még lesz szó.) Sőt, Sagredo azt állította, hogy az 1664. augusztusi vasvári béke megkötése után az elkeseredett Zrínyi neki személyesen azt mondta, hogy hatezer kipróbált és válogatott katonával kész Velence szolgálatába állni, majd hozzátette: „semmit sem szeretne jobban, mint olyan dicsőséges körülmények között áldozni életét a kereszténységért, hogy emléke örökké megmaradjon.”⁸⁸ Ezek után talán nem véletlen, hogy úgy a *Le Mars*-ban, mint a *Relation*-ban Montecuccoliról alig találunk valamit: egyetlen egyszer fordul elő a neve a *Relation*-ban, egy lakonikus megjegyzés erejéig a szentgottvárdi győzelem kapcsán. Ugyanakkor a *Le Mars* hosszasan elemzi azt, hogy 1663 nyarán–őszén Porcia herceg volt az, aki meg akarta akadályozni Zrínyi főkapitányi kinevezését. Porcia ugyanakkor Montecuccolival is sokat vitatkozott.

Montecuccoli elemzett munkáira építve egyik legfontosabb következtetésünk tehát az, hogy 1663 nyarán–őszén, valamint 1664 telén Zrínyi és Montecuccoli között nem volt semmilyen komolyabb súrlódás vagy ellentét, sem politikai, sem hadtudományi szempontból. Számos szűk körű közös megbeszélésen és tanácskozáson vettek részt, ahol a legnagyobb egyetértéssel dolgoztak együtt, és Zrínyi haditettei is azt bizonyítják, hogy ő maga is betartotta a tanácskozásokon hozott határozatokat.

⁸⁵ Sagredo jelentéseinek Montecuccolira vonatkozó részeit kiadta: *Polidori* 1848. 198. o.

⁸⁶ *Pálffy* 2007b. 278. o.

⁸⁷ *Giovanni Sagredo*: *Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Venise*. Paris, 1670. 63–65. o.

⁸⁸ *Sagredo*: *Relation*. i. m. 69–70. o.

1664 késő tavaszára azonban már megváltozott a helyzet. A történet közismert: 1664. április–májusban Zrínyi és a császári seregek körülzárták Kanizsát, de a felmentő török csapatok elől június elején visszavonultak Zrínyi-Újvárra. A várat a törökök körülvették és megkezdték annak ostromát. Montecuccoli június 4-én kapta meg a császár saját kezű parancsát, hogy induljon Zrínyi-Újvárra és vegye át a szövetséges csapatok irányítását. Az olasz hadvezér e fontos küldetéséről naplóban számolt be (*Relazione della cam-pagna*), amelyet a magyar kutatás eddig kevés figyelembe részesített. Legutóbb azonban Hausner Gábor és Domokos György kimerítően ismertette azt, megállapítva egyúttal, hogy „annak a magyar köztudatban meggyökeresedett nézetnek, hogy Montecuccoli eleve fel akarta adni Zrínyi-Újvár védelmét, a tények ellentmondani látszanak.”⁸⁹ A naplóban egyetlen rossz szó sincs Zrínyiről. Két tanácskozásról is beszámol Montecuccoli (június 17. és 26.), de egyik esetben sem említi, hogy bármilyen vita lett volna közte és Zrínyi között. Sőt, annak ellenére, hogy jó előre tudta, a várat nem lehet megtartani, mégis megtett mindent annak érdekében, hogy minél tovább feltartóztassák a törököket. Még elindulása előtt feliratot intézett a császárhoz, amelyben kifejtette, hogy Zrínyi-Újvárat nem lehet megvédeni, ezért a sikertelenségért ne őt hibáztassák majd. Az erődítményről hadászati szempontból is rossz véleménnyel volt: „Így azután csak előzetes magyarázatként [Montecuccoli] írt egy feliratot a császárnak, melyben előre kijelenti, hogy ha az akció sikertelen lesz, az nem az ő hibájából fog történni, és a legalázatosabban tiltakozott, hogy nem akar se ilyesmit, se fáradtságot, se vért, se életet kímélni öfelsége szolgálatában, de erőteljesen reméli azonban, hogy a császári igazságosság nem fogja a jövőben megvádolni őt, sem pedig arra kötelezni, hogy vegye figyelembe azokat a sikereket, melyek mások ötletein és szövevényes cselekedetein alapultak és esetleges, egyedi okok következményei voltak. [...] Ezt a várat nem azért emelték, hogy erődítményként szolgáljon (sem a földrajzi helyzete, sem maga az építmény, sem a tér ezt nem tette lehetővé), csak azért építették, hogy mintegy mezei [értsd: feltehetően mezőben/szabad térben előretolt] reduttként (ridotto di campagna) fedezze azt a hidat, amelyen a Murán átkelve Kanizsára lehetett jutni, és hogy ezzel egy időben fedezze azokat a csapatokat, melyek békeidőben portyázásra indulnak. Ez tehát egy semmi kis hely volt. [...] Teljesen nyitott volt a víz felől, és ki volt téve annak, hogy már a támadás első órájában elesik. [...] Nem volt tehát értelme védelmezni.”⁹⁰

Montecuccoli fent idézett naplójából ugyanakkor az is teljesen világos, hogy Zrínyi-Újvár Bécs szempontjából egyáltalán nem „elhanyagolható mennyiség, jelentéktelen kis földdarab” volt. Az a közkeletű vélekedés sem teljesen igaz, hogy „Montecuccoli és vezértársai az udvartól kapott utasítások, de egyéni meggyőződésük szerint is” nem tartották fontosnak a vár megvédését.⁹¹ Már csak azért sem, mert Montecuccoli naplójában a következőket írta a június 17-i tanácskozásról, amelyen Zrínyi is jelen volt: „Zrínyi gróf a 17-i megbeszélésen azt mondta, hogy a határ menti magyarok [értsd: a magyar végvári katonák] – mivel éveken át nem kapták meg a fizetségüket – nagy zűrzavarban vannak, és ezért egyáltalán nem lehet számítani rájuk.” A tanácskozáson a következő döntés szü-

⁸⁹ Domokos-Hausner 2008. 261. o. Lásd még Domokos György tanulmányát Zrínyi-Újvárról e számunkban: 741–773. o.

⁹⁰ Relazione della campagna. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r. F. Molnár Mónika fordítása.

⁹¹ Perjés 1999. 156. o.

letett: „1. tényleg az első naptól fogva látszott, hogy a vár elveszését lehetetlen megakadályozni, de mindenképpen 2. meg kell tenni minden emberileg lehetséges védekezést aknákkal, ellenaknákkal, tűzterekkel, keresztgerendákkal, fatörzstorlaszokkal, paliszádokkal, caponierevel, elásott bombákkal, kézigránátokkal, nagy gránátokkal, ellenüteggekkel és hasonló hadművészeti fogásokkal. 3. Váltani kell a katonákat minden nap, hogy frissek maradjanak, és így jobban el tudják viselni a fáradalmakat és a virrasztásokat, amik már óriásiak voltak.” Ezek szerint Zrínyi is elfogadta ezen a tanácskozáson azt, hogy a várat lehetetlen megtartani? A bécsi udvar annak ellenére küldte Montecuccolit Zrínyi-Újvárra, hogy a tábornok már elindulása előtt figyelmeztette a döntéshozókat arra, hogy a várat nem lehet hosszabb távon egy nagyobb oszmán sereggel (azaz nem helyi török erőkkel) szemben megvédeni. A császári hadvezetés tehát nem mondott le eleve Zrínyi-Újváról. Ugyanakkor Montecuccoli azt is megjósolta előre, hogy sikertelenség esetén őt fogják vádolni. Mindez azt bizonyítja, hogy a vár megtartása mellett reménykedők és kardoskodók egyáltalán nem voltak mellőzöttek, hanem igencsak jelentős befolyásuk lehetett a bécsi udvarnál. Ezek közül az egyik mindenképp a vár építetője és birtokosa, Zrínyi Miklós, a császári tábornok és horvát bán volt.

Montecuccoli jóslata be is teljesedett. Legfőbb vádlója a császárnál Zrínyi lett, annak ellenére, hogy eddig egyetlen adat sem került elő arról, hogy Montecuccoli ekkor még bármi rosszat írt, vagy mondott volna Zrínyiről. Egyébként úgy véljük, hogy ebben az esetben nem politikai, hanem katonai kérdésekben nem értettek egyet. Egyszerűen hadászati szempontból másképp látták Zrínyi-Újvár helyzetét. A bán 1664. június 27-én I. Lipótnak írt leveléből világosan kiderül, hogy a saját várával kapcsolatban érthetően elfogult Zrínyivel nemcsak Montecuccoli, hanem az összes többi generális sem értett egyet.⁹² Természetesen Zrínyi leginkább őt, mint a császári hadsereg főparancsnokát hibáztatta azért, hogy tétlenül nézik az ostromot, és nem csapnak ki a várból a törökre. Montecuccoli naplójából viszont kiderül, hogy a rajtaütést elhatározták a vezetők, és június 22-én reggel végbe is ment volna, ha egész éjjel nem esik az eső, amely annyira feláztatta a talajt, hogy egy nappal el kellett halasztani a támadást. Ekkor azonban egy katoná kiszökött a várból és az egész vállalkozást felfedte a törökök előtt, így a rajtaütés ismét elmaradt. A június 26-i tanácskozáson ismét a rajtaütés lehetőségeiről folyt a vita, de úgy döntöttek, hogy a vállalkozás túl veszélyes lenne, ezért várni kell, míg megérkezik a Bádeni Lajos által vezetett segédcsoportok. Zrínyit minden bizonnyal ez a döntés bősíthette fel, és sértődöttségében tollat ragadva egy nappal később Montecuccolit egyszerűen „feljelentette” a császárnál. Nem véletlen, hogy Zrínyi egyedül maradt véleményével, hisz úgy tűnik, inkább ő volt – nyilván érintettsége és elfogultsága okán – kevésbé megfontolt, az emberi élet védelmét kevésbé szem előtt tartó, a várból való kicsapásokra alapozó és a rajtaütésekben bízó taktika képviselője. Azt ma már szinte lehetetlen eldönteni, hogy ez mennyire lett volna sikeres, ám az mindenképpen jelzésértékű, hogy a Zrínyi-Újvárnál lévő hadvezérek közül senki sem értett vele egyet. Montecuccoli célja az volt, hogy a lehető legkevesebb emberi és anyagi veszteséggel, addig tartsák a várat, amíg az ésszerű. Zrínyi viszont ezen annyira megsértődött, hogy ott is hagyta a tábornokot, annak ellenére, hogy maga Montecuccoli próbálta meg kiengesztelni.

⁹² „Ám ezek közül semmiről sem tudtam meggyőzni a generálisokat, és soha semmi nem is történt. [...] De mégis: mindezt kénytelen vagyok tétlenül szemlélni, anélkül, hogy, hogy a generálisoktól bármi reményem lenne az orvoslásra, sőt hogy az igazat megvalljam Felségednek, mindezek a cselekedetek a legvilágosabban tanúsítják Montecuccoli grófnak ellenem irányuló rosszakaratát.” Zrínyi Miklós válogatott levelei. 161. o.

A horvát bán június 30-án már Csáktornyáról keltezte levelét a grazi Belső-ausztriai Haditanácsnak. Ebben ismét Montecuccolit tette felelőssé a vár elvesztéséért, majd megismételte azt az eposzi credóját, melyet a vár birtokosaként, illetve végveszélyben lévő szűkebb hazája, a Muraköz uraként 1663–1664-ben több levelében is hangoztatott, ám amelyet valószínűleg nemcsak Montecuccoli, de egyetlen más korabeli hadvezér sem mert volna felvállalni: „Én innét ismét visszatérek a táborba, amely a hír szerint egészen meg van döbbenve, és megvédem a Mura átkelőjét (még ha egyedül kell is maradnom), és nem hátrálok utolsó csepp véremig, mert itt az ideje és helye, hogy a haza minden polgárának meg kell halnia.” (Kiemelés tőlünk.)⁹³ Ugyanezen a napon Montecuccoli épp szemlét tartott a vár bástyáin, mikor a törökök a vár egyik oldalát felrobbantották. Ekkor a vár kapitányának, Tassónak, azt parancsolták, hogy amíg jónak látja, tartsa a várat, de amikor úgy gondolja, hogy már felesleges, ürítse ki és robbantsa fel azt. A meginduló török ostrom azonban elsöpörte a védelmet (800 katona veszett oda), a többieknek sikerült átkelni a Murán és a főserghez menekülni, amely annyit elért, hogy a törököket megakadályozta abban, hogy ők is átkeljenek a Murán.⁹⁴

Zrínyi ezután még határozottabb lépéseket tett saját igaza bizonyítása érdekében. Bécsbe utazott, és július 17-én terjedelmes jelentést írt I. Lipótnak, melyben hosszan ismertette Kanizsa ostromát, valamint Zrínyi-Újvár elestét, érthetően ismét csak a fővezér Montecuccoliban találva meg a főbűnöst: „Nagy türelmetlenséggel vártuk tehát [Montecuccolit] [...] de ő rögtön úgy kezdett intézkedni, hogy könnyen megérthettem, mi a szándéka. Leváltotta a parancsnokot, és magát tette meg a Muraköz és a vár védőjének.” Ez persze elég vaskos csúsztatás, és érthetetlen is, hogy Zrínyi miért írta mindezt a császárnak, hiszen I. Lipót személyesen utasította a vonakodó Montecuccolit, hogy vegye át Muraközben a parancsnokságot nyilván az ott állomásozó császári-királyi csapatok és nem Zrínyi magánhadsejere felett, bár ez a gyakorlatban persze olykor keveredhetett. Azaz Montecuccoli nem önhatalmúlag, hanem a császár parancsára vette át a fővezérséget. Majd így folytatja Zrínyi: „Kérem legszentebb Felsőgedet, gondolja meg, megvolt-e gróf Montecuccoliban a jószándék, hogy megvédje a várat, amikor tudtomon kívül [ez is elég furcsa, hiszen Zrínyi június 27–29-ig végig ott volt a táborban] már mindent úgy készített elő, hogy a sáncokat és bástyákat aláaknázza, az ellenséges támadás első jelére levegőbe röpdíthesse a várat.”⁹⁵

Ki kezdte?

A fent idézett Zrínyi levelekben és emlékiratokban egyértelmű a Montecuccolit lejáratni igyekvő szándék. Montecuccoli azonban ekkor még nem reagált érdemben a Zrínyi részéről őt ért vádakra. Valószínű, hogy az egész ügy megmaradt volna a hadvezérek közti szűk körű „munkahelyi vitának”, ha Zrínyi vádjai nem terjednek el viharos gyorsasá-

⁹³ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 162. o. Zrínyi 1663–1664-ben írt leveliről, melyekben Klaniczay Tibor egy új eposz vízióját vélte felfedezni lásd: *Klaniczay* 1964. 734–742. o.; *Bene Sándor*: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100 (1996) 4. sz. 391–392. o. A Bene tanulmánya nyomán kibontakozó vitát lásd: *Perjés Géza*: Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita Bene Sándorral. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 4. sz. 797–813. o.

⁹⁴ *Montecuccoli*: Relazione della campagna. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 5v.

⁹⁵ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 220–221. o. Zrínyi emlékiratáról legutóbb lásd: *R. Várkonyi* 2010. 319–320. o.

sággal az általa oly fontosnak tartott korabeli hírcsatornákon keresztül egész Európában. A velencei követ, Sagredo, már július 6-án azt jelentette Bécsből, hogy Zrínyi azt bizonygatta Zrínyi-Újvár alatt, hogy a törökkel meg kell ütközni, mert nincsenek olyan sokan, ahogy azt híresztelik. Ha továbbra is csak hallogatják a császáriak az összecsapást, akkor Zrínyi visszavonul. Sagredo szerint minderre Montecuccoli azt válaszolta, hogy nem kockáztathatja egy vár miatt öfelsége egész országának védelmét, hiszen a törökök pihentek és frissek voltak, míg a Kanizsa sikertelen ostroma alól visszavonuló császári seregek fáradtak és gyengék. Ebben a helyzetben egy nagy ütközet a szövetséges sereg teljes megsemmisülésének a veszélyét is magában hordta, ami nemcsak a császárra, hanem az egész kereszténységre nézvést is végzetes lehetett volna. Ezt a választ Zrínyi nem fogadta el, ezért visszavonult Csáktornyára, mire Montecuccoli egy bizonyos Carlo Miglio által jelentette az ügyet Bécsnek.⁹⁶

A vita gyors elterjedése mellett a másik furcsaság az, hogy a magyar–horvát Zrínyi és nem a bécsi udvarban szolgáló Montecuccoli érvei győzedelmeskedtek a korabeli diplomáciai közbeszédben. Sagredo július 27-én azt jelentette, hogy amennyire éltetik Jean Louis Raduit de Souches generálist, annyira szidják Montecuccolit, aki 50 000 [!] emberrel semmit sem tudott Horvátországban [sic!] elérni – ami persze nemcsak túlzás, de helytelen állítás is volt, hiszen Montecuccoli hadai nem jártak Horvátországban. Egész sereg paszkvillust írtak már ellene – írta Sagredo –, azzal vádolva őt, hogy jobban ért a toll-, semmint a kardforgatáshoz, mert inkább költő, mint katona. Ez már azonban a velencei követnek is sok volt, és szükségét érezte annak, hogy a hírhez jelentésében a következő kommentárt fűzze: „az igazság az, hogy a nagyvezír serege ellen nem olyan könnyű hadakozni, mint az oláh vagy moldvai csapatok ellen, akik csak kényszerűségből harcolnak a törökök mellett. Mi haszna lett volna, ha a sokak által szidott Montecuccoli, házárdírozva egy kétes kimenetelű csatába vetette volna magát? Ha a törökök veszítettek volna, csak embert veszítettek volna, amiből nekik van elég. Ha viszont ők győznek, akkor a vezír az egész országot elfoglalhatta volna.”⁹⁷

Zrínyi 1664 közepétől meginduló propagandaakciója, ahogy Sagredo is írta, valóban sikeres volt. A diplomáciai körökön is gyorsan túlterjedt, és július 17-i jelentése nyomtatásban is megjelent (RMK III. 2273). Egyébként a külföldi közvéleménynek és I. Lipótnak szánt Zrínyi-leveleknek és emlékiratoknak (1664. február eleje, 1664. június, 1664. július 17.) általában mára elveszett az eredetije. Másolatokban, valamint néhány Zrínyi mellett érvelő propagandakiadványban (Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri) jelentek meg.⁹⁸ Ha hitelességük ennek ellenére nem is kérdőjelezhető meg, annak a lehetőségét azért nem zárhatjuk ki, hogy a terjesztés során ezen iratokat többé-kevésbé átírták – miként ezt már az 1662. évi röpirat kapcsán is tapasztalhattuk. Mindezzel csak az szeretnénk hangsúlyozni, hogy nehéz eldönteni azt – legalábbis a Zrínyi–Montecuccoli vitában –, hogy a kibontakozó Montecuccoli-ellenes publicisztikai hadjáratban mennyi volt Zrínyi eredeti szándéka és mennyi a publicisták által hozzáadott manipulált információ. A végső nagy kérdés pedig az, hogy még a korban is páratlan méreteket öltő nyugat-

⁹⁶ Sagredo jelentését idézi Bene Sándor. In: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 308. o. Kiadva: *Polidori* 1848. 221. o.

⁹⁷ *Polidori* 1848. 222. o.

⁹⁸ Minderről lásd: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 305–308. o.; *Bene* 1992. 225–245. o.

európai propagandáról mennyit tudott Zrínyi, mennyiben mozgatta ő a szálakat, és mennyiben volt ő csak eszköz egy, a saját Habsburg-ellenes érdekei szerint működő gépezet kezében.

Az első kifejezetten Montecuccoli-ellenes mű 1664 őszén, talán még Zrínyi életében keletkezett. Johann Heinrich Andtler *Memoria belli Hungaro-Turcici* című művéről van szó, amely a következő szavakkal zárul: „Már-már kiadásra került e kis könyvecske, mi-
kor gyászos híre jött Zrínyi Miklós halálának, aki bizonyos korunk legnagyobb hőse volt.”⁹⁹ Andtler Bene Sándor fedezte fel újra a magyar kutatás számára. Sajnos nevén kívül nem sokat tudunk róla. Bene megpróbálta Franz Friedrich Andtlerrel (1623–1703) azonosítani. Franz Friedrich 1661–1702 között valóban birodalmi udvari tanácsos (*Reichshofrat*) volt, és 1661. december 31-én útiköltséget, valamint 1661–1664 között tekintélyes összegű zsoldot (összesen: 48 750 rajnai forintot) kapott a bécsi Udvari Kamarától, pontosabban az udvari fizetőmestertől (*Hofzahlmeister*).¹⁰⁰ Ez összhangban is áll azzal, amit Andtler a *Memoria* előszavában állít. Azt, tudniillik, hogy 1661–1664 között Magyarországon és Erdélyben vándorolt (*ex scholis humanioribus ad castra vocatus*), bejárva a csatatereteket. Zrínyi Montecuccoli-ellenes röpiratát, saját állítása szerint, egyenesen Kemény János volt fejedelem egyik titkárától szerezte meg. Sőt Andtler Zrínyi-Újvárat is személyesen kereste fel, és olyannyira kiválónak találta azt, hogy, korabeli közismert toposszal, az erődítményt Stájerország bástyájának nevezte (*totius Styriae fortissimum esset antemurale*).¹⁰¹ Egyébként mindenképpen kapcsolatban kellett lennie Zrínyi udvari genealógusával, Marcus Forstallal, mert – amint azt Bene Sándor már kimutatta – Andtler *Memoriája* szövegszerű egyezéseket mutat Forstall *Stemmatographiájával*. Emellett Andtler az európai uralkodók (I. Lipót, XIV. Lajos stb.) Zrínyihez írt leveleiből ugyanazokat a részeket idézi, amelyeket Forstall is bemásolt genealógiai művébe.¹⁰² Ugyanakkor Andtler még azt is állítja, hogy Zrínyitől pénzt és megbízást is kapott a *Memoria* kiadására.¹⁰³

Más adat is megerősíti Bene Sándor azon feltételezését, hogy Johann Heinrich azonos Franz Friedrich birodalmi udvari tanácsossal. 1665. december 31-én Franz Friedrich 56 rajnai forint úti- és vámköltséget kapott azért, hogy Franciaországból Bécsbe utazzon. A *Memoriá*-ban az áll, hogy Andtler a vaskvári béke után a Magyarországról visszatérő francia katonákkal érkezett Franciaországba. Elképzelhető, hogy a Bécsbe 1665 végén visszatérő Franz Friedrich Andtler azonos azzal az Andtlerrel, aki éppen 1665-ben jelentette meg a *Memoriát* Marseille-ban. A kérdés csak az: ha Andtler 1661–1664 között Erdélyben és Magyarországon utazgatott, és olyan fontos személyiségekkel találkozott, mint Kemény János és Zrínyi Miklós, miért nem maradt egyéb nyoma is ennek? Nem kizárt azonban, hogy a további kutatások révén ezek majd még elő is kerülnek. Ha hihetünk viszont szavainak, akkor az egyetlen olyan, a nyugat-európai közvélemény számára készült propagandakiadványról van szó, amely közvetlenül Zrínyi felügyelete alatt és a bán szándékainak megfelelően készült.

⁹⁹ Lásd: Bene 1993b. 36. o.

¹⁰⁰ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hofzahlamtsbücher 1660/61. 106. fol. 129v.; 1662. fol. 124r.; 1664. fol. 81r.; 1665/66. fol. 216r.

¹⁰¹ Andtler: *Memoria*. 43r.

¹⁰² Bene 1993b; Bene 1993a. 659–661. o.

¹⁰³ Bene 1993b. 37. o.

Andtler elsőként akkor szól Zrínyiről, mikor 1660. június végén a horvát bán értesülve Várad körülzárásáról, valamint arról, hogy Kanizsán tűz ütött ki, seregével nyomban Kanizsa alá sietett. Andtler teljesen úgy állítja be az eseményeket – és ezzel nyilván Zrínyi véleményét közvetíti –, hogy a horvát bán diverziós céllal zárta körül Kanizsát, nevezetesen azért, hogy a török erőket elvonja Várad ostromától. A császár parancsára, aki viszont nem akarta megszegni a törökkel kötött békét, hiszen Várad nem a magyar uralkodó, hanem az erdélyi fejedelem kezében volt, Kanizsa ostromát abba kellett hagynia. Andtler írja le elsőként a később nagy karriert befutott jelenetet, amelyben, amikor Zrínyi kézhez kapta a császári parancsot, mérgében földhöz vágta a kardját.¹⁰⁴ Ugyancsak Andtler említi, hogy a csallóközi katonák elfogták Hannibal von Gonzagának (1602–1668), az Udvari Haditanács alelnökének (1658–1663) a budai pasához küldött levelét, amelyből világosan kiderült, hogy a császár semmit sem fog tenni Várad megsegítése érdekében. Látna Zrínyi, hogy a törökök Várad elfoglalásával amúgy is megsértették a békét, saját és Ausztria védelme érdekében kezdte el építeni Zrínyi-Újvárat. Andtler igazi dicsőimnusz zeng a várról, amelynek erősségét az is bizonyítja, hogy a törökök nyomban annak lerombolását kérték a császártól. (Nem nehéz észrevenni a finom utalást: azzal, hogy Montecuccoli nem védte meg a kiváló erődítményt, valójában a törökök kérését teljesítette.)

Ezután tér rá a szerző Montecuccoli erdélyi hadjáratának ismertetésére. Andtler szerint a tábornok serege úgy mennyiségileg, mint minőségileg alkalmas lett volna arra, hogy kiűzze Ali pasa csapatait Erdélyből. Ezek után nemcsak az erdélyiek, hanem az egész keresztény világ azt várta, hogy Montecuccoli hírnevének megfelelően fog cselekedni, de ő egyszerűen megfutamodott. Ezután következik a Zrínyi–Montecuccoli paszkvillus-vita ismertetése. Andtler e vitának természetes folytatását látta abban, hogy 1664-ben elkészült a *Lucerna di Cesare* című mű, amelynek szerzője – legalábbis szerinte – szintén Montecuccoli.¹⁰⁵ (A szerzőség kérdésére mindjárt visszatérünk.) Az 1663–1664. évi események ismertetésénél többször is hivatkozik még a *Lucerná*-ra, mindig ironikusan és a cáfolat kedvéért. A *Lucerna di Cesare*-ban Zrínyi beszélget „a császár Mécsesével,” a Lucernával, aki a sötétben tévelygő horvát bánt igyekszik felvilágosítani arról, hogy mi miért történt az 1663–1664. évi háború idején. A legfontosabb vitapont: Kanizsa körülzárása, majd feladása. A beszélgetés közepette egyszer csak a következőket kérdezi a Mécses Zrínyitől: „Szóval úgy véled, hogy azért nem foglalhattuk el Kanizsát, mert ezt a császár már előre eldöntötte?”¹⁰⁶ Az igenlő válasz után a Mécses valóban Montecuccoli stílusában oktatja ki Zrínyit: „Szegény grófom, nem tanulmányoztad elég a logikát” – mondja a Mécses, majd kifejti, hogy Kanizsát a nagyobb baj elkerülése végett kellett feladni, mert az eleve reménytelen ostrom az egész birodalmat veszélyeztette. Ezek után Montecuccoliról igazi dicsőimnusz zeng a Mécses: a dicsőség csúcsán van, igazi hős, akire ezt a jelzöt nem a köznép, hanem a „császári ajkak” ragasztották rá.

Nem tartjuk kizártnak, hogy a *Memoria* megírására éppen a *Lucerna* adta meg az utolsó lökést Andtlernek. Azt viszont továbbra sem látjuk bizonyítottnak, hogy a *Lucer-*

¹⁰⁴ Andtler: *Memoria*. 42v.

¹⁰⁵ Andtler: *Memoria*. 46r–v.

¹⁰⁶ *Lucerna di Cesare*. fol. 253v–254r. Itt mondunk köszönetet Bene Sándornak, hogy a *Lucerna di Cesare* kéziratának másolatát rendelkezésünkre bocsátotta.

nát valóban Montecuccoli írta volna, hisz Andtleren kívül ezt senki sem hangoztatta, és eddig a Montecuccoli-kutatók közül sem tulajdonította azt senki az olasz hadvezérnek. Ennek ellenére vannak olyan részek benne, amelyek valóban Montecuccoli szerzősége felé terelik a gyanút: pl. a Mécses katonának nevezi magát („notabile azzione autentiche al mio nome di soldato”), aki mint szegény lovag csupán saját igyekezetéből jutott a dicsőség csúcsára („io sono un povero cavaliere, che colla industria mi sono finalmente arrivato ad un posto di gloria, di nome e di dignità superiore”).¹⁰⁷ A Mécses azt is kifejti, hogy Kanizsát azért sem érdemes ostromolni, mert a török elleni nagy háborút a Duna mentén kell megvívni, és – mint tudjuk – ez Montecuccoli vesszőparipája volt. Zrínyi nyughatatlan, nagyravágyó katonaként jelenik meg az iratban, aki nem képes átlátni a politikai gépezet működését, és csak saját dicsőségét keresi a csatatéren, de arra nem gondol, hogy meggondolatlan akcióival veszélybe sodorná az egész keresztény hadsereget. Amikor Zrínyi megkérdi a Mécseset, miért haragudott meg rá a császár, a következő feleletet kapja: „A császár bátorságodért és okosságodért szeret és becsül téged, de féltelmet nem ismerő vak szenvedélyedet elutasítja. Annál is inkább, mert a spanyoloktól kapott aranygyapjas rend igencsak kinövesztette nagyravágyásod szarvait. [...] A kanizsai eset után személyed még inkább kegyvesztett lett nemcsak az udvar, hanem személyesen a császár előtt is. [...] Egyébként, ha nem kaptál volna akkora bizalmat az udvartól, és ha a tapasztalt hadvezérek alá rendelték volna, akinek engedelmeskedned is kellett volna, megtanulhattad volna a katonai mesterséget (prudenza militare), melyet nem lehet sem könyvekből, sem a portyázásokból elsajátítani.”¹⁰⁸

Mindezek ellenére úgy véljük, nem Montecuccoli a forrás szerzője. Az iratban nincs egyetlen konkrét hely- vagy eseményleírás sem. Érződik ráadásul a szövegen, hogy olyan valaki írta, aki nem vett részt a leírt eseményekben. Egyébként Zrínyi-Újvárról szó sem esik, csupán Érsekújvár és Kanizsa ostromáról olvashatunk néhány elnagyolt információt. Jól ismeri viszont a szerző Zrínyi érveit, a bécsi udvari viszonyokat, valamint a hadjáratban részt vevő hadvezérek, Peter Garf von Strozzi, Hollach, azaz Julius Wolfgang Graf von Hohenlohe és leginkább természetesen Montecuccoli katonai elképzeléseit. Éppen ezért úgy véljük, hogy egy Montecuccolihoz közel álló bécsi udvari tollforgató lehet a *Lucerna* szerzője, talán éppen a sokat emlegetett Priorato. Ezt mindenesetre csak további kutatások révén tisztázhatjuk.

Andtler I. Lipótot igyekezett kímélni, de Porcia hercegen és főleg Montecuccolin alaposan elverte a port. Még a szentgotthárdi győzelem kapcsán is csak gúnyosan tudott nyilatkozni az olasz hadvezérről, aki – szerinte legalábbis – a franciák nélkül nem is lett volna képes győzni. Ezért Julius Caesar jelmondatát („Jöttem, láttam, győztem”) kifordítva, Andtler gúnyos epigrammát fabrikált Montecuccoli fiktív diadalszekerére:

*Et veni, vidi, fugi, tria verba superbo
Portantur curru, totum referentia bellum.*¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Lucerna di Cesare*. fol. 265v.

¹⁰⁸ Uo. 278r–v.

¹⁰⁹ *Andtler*: Memoria. 59v. (Jöttem, láttam, elmenekültem, e három büszke szót/ Vitte a szekér, ami [Montecuccoli] egész háborúját jellemezte.) A szentgotthárdi győzelemhez kapcsolódó propagandáról lásd: *G. Etényi* 2003. 234–240. o.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, ha Andtler műve Montecuccolit felbőszítette. Ráadásul a *Memoria* a későbbi Zrínyi-párti kiadványok egyik ősforrása lett. Ha hihetünk a téma egyik osztrák szakértőjének, Georg Wagnernek, Montecuccoli annyira megharagudott, hogy 1668 májusában kieszközölte a császárnál azt a rendeletet, amelynek értelmében a *Memoria* összes elérhető példányát elégették.¹¹⁰ Az akció olyan jól sikerült, hogy a nyomtatványból mindössze egyetlen példány maradt fenn. A *Memoria* további sorsa is igen érdekes: főleg Erdélyben (ahol még magyarra is lefordították) és jezsuita körökben terjedt, egybekötve más Zrínyi-vonatkozású vagy olyan, a függetlenségi gondolatot hordozó írásokkal, mint a *Siralmas Panasza* vagy az *Elmélkedés*. Újabb reneszánsza – teljesen érthetően – a Rákóczi-szabadságharc idején következett be.¹¹¹

Andtler után: Nitri és Priorato

Az mindenesetre kérdés marad, hogy ha Montecuccolit ennyire érzékenyen érintette Andtler füzetecskéje, miért csak három évvel annak megjelenése után kezdett ellenakcióba? Főleg úgy, hogy közben más művek is megjelentek, amelyek szintén nemtetszést váltottak ki belőle, és azokra nyomban reagált is. Az első ilyen Mauritio Nitri Velencében 1666-ban megjelent munkája, a *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria*. Bene Sándor derítette ki, hogy az álnév mögött valójában „Noires apátja,” azaz Giuseppe Maria Maraviglia (1617–1684), a bajor választófejedelem, Ferdinánd Mária (1636–1679) velencei teológusa, Novara későbbi püspöke és a padovai egyetem tanára rejtőzik.¹¹² Gualdo Galeazzo Priorato már 1665. október 23-án írt levelében figyelmeztette Montecuccolit arra, hogy a Zrínyiek minden tettét, még a legkisebb csetepatét is, az „európai fecsegők” (értsd nem az olyan komoly történetírók, mint ő) mindenféle szétkürtölik. Főként Velencében és Franciaországban fogékonyak ezekre a szenzációkra, olyannyira, hogy maga Priorato olvasta Condé hercegének, azaz Armand de Bourbonnak (1629–1666) az egyik levelét, amelyben a francia főúr Zrínyit egyenesen Nagy Sándorhoz hason-

¹¹⁰ Wagner 1964. XXII. o.

¹¹¹ Ennek bizonyítéka az az 1703-ban összeállított kolligátum, amelyből eddig is idéztük a *Memoriá-t*. A kolligátumban többek között megtalálható Rimay János Bocskai halálára írt nevezetes latin epigrammája, Szalárdi Jánosnak a Várad elstéről írt emlékirata, néhány irat az 1662. évi pozsonyi országgyűlésről, Zrínyi 1663. november 28-án a császárhoz, valamint a pápának 1664. április 19-én Zrínyihez írt levelének másolata. Ezek az iratok azonban már korábban is együtt terjedtek. A Várad elstéről szóló Szalárdi-féle beszámolót egy bizonyos Jagossich Márton 1662. augusztus 20-án másolta le Debrecenben. Ez a másolat kerül be az OSZK Quart. Hung 98. jelzetű kolligátumába, amely a Zrínyi-vonatkozású leveleket és a *Memoriát* leszámítva, teljesen megegyezik a kolozsvári 640. jelzetű kolligátum szerkezetével. Erre a bizonyos Jagossich Mártonra azonban érdemes jobban odafigyelnünk, mert 1667. január 16-án Andtler művének másolását fejezte be. Jagossich másolata jelenleg az OSZK-ban található: Quart. Lat. 1606. A Kaprinay-gyűjteményben szintén Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, valamint egyéb Zrínyi vonatkozású iratok közé másolva maradt fenn Andtler műve: Egyetemi Könyvtár Col. Kaprinay, tom. XXXIII. fol. 198–226. Mindemellett van még az OSZK-ban egy XVIII. századi másolat, valamint a Nádasdy levéltárban is egy másolati példány, amelyet Jankovics József fedezett fel. Legutóbb Bene Sándor arról tudósított, hogy a drezdai Sächsische Landesbibliothekban megtalálható a nyomtatvány eddig ismert egyetlen példánya. A XVIII. században Erdélyben magyar fordítás is készült róla. A nyomtatott példány előkerülésével talán eljött az idő a *Memoria* újrakiadására és magyarra fordítására. Bene Sándor: *Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: braća Zrinski u međunarodnoj propagandi (1663–1666)*. In: 400. Obljetnica Nacionalne i Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu. (Urednica *Mirna Willer*.) Zagreb, 2007. 45. o.; Benkó József levelezése. (Szerk. *Tarnai Andor*.) Budapest, 1988. 148–151. o. (Magyarországi tudósok levelezése 1.)

¹¹² Bene 1993a. 657–659. o. Lásd még: *Köpeczi* 1976. 214–215. o.

lította. Priorato meg is nevezett egy ilyen fecsegőt: Baldissera, aki Velencében és Párizsban nyomtatott ki különböző *gazettekat* (hírleveleket). Zrínyi könyvei között volt egy Petrarca-kötet (*Il Petrarca nuovamente ridotto alla vera lettione*, Venetia, 1619), amely a velencei Giuliani Baldissera műhelyében jelent meg. A Baldissera család tehát nyomdászattal foglalkozott, és így érthető, ha a Zrínyi testvérek nem csak vásároltak tőlük könyveket, hanem néha-néha meg is bízták őket azzal, hogy a róluk szóló híreket terjesszék.¹¹³

Priorato levelében nem nevezte meg Nitrit, de a német történész, Peter Moraw szerint Montecuccoli válaszlevelében (amelyet egyetlen más forrásból sem ismerünk) arról írt,¹¹⁴ hogy olvasta a *Ragguaglió*-t, és hamisítással vádolta annak szerzőjét. Az tény, hogy Nitri művéhez számos megjegyzést fűzött Montecuccoli, annak ellenére, hogy Nitri láthatóan igyekezett tompítani egyik fő forrásának, Andtler *Memoriá*-jának Montecuccoli-ellenes életét. Így például Nitri Montecuccoli erdélyi hadjáratának leírásában szorososan követi Andttert, néhol szó szerint fordítva a *Memoria* szövegét, mégis az események elbeszélésének a végén, mikor az értékeléshez ér, kihagyja azt a részt, ahol Andtler a Zrínyi–Montecuccoli-féle paszkvillus-polémiát ismerteti – Vergilius Aeneiséből a habozó, óvatoskodó Drancest megszégyenítő Turnus beszédet idézve –, és másfél oldalon keresztül arról elmélkedik, hogy Montecuccoli mégis csak jól tette, hogy megmentette a császári sereget.¹¹⁵

Legkeményebb megjegyzéseket Zrínyi–Újvár kapcsán kapja Nitri Montecuccolitól. Andtler szinte szó szerint követve a következőket írja Nitri: „1661. június 14-én Gróf Zrínyi Miklós egy erődítmény építésébe kezdett a Mura folyó partján, ellenséges területen, [melyet saját családja és háza emlékének adózva] Újzrínyivárnak nevezett. [Mivel Kanizsától mindössze egy mérföldnyire esett] arra szolgált volna, hogy innen támadják az ellenséget, és hogy biztonságos visszavonulást nyújtson a csapatoknak. Ez lett volna egész Stájerország védőbástyája.” Íme Montecuccoli megjegyzése: „Nagy fennen való szavak. Csak olyan túlzással, amely a légyből elefántot csinál, lehetne ezt az építményt erődítménynek nevezni. Hálát adhattunk volna az Istennek, ha legalább egy jó tábori földvár (palánk) erényeivel rendelkezett volna. Nem mondhatok mást, hiszen a rajzát a hadmérnökök nyomtatásban is közzé tették, ezért azt mindenki láthatta saját szemével.”¹¹⁶

A következő rész a Zrínyi–Újvár alatti vitáról tudósít. Amikor június elején Montecuccoli megérkezett a táborba, Zrínyi az azonnali támadás mellett kardoskodott. Az

¹¹³ Priorato levele: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli. B/492/167. Baldisseráról: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. (Szerk. *Klaniczay Tibor*. Írta és összeáll. *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza*.) Budapest, 1991. 290. o. (Zrínyi-Könyvtár IV). Lásd még: *Bene*: 1993a. 656. o.

¹¹⁴ *P. Moraw*: Kaiser und Geschichtsschreiber um 1700. *Die Welt als Geschichte*, XXII. (1962) 3–4. sz. 187. o. Lásd még: *Köpeczi* 1976. 215. o.

¹¹⁵ *Nitri* 1666. 53–55. o.; *Andtler*: *Memoria*. 44r–45v.

¹¹⁶ „Il Conte Nicolo Zrinio alli 14 Giugno 1661 incominciò ad erigere una fortezza sopra il fiume Mura nell’istesso paese nemico, quale [in memoria della propria casa e famiglia] chiamò Neuserin, luogo certamente a proposito per assalire l’inimico, ed havere la ritirata sicura, [lontano una lega, ò poco più da Canisa] e che poteva servire per antemurale a tutta la provincia della Stiria.” (*Nitri* 1666. 46. o.) Montecuccoli szövege: ÖStA KA AFA 1661/13/1 648r–v. A szögletes zárójelbe tett részeket Montecuccoli kihagyta Nitri szövegéből. Montecuccoli megjegyzése: „Sesquipedalia verba. Ne meno con l’hiperbole, che fà d’una mosca un elefante, pote[v]ja darsi a quest’opera titolo di fortezza, né per tale fù fabbricata: Piacesse a dio, ch’ella avesse avuto le per-fettioni d’un buon ridotto di campagna. Ma poi ch’ella è stata veduta da gli occhi di tutte le nationi, et il disegno in istampa espostosi dagl’ingegneri al publico, non occorre dire altro.” (ÖStA KA AFA 1661/13/1. 648r–v.)

olasz hadvezér azonban óvatosabb volt: attól tartott, hogy egy támadás az egész hadsereg totális megsemmisülését hordozza magában. Montecuccoli ellenvetéseire Zrínyi szenvedélyes szónoklatot tartott, amelyet Nitri is lejegyzett. Íme, egy kis ízelítő ebből a beszédből: „Az államokat és határaikat nem csípőre tett kézzel védik, sem pedig úgy, hogy az elzüllesztett katonaságot tunyaságban hagyják elpuhulni. A seregeket nem azért állítják, hogy minden haszon nélkül feléljék az uralkodók kincsét és jövedelmeit, sem pedig, hogy haszontalanul pusztítsák a kenyeret és a zsoldot, hanem azért, hogy a körülmények és a szükség kívánalma szerint harcra keljenek. [...] Mindig a többi parancsnokok halogatták a cselekvést, várakozva az erősítések érkezésére. Ám most nem kell tovább habozni: az ellenség serege összesen sem számlál harmincezernél több főt, míg saját seregük jóval nagyobb, tapasztaltabb, fegyelmezettebb és harcra szokottabb. [...] Mindent összevéve, a csata halogatása a további erősítések reményében véget nem érő időhúzás, és saját romlásunkra való várakozás, hiszen az ellenség is hasonlóképpen gyarapszik, sőt, az idő inkább neki dolgozik, hogy megerősödjön és szilárdabbá váljon.”¹¹⁷

Nem vagyunk biztosak abban, hogy ez a beszéd így elhangzott volna a Zrínyi-Újvár alatti táborban. Inkább propagandisztikus céllal leírt és terjesztett szövegről lehet szó. Így juthatott hozzá Sagredo velencei követ is, aki 1664. július 6-i bécsi jelentésében idézi.¹¹⁸ De erre enged következtetni Montecuccolinak Nitri ezen szöveghelyéhez fűzött megjegyzése is: „Ez az egész szónoklat csak szeszély szülte mese, és a tanácskozások jegyzőkönyvei teljesen mást mutatnak. A szolid és megdönthetetlen érvek mellett az egyhangú szavazás is a támadás ellen szólt. Miért támadtuk volna meg az ellenséget, mikor annak állásait a folyó és az erdő is védte? A szemük előtt kellett volna átkelni a Murán, megmászni a dombot és az erdőt, és mindezt fáradt, legyengült, megfélemlített katonákkal. A felmentő sereg még csak éppen, hogy gyülekezett. Vakmerő örültség lett volna hát. Az ellenség mindenképpen át akart kelni a folyón és meg akart minket támadni: miért ne hagytuk volna, hogy átkeljenek és elhagyják előnyös állásaikat, és így mi kerüljünk előnyösebb helyzetbe velük szemben? Ezt csak a szenvedélytől elvakult ember nem látja be, vagy olyan, akinek kevés háborús tapasztalata van, de aki már részt vett katonai vállalkozásokban, az nem fog meggondolatlan akciókba, és saját gyakorlata alapján ugyanígy ítéli meg a dolgokat.”¹¹⁹

Emellett több helyen is hamisítással vádolta meg Nitrit Montecuccoli. Nitri ezt írja: „Miután Montecuccoli bevonult a várba, Zrínyi csapatait kitakarította onnan és egy hozzá hű kapitányt nevezett ki.” Montecuccoli megjegyzése: „Hamis az az állítás, hogy Zrínyi csapatainak parancsra kellett elhagyniuk az erődítményt. Az igaz, hogy sokan eszeveszetten elmenekültek, mert senki sem akart önként a várban maradni. A várparancsnokságot valóban a szövetségeseknek kellett volna ellátniuk, de ők mindenféle ürüggyel elutasították azt, ezért kellett valakit a császáriak közül megbízni. Ezért váltották le a Spick ezredbeli Leslie ezredet és Tasso ezredet nevezték ki.”¹²⁰

¹¹⁷ Az eredeti szöveget lásd: *Nitri* 1666. 140. o. Magyar fordítása: Zrínyi Miklós válogatott levelei. 212–213. o.

¹¹⁸ Zrínyi Miklós válogatott levelei. 308. o.

¹¹⁹ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 610v–611r. Vö. *Veltzé* III. 1900. 343. o.

¹²⁰ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 613v. Vö. *Veltzé* III. 1900. 346. o.

A szentgotthárdi győzelem akkora jelentőséggel bírt,¹²¹ hogy a Zrínyi-párti propagandisták megkísérelték a horvát bánt is valamiképpen abba „belekeverni”, holott köztudott volt, hogy Zrínyi az ütközetben nem vett részt. Ezen a téren is Andtler járt az élen, majd nyomában Nitri, akik azt írták, hogy amikor a keresztények már lankadni kezdtek, felröppent a hír, hogy a Rába folyó másik partján Zrínyi hátba támadta a nagyvezírt. A hír később hamisnak bizonyult, a keresztények mégis elhitték, és még bátrabban és lelke-
sebben kezdtek harcolni, és így megfordították a csata kimenetelét. Mindez már-már a legendaképzés mesterfokának tartható, amit természetesen Montecuccoli sem hagyhatott szó nélkül: „A törökök nem hollók, hogy elkárogják a hírt – írta Nitri fenti helyét kommentálva. A nagyvezír a folyó szemközti oldalán volt, mindenki szeme láttára legalább 30 000 lovassal. Lehetetlen volt tehát, hogy a keresztények és a törökök egymással beszélhettek volna [azaz eljuthatott volna a török seregtől a keresztényekhez az a hír, hogy Zrínyi hátba támadta a nagyvezírt], és hogy a keresztények ezt el is higgyék, mikor a saját szemükkal mást láttak.”¹²² A szentgotthárdi győzelem után Nitri szerint Montecuccolit, aki mindig az udvar akaratának megfelelően cselekedett, széltében-hosszában ünnepezték. A tábornok erre a következő megjegyzést tette: „Mégis mi akar ez lenni? Mégis ki másnak az ízlése szerint cselekedjen az ember, ha nem a saját uráé szerint? Talán az ellenséget és ura irigyeinek kegyét keresse? Az ilyen ember: áruló.”¹²³

A másik megjegyzésre méltó hely Montecuccoli szerint az a rész volt, amelyben a Zrínyi és a franciák közti jó kapcsolatot tárgyalja Nitri, egyébként szintén Andtlert követve. Eszerint a francia vezérek mindent megtettek, hogy elutazásuk előtt Zrínyivel találkozhassanak, akinek az egész világra kiterjedt híre-neve hozzájuk is eljutott. A találkozás alkalmával egy nemes paripát, valamint különböző fegyvereket ajándékoztak Zrínyinek, és biztosították arról, hogy a szentgotthárdi győzelem csakis az ő nevének köszönhető (ami nyilvánvaló utalás a fent említett hamis hírre). Montecuccoli persze erre is replikázott: „Egy szó sem igaz az egészből. Zrínyi gróf Csáktornyán tartózkodott, míg a franciák a Duna bal partján, sőt még azon is túl, legalább 200 olasz mérföldnyi távolságban. Majd Cseh- és Morvaország felé meneteltek tovább, és még a Bécsben lévő császári udvart sem keresték fel.”¹²⁴ Másik apró megjegyzését Montecuccoli a Zrínyi halála kapcsán felsorolt dicséretnek azon részéhez fűzte, amelyben Nitri azt írja, hogy a németországi háborúban sok csatában vett részt Zrínyi. Montecuccoli lakonikus megjegyzése: „Hamis. Zrínyi gróf egyetlen németországi háborúban sem vett részt”¹²⁵ – ami ugyanakkor szintén nem felelt meg a valóságnak, hiszen a horvát bán az 1640-es években ténylegesen harcolt a harmincéves háborúban, sőt ennek köszönhetően a vezérőrnagyi rangot is elnyerte.

A fentiek alapján teljesen világos, hogy Nitri, főként Andtler követve számos helyen finoman csúsztatott, még akkor is, ha Andtleről a durván Montecuccoli-ellenes passzusokat nem vette át. Egyre inkább úgy tűnik, hogy mindezek mögött Velence, de főleg a

¹²¹ Erről lásd: *Ferenc Tóth: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne.* Paris, 2007. 29–33. o.

¹²² *Andtler: Memoria.* 58r.; *Nitri 1666.* 188–189. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 619v.; *Veltzé III.* 1900. 343. o.

¹²³ *Nitri 1666.* 196. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 617r.; *Veltzé III.* 1900. 349. o.

¹²⁴ *Andtler: Memoria.* 59v.; *Nitri 1666.* 208. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 620v.; *Veltzé III.* 1900. 344. o. Vö. *Tóth Ferenc: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények,* 2009. 3. sz., 32–35. o.

¹²⁵ *Nitri 1666.* 210. o.; ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 621r.; *Veltzé III.* 1900. 345. o.

franciák kezét-hatását érdemes keresnünk. Elsősorban ennek köszönhető, hogy az Európa-szerte ünnepezt győztes hadvezér, Montecuccoli publicisztikai fronton vereséget szenvedett. Így két évvel Zrínyi halála után joggal érezte úgy, hogy itt is ellentámadásba kell lendülnie, ezért nem csak Nitri szövegét, hanem még az 1661–1664 között Sagredo által írt, már emlegetett jelentéseket (főleg az erdélyi hadjáratra, valamint a kanizsai és a Zrínyi-Újvárra vonatkozó részeket) is megszerezte, majd kommentálta. Íme, egy mozzanat a vitából Kanizsa körülzárása kapcsán. Sagredo írja: „Zrínyi gróf azt állította, hogy Kanizsa képtelen magát tovább tartani, mivel ő igen előnyös pozíciót foglalt el és uralta a terepet, szorosan körülzárta és minden áron megakadályozta azt, hogy élelmiszer jusson a várba, olyannyira, hogy mindenki meglepődésére a császár kezébe fog esni a vár.” Montecuccoli válasza: „Oh, micsoda marhaság! Még hogy Kanizsa nem bírta volna magát tartani! És vajon miért? Mert körül volt zárva? Na, de honnan érkezett az élelmiszer Kanizsára? Talán Stájerországból? Oh, micsoda együgyűség! [Értsd: a körülzárás ellenére is el tudták volna látni magukat a törökök a hódoltsági területekről, amelyeket Zrínyi aligha tudott teljességgel elvágni, és így tudták volna még tartani a várat.]”¹²⁶

A Montecuccoli által felügyelt kiadás: Priorato Historiája

Említettük, hogy Priorato már 1665-ben figyelmeztette Montecuccolit az ellene folytatott publicisztikai hadjáratról, amelynek háttérében a Zrínyi testvéreket (az időközben elhunyt Miklóst, illetve az 1665 augusztusában kinevezett új horvát bánt, Pétert) sejtette. Porcia herceg a francia szolgálatban is álló Prioratót (ő ugyanis egykor XIV. Lajos kegyeltje és Mazarin magántitkára volt) 1663-ban a regensburgi birodalmi gyűlésen Krisztina svéd királynő mellől csábította Bécsbe. A fentebb már tárgyalt Krisztinával való kapcsolata alapján nem kizárt, hogy ebben Montecuccolinak is része volt. Az mindenestre tény, hogy Montecuccoli már 1663. augusztus 5-én beszámolt Prioratónak arról, hogy az Udvari Haditanács ideiglenesen megbízott elnökének nevezték ki. A jó kapcsolat továbbra is megmaradhatott, mert Priorato I. Lipót császárról készülő nagy művének Magyarországról és Erdélyről szól fejezeteit megküldte átolvasásra Montecuccolinak, aki terjedelmes „lektori jelentést” készített a kéziratról, mégpedig Győrben, 1666. február–márciusában. (Montecuccoli ugyanis – mint említettük – 1660-tól győri főkapitány is volt.)

Legrészletesebben természetesen az erdélyi hadjáratról, valamint az 1663–1664. évi háborúról szóló részeket jegyzetelte meg Montecuccoli. Az erdélyi hadjáratra vonatkozó részekről már szóltunk, most csak a Zrínyihez kapcsolódó néhány passzus bemutatásával szeretnénk érzékeltetni Montecuccoli és Priorato munkamódszerét. Priorato kéziratának Zrínyi-Újvárat érintő részéhez a következő megjegyzést fűzte Montecuccoli: „Zrínyi erődítménye, értékét tekintve, egy tábori reduttal volt egyenlő, Wassenhofen mérnök hanyagsága miatt, és azért, mert a gróf csak a zsákmányszerzési akciók biztosítása végett építtette.” Alább Priorato a kéziratban Belső-Ausztria első hadmérnökének nevezte Wassenhofent, mire Montecuccoli: „Ez egyetlen háborúban sem vett részt, csak néhány könyvből spekulált ki valamit, és amiért a grazi hivatalnokok és más tapasztalatlan döntéshozók elfogadták Zrínyi téves nézeteit akasztófát érdemelnének.”¹²⁷ Priorato erre mó-

¹²⁶ ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 705r. Lásd még *G. Etényi* 2003. 117., 170–171. o.

¹²⁷ „Il forte del Zrin non valeva un ridotto di campagna per l'ignoranza dell'ingegnere Wasneheim, e per-

dosította is a kéziratot, mert a nyomtatott szövegben már a következőket találjuk: „Mivel az erődítményt egy kevés gyakorlattal rendelkező hadmérnök építette, ezért az nem volt megfelelő minőségű, hiába dicsérték a hozzá nem értők. Az igazi szakemberek úgy találták, hogy csak annyit ért, mint egy közönséges tábori redut (földvár, palánk).”¹²⁸

Montecuccoli ugyanakkor Zrínyi-Újvár kapcsán egyenesen utasításba adta Prioratónak a következőket: „Beilleszteni ide a várnak és hiányosságainak leírását.” Ezt Priorato a zrínyi-újvári ostrom leírásakor meg is tette.¹²⁹ Alább azt szeretnénk bemutatni, hogy miben és mennyire érvényesítette Priorato Montecuccoli javaslatait.

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

„Tudni kell, hogy ezt az erődítményt nem igazi várnak építtette Zrínyi gróf, mivel sem a hely, sem az építmény, sem a környék nem volt erre alkalmas; hanem csupán azért, hogy – mint egy tábori redutt – hídfőül szolgáljon a Murát Kanizsa felé átszelő híd számára, valamint, hogy a békeidőben, e nemzetek szokásainak megfelelően, a portyázásra induló csapatok visszavonulását fedezni lehessen általa. Egyszóval, ez a folyóval szemben egy lejtőre épült erődítmény, nagyon gyenge volt: mindössze két kicsi földből épült mellvédből, és két nagyon szűk harapófogó alakú földerdítésből állt, melyeket az árok lábánál futó összeláncolt nehéz gerendák tartottak. A tűzvonaltól mindezt egy háromszögű kiugró sánccal (rivellino) ellátott paliszád vette körül. A folyó felől csak egy paliszád védte. A bárkákból készült hidat egy paliszád, valamint egy 50 gyalogost befogadni képes redutt védte. Az erőd kerülete 300 láb volt mindössze, mely kb. 300 ember befogadására volt elegendő. A közvélekedéssel ellentétben az összes hadmérnök és tapasztalt hadvezér, aki megvizsgálta a várat, azon a véleményen volt, hogy egy hivatásos hadsereg sem lett volna elég az erőd megvédésére.

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

„Ezt az erődítményt azért építették, ahogy a tábori reduttokat is szokás, hogy hídfőül szolgáljon egy híd számára, amely a Murán történő átkelést biztosította Kanizsa felé, hogy fedezze a csapatok visszavonulását, amelyek békeidőben rabolni mentek ki, és ha a török üldözné őket, ha éppen a portyázásból térnek vissza, kényelmesen átkelhessenek ezen a hídon a zsákmánnyal. A hely azért volt jelentéktelen, mivel sem árka, sem fedett útja, sem formája, sem szárnyai nem voltak, a védvonalak nagyon rövidtek voltak, az építési szintvonal alacsony és lejtős volt, a fal magas és nagyon keskeny volt, és egy magaslat mégis uralta, amelyen a török felállította ütegét. Minde mellett az erődön belül nem volt elég hely, ráadásul mindkét oldalán nyitva állt, mivel a falakat nem vezették el a vízig, hanem ezek és a víz között nyílást hagytak, ezért az első pillanatban ugyanolyan veszélyben volt, mint az utolsóban, hogy kézitusában elfoglalják. Emellett a hely az uralkodó magaslatok miatt még kitörésekre sem volt alkalmas, szűk, kevés embert tudott befogadni anélkül, hogy azok egymásnak ne okoztak volna kényelmetlenséget, és ne akadályozták volna egymást, ám e csekély erő nem volt elegendő az erőd védelmére.

ché il Conte lo fece solo per assicurare le prede.” A Luraghi-féle kritikai kiadásból ez a mondat kimaradt: Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 188–201. o. Az eredeti szöveget lásd: ÖStA KA Nachlass Montecuccoli B/492/d/7/2. fól. 22r.

„Costui non ha pratica alcuna della guerra, solo qualche speculativo contatto dai libri, e per aver imbevuto di opinioni erronee il Zrin, li ministri di Gratz ed altri inesperti come cagione principale dei mali avriano meritato il capestro.” Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 198. o.

¹²⁸ Priorato 1672. 31–32. o.

¹²⁹ A Priorato művében található Zrínyi-Újvár metszet elemzése: Domokos–Hausner 2009. 245–247. o.

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

A törökök egyesített erőkkel támadták a várat, míg a keresztényeknek csak kevés ember állt rendelkezésre a védekezéshez, akiknek ráadásul a sokkal előnyösebb pozíciókban lévő ellenség által jól látható, és annak tüzésége által folyamatosan ágyúzott hidon kellett felvonulniuk. Miután Leslie gróf helyett Avageur [Pierre Dubois Davaugour] báró átvette a védelem parancsnokságát, a védekezés terén tapasztalt francia zsoldos is azt mondta, hogy a vár védhetetlen, és többször is javasolta nekünk, hogy feladjuk azt. Még arra is kész lett volna kötelezettséget vállalni, hogy a török főerők eltávozása után visszaszerzi a várat és nyolc nap alatt egy előnyösebb helyen, egy jobb erődítményt épít. [...] Ennek ellenére, azért, hogy Zrínyi gróf kedvébe járjanak, és hogy időt nyerjenek addig, amíg a különböző irányból jövő, keresztény seregek meg nem érkeznek; és hogy a törökök erejét lefoglalják, és minél több veszteséget okozzanak nekik emberekben és lovakban; valamint, hogy elkerüljék a köznép között (egyébként hamisan) elterjesztett várható szemrehányásokat, úgy döntöttek, hogy amíg csak lehet, védik a várat.”

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

Amikor valaki bement a várba, meg kellett kérdeznie, tulajdonképpen hol van az erőd; a katonák juhakolnak hívták.

A törökök egyesített erejükkel támadták a várat, a keresztények viszont csak csekély erővel, kisebb csapattestekkel tudtak segíteni, akiknek ehhez át kellett kelniük a hídon, amelyet az ellenség megfigyelt és tűz alá vett, illetve folyamatosan lőtt. Az efféle erődítmények, amelyet egy folyó választ el a saját haderőtől, ilyen esetekben a szabályok szerint nem szoktak ennyire keményen védelmezni, hanem le kell rombolni és el kell hagyni, hogy ne veszítsék el egyszerre az erődöt és annak őrségét is, ahogy báró d'Avancourt, egy, még az Európán kívüli országokban is nagy hadi tapasztalatokra szert tevő francia nemes ismételtan javasolta nekünk, midőn ajánlkozott, hogy csekély erővel visszaszerzi a helyet, amint a török főerők távoznak, és nyolc nap alatt egy jobb erődöt épít. [...] Most azonban nem kevesebbet határoztak arról, hogy az erődöt a legvégsőkig védelmezzik, mint hogy Zrínyi grófnak kedvezzenek, aki ebben eltökélt volt és maga is jelen volt, és még azon túl is, hogy időt nyerjenek, hogy a keresztény sereg, amely sokfelől érkezett, egyesüljön, és még azért határozták el, hogy a végsőkig védekeznek, hogy a törököket lefoglalják, és így a törököknek lovakban és emberekben veszteséget okozzanak, hogy másutt [a törökök] ne tudjanak semmilyen vállalkozásba fogni.”

Azért idéztük ilyen hosszan a két szöveget, hogy nyilvánvalóvá váljon: Priorato minden bizonnyal a Montecuccoli által számára megküldött jegyzetet írta át. Nem véletlen, hogy Priorato többször kiszól: a szakszerű tájékoztatással a megtévesztett köznép helytelen pletykáit szeretné helyretenni. Priorato azonban néhol tompította is Montecuccoli szövegének Zrínyi-ellenes életét. (Például kihagyta Montecuccolinak azt a megjegyzését, hogy a katonák egymás között csak juhakolnak nevezték Zrínyi-Újvárat.) Ennek ellenére azonban a két olasz szöveg néhol szó szerint egyezik, ami azt is jelenti egyben, hogy a Prioratónak küldött megjegyzéseket nemcsak a történetíró használta fel, hanem később Montecuccoli is egy az egyben áttette a *Della guerra col Turco in Ungheria* szövegébe (a szó szerinti egyezéseket dőlt betűvel jelezzük):

Priorato:
Historia di Leopoldo cesare

E da sapersi, come questo forte fu fabricato dal conte Nicolò di Zrin non per formar una fortezza, poiche nè il sito, nè l'opera, nè lo spazio lo permetteva, ma solo per coprire come un ridotto da campagna la testa d'un ponte, che dava il passaggio sopra la Mura verso Canisa, e per assicurare conseguentemente le spalle alle trupe, che in tempo di pace uscivano conforme il solito di quelle natione, in partita a far scorrerie. [...]

Gli ottomani lo assalivano con tutte le forze unite, e gli christiani non potevano assisterlo, che con poca gente, la quale conveniva defilasse per il ponte esposta alla vista, e infilato, e continuamente battuto dall'artiglieria nemica, che stando piantata in siti eminenti lo signoreggiava.

Montecuccoli:
Della guerra col turco in Ungheria

Fu già questo forte eretto per ricoprire, come un ridotto campale, la testa d'un ponte, che dava il passaggio su la Mura verso Canisa, e ciò per assicurarle le spalle alle trupe che in tempo di pace scorrendo a predare, perseguitate dal Turco nel ritirarsi qui v isi ricoveravano col bottino, per riassarlo a lor bell'agio.

*L'armata turchesca l'assaliva con tutte le forze unite, dove la cristiana se non con poche e per parti poteva assistergli, costrette a passare filando sopra un ponte veduto, imboccato e continuamente dall'inimico battuto.*¹³⁰

Az, hogy Priorato szövege sok helyütt szó szerint egyezik Montecuccoli *Della guerrá-jának* szövegével, arra is bizonyíték, hogy az olasz tábornok már a Priorato-féle *Historia* írásakor (1664–1667) tervezgette a magyarországi háborúkról szóló könyve megírását. Az igazán érdekes azonban az, hogy Priorato jócskán megszelídítette Montecuccoli vehemens Zrínyi-ellenes kirohanásait. Íme, erre néhány példa:

<i>Priorato eredeti szövege</i>	<i>Montecuccoli megjegyzése</i>	<i>Priorato végleges (nyomtatott) szövege</i>
Il Generale Montecuccoli giunge al campo alli 14 Giugno.		Commandò per tante Cesare con lettera di mano propria in data di 4. Giugno al Generale Montecuccoli di partir subito da Vienna [...] gionto il Conte Montecuccoli al campo.
(Montecuccoli tábornok június 14-én érkezett meg a harctérre)		(A császár saját kezűleg 1664. június 4-én írt levelében parancsolta meg Montecuccoli tábornoknak, hogy nyomban induljon el Bécsből és [...] miután megérkezett Montecuccoli gróf a harctérre.)

¹³⁰ *Priorato* 1672. 407–408. o.; *Le opere di Raimondo Montecuccoli* II. 430–431. o. A *Della guerra col turco in Ungheriá*-ból ezt a szövegrészt Domokos György fordította. Ezúttal is szeretnénk megköszönni, hogy rendelkezésünkre bocsátotta kéziratban lévő fordítását.

Priorato eredeti szövege

Propose il Conte Zrin di passar la Mura et attacar l'inimico.

(Zrínyi gróf azt javasolta, hogy keljenek át a Murán és támadják meg az ellenséget.)

Cio non piacendo a Zrin s' accese fra lui e il Montecuccoli discrepanza...

(Mivel ez nem tetszett Zrínyinek, nézeteltérés támadt közte és Montecuccoli között)

Montecuccoli megjegyzése

Proposta tale non si attribuisse alla passione et al proprio interesse di conservar i foraggi dell' Jsola, saria stata ridicola appresso huome ni esperti nelle cose della Guerra, per l'impossibilita che vi era.

Qui s' inseriscono le ragioni ponderate nella consulta, e deseritte nella Relazione e si vegga la pianta del luogo [a dőlt betűvel kiemelt mondat hiányzik a kritikai kiadásból]

(E javaslatot a szenvedély és a magánérdek szülte, mert meg akarta menteni [Zrínyi] a szigeten lévő ellátmányt, de lehetetlensége miatt a háborúban jártas emberek számára nyilvánvaló volt e vállalkozás nevetséges volta.

Ide beilleszteni a tanácskozás alatt mérlegelt érveket, melyet a *Relazione*-be is beillesztettem [fentebb már emlegetett naplója] és lásd még a térképet.)

Nissuna discrepanza nacque tra Zrin e Montecuccoli, perche il concluso fu sempre in cose tanto chiare fra i soldati sperimentati che non s'ebbe se non a seguire la pluralita dei voti. Ma nacque bene nel Consiglio gran parole fra Zrin e Hollach [Hohenlohe] il quale ebbe a dire, ma Montecuccoli cerco di comporli, e quietarli insieme.

(Semmilyen nézeteltérés nem támadt Zrínyi és Montecuccoli között, mert a döntés mindig világos volt, és azt a tapasztalt ka-

Priorato végleges (nyomtatott) szövege

(A tanácskozásokat és Montecuccoli *Relazione*-jét Priorato részletesen ismerteti, de a Zrínyire vonatkozó negatív minősítést kihagyja.)

(Ezek után Priorato a nyomtatott változatban az egész ügyről mélyen hallgat.)

tonák, a szavazatok sokszínűsége ellenére is, elfogadták. A tanácskozás alatt viszont valóban szóváltásba keveredett Zrínyi és Hollach, amiről volna ugyan mit mondani, de Montecuccoli megpróbálta elsimítani a dolgot és kibékíteni őket.)

Il ritirati del Zrin diede dell'apprensione nel campo.

Nissunissima apprensione diede nel campo, perché non vi era più quasi gente alcuna del suo commando. E questa fu la cagione della sua partenza, allegando che la sua gente non era avvezzo a campeggiare, ne avea portato seco da vivere, se non per 8. giorni e che spirato questo tempo si erano disbandati e che però non avendo egli più gente non avea più che fare al campo si ha qui da notare.

1°. Che questa pareva a lui ragione sufficiente d'impegnarsi in un'operazione temeraria col Turco poiché la sua gente non potea più fermarsi nel campo.

2°. Che gli Ungheri del Nadasti dipendevano dal Generale Montecuccoli e non dal Zrin, avendo egli nella sua capitolazione pattuito di non aver a obbedire, se non a quegli che avesse comandato l'Armata in capite.

3°. Che mandar dietro a Zrin per farla ritornare fu meno complimento e nessuna necessita perché egli non avea più gente alcuna nel campo come li è detto e in verità di che si senza anche sul principio di non

Per queste contrarietà di fortuna, e per non trovarsi Zrin più gente del suo commando, sendosi la maggior parte sbandata, deliberò di ritrarsi alla sua casa di Ciacheturno, tanto più non avendo ne meno alcuna autorità sopra la soldatesca unghera, tutta dipendente dal generale Montecuccoli, mentre il conte Nadasti nella sua capitolazione haveva pattuito di non esser tentato ad obbedire, se non a chi avesse il commando dell'esercito in capite. Lo eccitarono anche alla detta partenza disgusti vertenti tra lui e'l conte d'Hollac, col quale nel consiglio erano passate parole pungenti. Il conte Montecuccoli, che con suavità solleva tenersi ben'affetti universalmente tutti i suoi ufficiali, e capi di guerra, sentì dispiacere di così improvvisa ritirata. Considerava, che questa potrebbe esser attribuita ad altre cause, e forse a dispartire seco. Mandò prima il conte Paolo Esterhasi con una sua lettera, e dopo il barone Miglio con un'altra sottoscritta da tutti gli ufficiali maggiori ungheri, *Priorato végleges (nyomtatott) szövege*

poter far le guardie nella parte, che gli si erano incaricate, come alcuni giorni doppo stante se ne parte e si porto alla Corte dopo aver prima passato i soliti complimenti col Montecuccoli.

Qui s'inscriva la lettera che il Zrin scrisse al Montecuccoli, per ritornar al campo, e la senza che egli fece di farle guardie imposte alla sua gente.

(Zrínyi visszavonulása aggodalmat keltett a harctéren.)

(Semmilyen aggodalmat sem keltett, mert a harctéren egyetlen ember sem volt már az ő parancsnoksága alatt. [Azaz az ő emberei már elvonultak.] Elvonulásának az volt az oka, hogy emberei nem voltak hozzászokva az ilyen jellegű harchoz (a táborozással járó elhúzódó harchoz), ezért csak nyolcnapos élelmet hoztak magukkal. Miután ezért embereit elbocsátotta, már öneki sem volt semmi dolga a harctéren.

Meg kell itt jegyezni:

Ez elég ok volt neki arra, hogy egy kétes kimenetelű akcióba kezdjen a törökkel, mivel az embereit már nem lehetett maradásra bírni.

Nádasdy [értsd Nádasdy Ferenc, a enemiesi felkelők főkapitánya] magyarjai nem Zrínyi, hanem Montecuccoli alá voltak rendelve, mert a megállapodás szerint csak az egész sereg fővezérének (*in capite*) tartoztak engedelmisséggel.

Az, hogy Zrínyi után

Montecuccoli megjegyzése

térjen vissza, csupán udvariasság volt és nem kény-

e dallo stesso conte Pietro suo fratello, pregando di far ritorna all'esercito. A contemplatione del Montecuccoli ritornò il giorno seguente.

(Látván a szerencse forgandóságát, valamint azt, hogy emberei szétszéledtek, és egyetlen magyar katonára sem maradt immár parancsnoksága alatt, Zrínyi gróf úgy döntött, hogy hazamegy Csáktornyára. Az egész magyar sereg ugyanis Montecuccoli tábornok alá volt rendelve, mivel Nádasdy gróf is kikötötte, hogy ő csapataival csak a hadserege főparancsnokának engedelmeskedik. Zrínyi távozását az is elősegítette, hogy Hollach gróffal éles szóváltásba keveredett az egyik tanácskozás során. Montecuccoli gróf, aki minden tisztjével és hadvezérével igyekezett jó kapcsolatban lenni, sajnálkozott Zrínyi hirtelen visszavonulása miatt. Úgy vélte ennek más okai is lehetnek, és talán őrá is neheztel Zrínyi. Ezért előbb Esterházy Pál gróf, majd később Miglio báró útján küldött levelet Zrínyinek, mely utóbbi az összes magyar főtiszt aláírt. Később testvére, Péter által is kérte, hogy tér *Priorato végleges (nyomtatott) szövege*

jen vissza, amit Montecuccolira való tekintettel Zrí-

Priorato eredeti szövege

szer. Igaz, hogy már minden embere elment, ahogy már mondtam, és ő maga mentegetőzött, hogy már nincs őrsége a kapuknál, és néhány nap múlva ő is elment egyenesen az udvarhoz, miután a szokásos jókivánságokat tolmácsolta Montecuccolinak.

Ide beilleszteni Zrínyi-nek Montecuccolihoz írott levelét, amelyben Zrínyi jelzi, hogy visszatér, és bocsánatot kér azért, hogy nem tudott jobban vigyázni az embereire.)¹³¹

nyi meg is tett, és egy nap múlva visszatért a táborba.)¹³²

Ki vitatkozott kivel és miről?

Az, hogy Priorato sok esetben nem hajtotta végre Montecuccoli utasításait (pl. nem csak, hogy nem illesztette be, de meg sem említette Zrínyi bocsánatkérő levelét), azt jelenti, hogy módosítanunk kell az olyan közkeletű nézeteket, miszerint „Zrínyi és Montecuccoli között nincs hadtudományi ellentét,” vagy hogy Zrínyi „feltehetően politikai okokból bélyegezte meg Montecuccolit.”¹³³ Nem tartjuk teljesen jogosnak azt a gondolatot sem, hogy Zrínyi és Montecuccoli hadászati akár még egyet is érthetett volna, hiszen mindketten nemcsak kiváló hadvezérek, hanem elsőrangú katonai elméletírók is voltak, és csupán azért kerültek a barikád más-más oldalára, mert más-más politikai nézeteket képviseltek. A fentiek alapján úgy látjuk, hogy a tett helyszínén, azaz a csatateren konkrét hadászati lépésekben vagy taktikai kérdésekben sem tudtak megegyezni (pl. hogyan védjék Zrínyi-Újvárat, mikor támadjanak és miként). E nézeteltéréseket igaz könnyű politikai okokra vagy – elsősorban persze Zrínyi esetében – akár személyes érdekekre visszavezetni, és azt mondani az erdélyi hadjárat avagy Zrínyi-Újvár esetében, hogy Montecuccoli azért nem mentette meg Keményt, valamint azért adta fel Zrínyi-Újvárat, mert a bécsi udvar ezt politikai okokból már ab ovo eldöntötte. „Ami Bécs szempontjából elhanyagolható mennyiség, jelentéktelen kis földdarab, az Zrínyi és a magyarság szempontjából nagy magyar terület és sok ezer ember élete. Ezért a vár sorsát illetően Zrínyi és Montecuccoli véleménye élesen eltér egymástól; Zrínyi tartani akarja minden áron, Montecuccoli és vezértársai pedig az udvartól kapott utasítások, de egyéni meggyőződésük szerint is, nem tartják fontosnak megtartását. Zrínyi, látván a császári vezérek álláspontját, céltalannak találja további ott-tartózkodását és elkeseredetten hagyja el a táborn” – írta Perjés Géza.¹³⁴ A kiváló magyar hadtörténész érvelése olyan kohe-

¹³¹ Priorato eredeti szövegét Montecuccoli idézi. Ezeket valamint Montecuccoli jegyzeteit a kritikai kiadás alapján idézzük: *Le opere di Raimondo Montecuccoli III.* 188–203. o.

¹³² *Priorato* 1672. 408., 410., 416–417. o.

¹³³ *Perjés* 1999. 184., 187. o.

¹³⁴ *Perjés* 1999. 156. o.

rens és olyan szuggesztív erővel bír, hogy immár több mint félévszázada meghatározza a magyar szakirodalomban a Zrínyi–Montecuccoli vitáról írók alaphangját. A helyzet ezzel szemben – a fentebb már részletesen idézett források alapján – véleményünk szerint a következő pontokban összegezhető: 1. Zrínyi-Újvár a bécsi hadvezetés szempontjából egyáltalán nem volt jelentéktelen kis földdarab, hiszen még Montecuccoli fenntartásai ellenére is úgy döntött az udvar, hogy amíg lehetséges és ésszerű, védeni kell azt. Tette mindezt Bécs nem kis mértékben azért, hogy Zrínyi kedvébe járjon! 2. Montecuccoli nem kapott közvetlen parancsot a Hofburgból arra, hogy a várat feladja, hanem a császár a tábornok és generálistársai (köztük Zrínyi) katonai szakértelmére bízta, hogy meddig tartja ésszerűnek védeni az erődítményt. A várat végül különben sem adták fel, hanem egyszerűen elfoglalták a törökök. 3. Zrínyi csak részben a császári hadvezérek magatartása (lásd Hohenloheval való vitáját) miatt hagyta ott a tábort, az igazi ok az volt, hogy katonái, kik mindössze nyolcnapos ellátmánnyal érkeztek a táborba, szétszéledtek, és parancsnoksága alatt alig maradt ember. 4. Sőt, ha hihetünk Montecuccolinak, később megbánta tettét, és bocsánatkérő levelet írt az olasz tábornoknak. 5. Lehet, hogy a magyarok számára sok ezer ember életének időleges biztonságát jelentette a szűk régióban Zrínyi-Újvár, de Montecuccoli megjegyzése szerint éppen a Zrínyi-féle taktika lett volna az (kirohanni és a törökre támadni minden áron), amely egy dicső, de eleve vesztes roham érdekében, nemigen törődött az emberérettel.

A fentebb bemutatott források azt sugallják, hogy Montecuccoli úgy az erdélyi hadjárat, mint Zrínyi-Újvár ostrománál katonai és nem politikai megfontolások alapján cselekedett. Ráadásul Zrínyi-Újvár esetében szerintünk az egész Zrínyi–Montecuccoli vita a haditanácskozások szokásos nézeteltéréseinek a keretén belül maradt volna, ha Zrínyi nem sértődik meg, és nem jelenti fel az olasz tábornokot a császárnál, valamint a bécsi külföldi követek révén nem kezdi el terjesztetni az egész európai közvélemény előtt a saját igazát.¹³⁵ A Zrínyi által elindított kampány, valamint Montecuccoli Zrínyi-ellenes javaslatának Priorato általi megszelídítése azt jelzik ugyanakkor, hogy Zrínyi egyáltalán nem volt mellőzött vagy lenézett személy a bécsi udvarban. Más szóval összességében nem olyan politikát képviselt, amit az udvar ne tudott volna támogatni. Ahogy találóan írja Pálffy Géza: „a Habsburgoktól elszakítandó független Magyar Királyságban vagy önálló magyar nemzeti állandó hadseregben – amelyekkel a 19–20. század saját vágyálmai alapján felruházta – Zrínyi a napi politikában nem gondolkodott.”¹³⁶ Mindez azt is bizonyítja, hogy Zrínyinek nemcsak a Habsburg-ellenes európai nagyhatalmak, hanem a különböző bécsi udvari frakciók tagjai között is olyan komoly támogatói voltak, akik akár még Montecuccoli ellenében is pártját fogták.

Mindenesetre ez a Zrínyi-párti propaganda annyira jól sikerült, hogy nemcsak Montecuccolit dühítette fel, hanem még a kritikai kiadás szerkesztőjét, Raimondo Luraghit is arra a megállapításra sarkallta, hogy a *Della guerra col turco in Ungheria* című mű egyenesen Zrínyi török háborúról szóló írásainak cáfolatára született volna.¹³⁷ Nos, a

¹³⁵ Zrínyi leveleinek terjesztéséről, valamint propagandisztikus átirásairól lásd: Bene 1992.

¹³⁶ Pálffy 2007. 58. o. Zrínyi egyébként 1659. december 15-től I. Lipót titkos tanácsosa is volt, tehát a Habsburg Monarchia legszűkebb és legbefolyásosabb döntéshozói köréhez tartozott. Minderről lásd szintén Pálffy Géza tanulmányát: Mellőzött magyarok? i. m. 49–57.o. és újabban Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 870. o.

¹³⁷ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 257. o.

helyzet az, hogy – az 1662. évi röpiratot kivéve – Zrínyi csupán az 1664. július 17-i, I. Lipótnak írt emlékiratában említi Montecuccolit. Ezeket az olasz hadvezér biztosan ismerte is, hiszen a röpiratot a pozsonyi országgyűlésen terjesztették, ahol Montecuccoli is részt vett, Zrínyi jelentése pedig Európában széles körben elterjedt. Ennek ellenére Montecuccoli sehol nem említi Zrínyinek ezt a beszámolóját. Annál többet foglalkoztatta viszont az Andtler és a Nitri műve alapján kialakulófélben lévő közvélekedés, mely még az udvari történetíró, Priorato szövegének első változatában is meghatározó szereppel bírt. Ezért az a véleményünk, hogy nem annyira Zrínyi, mint inkább Andtler és Nitri művei bőszíthették fel Montecuccolit, és inkább őrájuk, semmint Zrínyire kell gondolnunk, amikor a *Della guerra* előszavában ilyeneket olvasunk: „Igazán csak nevetni lehet azokon a fecsegő firkászokon, akik azt képzelik, hogy nyomban igényt tarthatnak a historikus névre, ha néhány gúnyos megjegyzést sziszegnek szét. Kaotikus elbeszéléseik zavaros fejük hú utánzata, hiszen fecsegéseikben nincs egy értelmes mondat. Oh, mekkora dolgokat tudtak a régiek néhány sorban elmondani, és milyen keveset mondanak a mostaniak vaskos kötetekben. Azt gondolják, hogy ha összefércelt újságjaikban egybegyűjtik a piactéri pletykákat, és hetet-havat összehordanak, mindjárt a dicsőség csúcsaira jutnak. Keveset, sőt néha semmit sem adnak az igazságra, a dolgok állására, a körülmények árnyalt vizsgálatára, tehetség és érdemi információk nélkül csupán saját képzelgéseikkel írnak tele hosszú oldalakat, visszaélve az emberek idejével és türelmével, akik a História nevű álarc alatt, Aesopus majmához hasonlóan, csak a semmit találják. Oh, szerencsétlen História! Sarlatánok és tudatlanok kezére jutott a te ügyed, akik szégyentelenül rántanak le a becstelenségbe. Mert ugyan hogyan tudnák a közrendű emberecskék megítélni az állam dolgait? Azok, akik soha nem láttak sem hadsereget, sem katonát? Akik soha nem fordultak meg egy udvarban, és akiknek halvány fogalmuk sincs a tárgyalótermek rejtélyeiről. A török háborúk idején is az történt, mint mikor a svédek Németországban hadakoztak, melyről Mascardi megvetéssel így írt: 'Manapság midőn Svédország királya prédálva pusztítja végig Germániát, az írók egész hadserege szökkent talpra, mely telehinti árkusaival a világot és megdolgozza a nyomdászokat is. Szerencsétlen sors jutott részül ennek a nemes, de egyszersmind hálátlan mesterségnek, amelyet manapság tucatmunkának tartanak, amelyet egyként művelhet tudós és tudatlan. Súlyos igazságtalansága ez századunknak...'”¹³⁸ A fentiek ismeretében biztosak lehetünk benne, hogy e szavakat Montecuccoli nem Zrínyire értette.

Della guerra col turco in Ungheria

A *Della guerra col turco in Ungheria* előszavából világos, hogy a mű első részét képző elméleti maximák (*Aforismi dell'arte bellica in astratto, azaz Aforizmák a hadművészet elméletéről*) gyakorlati illusztrálására éppen azért választotta Montecuccoli a magyarországi háborúk eseményeit, hogy a már említett „firkászokat” megcáfolja. Az 1668–1670 között született mű egész szerkezete arra vall, hogy szerzője kiadásra szánta, de – egyelőre ismeretlen okból – az mégsem jelent meg. E tanulmány keretei között

¹³⁸ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 257–258. o. Az Augustino Mascarditól idézett rész Bene Sándor fordítása. Lásd: *Bene Sándor: Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kor újkorában.* Debrecen, 1999. 267. o. (Csokonai Könyvtár 19.) Montecuccoli ars historicájáról részletesebben lásd uo: 279–281. o.

nincs mód az egész mű (amelynek magyar fordítása és kiadása égetően fontos lenne) részletes elemzésére. Ezért csak azt mutatjuk be, hogy milyen Zrínyi-kép bontakozik ki a *Della guerra*-ból.

Az első pillantásra is feltűnő, hogy Montecuccoli Zrínyi-ellenessége a *Della guerra*-ban még a Nitri–Priorato-féle lektori jegyzetekhez képest is jócskán tompul. Az erdélyi hadjárat kapcsán például szót sem ejt Zrínyiről és a pozsonyi országgyűlésen terjesztett röpiratról, jóllehet a diétán való részvételéről részletesen szól. Ehelyett Montecuccoli itt is Wesselényit és a felső-magyarországiakat hibáztatja, a fentebb már bemutatott feljegyzéseivel összhangban. Egyébként ez az egyik legrészletesebb beszámoló a Kemény János fejedelem megsegítésére indított hadjáratról, amit igazán nem hasznosított még a magyar hadtörténetírás. Az 1664. évi események bemutatásánál Montecuccoli – amint az a fentebb már táblázatos formában idézett szövegrészekből is kiderült – csak nagyon óvatosan és közvetve kritizálta Zrínyit. Főként a kettejük közti stratégiai eltérésekre helyezte a hangsúlyt: például szerinte nem Kanizsa ostromára és Zrínyi-Újvár védelmére kellett volna koncentrálni, hanem a Duna vonalán felvonuló általános törökellenes támadásra, amelynek első lépése Esztergom visszafoglalása lett volna. Természetesen az olasz tábornok nem mulasztotta el Zrínyi-Újvár gyengeségeit és a katonaság leromlott állapotát hangsúlyozni, de durván sértő megjegyzéseket nem tett Zrínyire e munkájában.

Megfigyelhető ugyanakkor egy másik jelentős változás is Montecuccoli írásában. Már az 1661–1662. évi erdélyi hadjárat kapcsán írt, és fentebb már idézett feljegyzéseiben is meg-megjelent néhány általánosító és leegyszerűsítő negatív vélemény a magyarság egészéről. A *Della guerra col turco in Ungheriá*-ban főként az erdélyiek viselkedése, valamint az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen tapasztalt káosz miatt ragadtatta magát Montecuccoli olyan kijelentésekre, mint például, hogy „az erdélyi dolgok állandóan változnak, hol szabadság van, hol zsarnokság. Ennek oka alkotmányuk ellentmondásaiban, valamint a nép szellemében van. Gyűlölik uraikat, irigylik a velük egy szinten lévőket, és a vallási egyenetlenségek miatt állhatatlanok. Így aztán akár a jótól, akár a rossztól csömörlenek meg, mindig elégedetlenek.”¹³⁹ Ezek után semmi meglepő sincs abban, hogy a pozsonyi országgyűlés igazi káoszként jelenik meg Montecuccoli számára: mindenki mindenkivel vitatkozik, kölcsönösen egymást vádolják, ezért egyetlen értelmes döntést sem lehet hozni. Visszaélnék a császár türelmével, és ami a legrosszabb, ezeket az egyenetlenségeket a „legmagasabb helyről szítják, ahol a pénz egyeseknek megrontotta a szívét és a nyelvét”.¹⁴⁰ Elég talányos ez utóbbi megjegyzés, de arra rávilágít, hogy Montecuccoli nem a magyarságot, mint népet bélyegezte meg, hanem a magyarság által működtetett „államrendszert” és belpolitikai berendezkedést, amely számára idegen testnek tűnt a Habsburg Monarchia szerkezetében. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen ő maga számolt be arról, hogy a kassai albíró azt vallotta meg neki titokban, hogy azért nem hajlandók befogadni a német helyőrséget a felső-magyarországi városok, mert az veszélyeztetné az erdélyi fejedelem létét és lehetőségeit, akire mindig számíthatnak a császár elleni akcióik során.¹⁴¹ Egyébként sem haragudott Montecuccoli minden magyarra. Kemény János fejedelem hadvezéri képességeiről még a *Della*

¹³⁹ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 389. o.

¹⁴⁰ Uo. 406. o.

¹⁴¹ Le opere di Raimondo Montecuccoli II. 406–407. o.

guerra col turco in Ungheriá-ban is képes volt pozitívan nyilatkozni, annak ellenére, hogy a magyar hadakozásról lesújtó véleménnyel volt. És tette mindezt Montecuccoli úgy, hogy ráadásul Kemény még kálvinista is volt, akiket az olasz hadvezér mondanánk szívből utált.¹⁴²

Miért változott meg Montecuccoli véleménye egy-két év alatt Zrínyiről és fogalmazott sokkal óvatosabban a nyilvánosságnak szánt irataiban, mint a személyesebb jellegű lektori jelentéseiben? Miért fordult ugyanakkor egyfajta általánosító ellenszenvvel a magyarok felé? Az egyik ok nyilvánvalóan a Wesselényi-féle szervezkedés volt, amelyről Montecuccolinak, mint az Udvari Haditanács rendes elnökének (1668–1680) természetesen pontos információ lehettek. Nemcsak Montecuccoli, hanem egyik későbbi tanítványa, Luigi Ferdinando Marsili is a Wesselényi-féle összeesküvés hatására döbbsent rá Zrínyi Miklós értékeire. „Időelőtti szerencsétlen halála – írta Marsili Zrínyiről – azonban derékba törte nagy ívű terveit, és kiölte a nemes eszméket az őt túlélő mágnások lelkéből, akik a régi borzasztó szokást követvén, a törökök oltalma alá adták magukat, és olyan, elődeikhez méltatlan tetteket vittek véghez, melyeket Miklós életében nem hogy megtenni, de még elgondolni sem mertek volna. De számos történelmi emlék tanúsítja, hogy ha nem is ragadja el őt a halál, Miklós akkor sem támogatott volna soha egy ilyen javaslatot, mert az teljesen ellenkezett szellemiségével.”¹⁴³ A Wesselényi-mozgalom közepette tehát a német feleséggel bíró, titkos tanácsos és császári tábornok Zrínyit – nem kis mértékben joggal – olyan ellenpéldaként lehetett felmutatni, aki mindvégig hűséges maradt uralkodójához. Ugyanakkor közvetve ezzel cáfolni lehetett azokat az – elsősorban Zrínyi Péter, Vitnyédy István és Bethlen Miklós környezetéhez visszavezethető – híreszteléseket is, amelyek szerint Zrínyi politikai gyilkosság áldozata lett.¹⁴⁴

Montecuccoli magyarok iránti ellenszenvének azonban a Wesselényi-féle összeesküvés mellett van egy mélyebb oka is. Ez pedig az abszolutista államról vallott felfogása. A tábornok és Haditanács-elnök Montecuccoli szerint a hadsereg az állam legfőbb tartópillére. Ezért a hadsereg és a hadművészet megreformálása nála egyenlő a centralizált és gazdaságilag is jól működő állam kiépítésével. Montecuccoli átmenetet képez a késő humanista „könyves”, valamint a racionalitásra és az egzaktnak vélt tudományokra (pl. a hadtudomány terén főleg a matematika, geometria vagy építészet) épülő empirikus kultúra között. Montecuccolinál a háború tudománya (*l'arte della guerra*) a politika és a történetírás része ugyan, ugyanakkor a háború kimenetele már nem a humanista írók által oly nagyra értékelt erényektől (hősiesség, önfeláldozás, bátorság, vitézség, okosság stb.), hanem sokkal inkább a háborúban résztvevő államok gazdasági-intézményi fejlettségétől és szervezettségétől függ. Montecuccoli szerint az államok Isten akaratából jönnek létre, mégpedig azért, hogy az ember kiszabaduljon abból a barbár természeti állapotból, amely a bűn melegágya. Az emberek azért, hogy a *bellum omnium contra omnes*-féle zűrzavaros állapottól megszabaduljanak, hajlandók lemondani szabadságukról és alávetni magukat az uralkodónak, aki ezért cserébe köteles biztosítani alattvalói számára

¹⁴² „Tapasztalt hadvezér és kiváló fejedelem” (Principe di qualità degne e di lunga isperienza militare) – jellemezte Montecuccoli Keményt: uo. 405. o.

¹⁴³ Luigi Ferdinando Marsili: A Magyar Királyság történetének kivonata. (Ford. és jegyz. Nagy Levente.) Máriabesenyő–Gödöllő, 2009. 21–22. o. (Scriptores Rerum Hungaricarum)

¹⁴⁴ Minderről lásd Bene Sándor–Borián Elréd: Zrínyi és a vadkan. Budapest, 1988. (Labirintus)

a biztonságot és a jólétet. Vannak viszont olyanok, akik ezt nem hajlandók megtenni, hanem a *jus naturalé*ra hivatkozva, mintegy a társadalmon kívülre helyezik magukat. Szerinte a magyarok is ilyenek, hiszen a körükben tapasztalható vallási, társadalmi és jogi káosz nem jogosít fel arra, hogy társadalmukat a *jus civile* szabályai szerint működő államnak tekintsük. Egyfelől van tehát a vad természeti állapot, ahol mindent a nyers erő határoz meg, másfelől pedig van a törvények által szabályozott és rendezett világ. A természeti állapot azonban a katolikus Montecuccoli számára egyenlő a bűnnel, ezért szerinte a magyarok saját hibáiknak a rabszolgái. Magyarellenes kijelentéseinek, valamint az ország katonapolitikai és jogi átszervezésére tett javaslatainak ráadásul üdvtörténeti dimenziói is vannak: az ország civilizálása és teljes integrálása a Habsburg Monarchiába egyben a magyaroknak a bűnös létből való kiszabadítását is jelenti.¹⁴⁵

A Habsburg Monarchiát irányító legfelső katonai-politikai elithez tartozó Montecuccoli szerint a központosított és jól szervezett államot csak egy harcedzett katonából felállított és kizárólag az uralkodónak alárendelt állandó hadsereg képes megvédeni. Az állandó hadsereg felállítását pusztán gazdasági kérdésként kezelte, és arról igyekezett meggyőzni az akadékoskodó udvari (kamarai) hivatalnokokat, hogy hosszú távon a központi kincstárból fizetett állandó hadsereg gazdasági szempontból is nyereséges vállalkozás. Elképzeléseinek számos ellenlábasa akadt az udvarban (pl. Wenzel von Lobkowitz, a Haditanács volt elnöke), főként azért, mert a katonaság fizetése érdekében Montecuccoli az egyre nagyobbra dagadó udvari bürokráciát szerette volna úgymond visszanyesni, magyarán az udvari és katonai hivatalnokok létszámát és fizetését csökkenteni. Talán ez lehetett az oka annak, hogy tanácsait nem, vagy csak részben fogadták meg, és a nagyobb hadjáratok után az összetoborzott hadsereget szélnek eresztették (pl. 1679-ben a nijmegeni egyezség után).¹⁴⁶

A centralizált monarchia elméletirója

Legvehemensebb magyarellenes nézeteit két öregkori művében (*L'Ungheria nell'anno 1677*, ill. *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico*) fejtette ki Montecuccoli. A *L'Ungheria nell'anno 1677* egyetlen fennmaradt példányát a Montecuccoli család őrizte meg, és jelenleg a modenai állami levéltárban (Archivio di Stato di Modena) található. A *Relazione*-ből szintén egyetlen példány ismeretes: a már említett Luigi Ferdinando Marsili másolatában maradt fenn, ezért sokáig az ő művének tartották.¹⁴⁷ A *L'Ungheria* igazi vádirat a magyarok és az erdélyiek ellen. Érződik rajta a Wesselényi-féle összeesküvés kiváltotta harag, amely egyúttal arra sarkallta Montecuc-

¹⁴⁵ Gherardi–Martelli 2009. 104–106. o.; Rothenberg 2005. 56–58. o.

¹⁴⁶ Montecuccoli hadügyi reformjairól a legjobb magyar nyelvű összefoglaló: Czigány 2004. 107–113. o. Lásd még: Harms Kaufmann: Raimondo Graf Montecuccoli 1609–1680. Kaiserlicher Feldmarschall, Militärtheoretiker und Staatsmann (doktori értekezés). Berlin, 1982. 54–60. o.; Georg Schreiber: Raimondo Montecuccoli: Feldherr, Schriftsteller und Kavalier. Graz–Wien–Köln, 2000. 215–216. o.; Rothenberg 2005. 56. o.

¹⁴⁷ Egy korábbi tanulmányában még Nagy Levente is: Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119 (2006) 2. sz. 310–312. o. Fabio Martelli bizonyította be, hogy valójában Marsili csak lemásolta Montecuccoli művét, és csupán a másolathoz fűzött megjegyzéseket (*Considerazioni mie*) írta Marsili. Fabio Martelli: Le leggi e le armi, e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, 1990. 985–1000. o.

colit, hogy javaslatokat is tegyen írása végén a császárnak arra, hogy miként lehet megakadályozni a jövőben a hasonló jellegű Habsburg-ellenes megnyilvánulásokat: „A magyarok büszkék, nyughatatlanok, szeszélyesek és elégedetlenkedők” – áll mindjárt a *L'Ungheria* második bekezdésben. Nem elég azonban, hogy a magyarok, mint megannyi Próteusz alakoskodnak, lázadznak és folyton háborognak, Montecuccoli immár nyílt törökösséggel vádolja meg őket: „Ezeket a tulajdonságokat őseiktől, a szkítáktól és a tatároktól örökölték. [...] Országukat is kettészakították, mivel egy részük úgy gondolta, szívesebben él török iga alatt, ezért Szapolyai Jánossal az élen behódoltak Szulejmánnak. Közöttük igencsak elterjedt a törökök nyelve, szokása, kereskedelme és öltözködése.”¹⁴⁸ A vád alól ezúttal még Zrínyi sem mentesül: „fenmaradt néhány levél ebből az időből [1660-ról van szó, mikor a törökök II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után Erdélyre törnek], melyeket Zrínyi Miklós írt a törököknek és a császár ellenségeinek, azért, hogy [segítségükkel] a tartomány [Erdély] ura lehessen.”¹⁴⁹ Ez elég meglepő kijelentés Montecuccolitól, főleg azért mert Zrínyi egész élete és tevékenysége azt mutatja, hogy természetes ellenségének tartotta a törököt, arról meg egyetlen más adat sincs, hogy éppen II. Rákóczi György bukása után szeretett volna erdélyi fejedelem lenni. Mégis megérné talán egyszer komolyabban utána járni az ügynek, hiszen Péter Katalin már jó negyven évvel ezelőtt – néhány Vitnyédy-level alapján – elképzelhetőnek tartotta azt, hogy a lengyelországi vállalkozás kapcsán Zrínyi is bekapcsolódott a hódoltságról folyó tárgyalásokba.¹⁵⁰

A *L'Ungheria* valójában nem más, mint egy kivonatos Magyarország- és Erdély-történet 1490-től 1677-ig. Legrészletesebben persze a Wesselényi-féle mozgalomról szól Montecuccoli, éles hangnemben ítélve el az abban részt vállalt főurakat (Wesselényi Ferencet, Nádasdy Ferencet, Frangepán Györgyöt és Zrínyi Pétert), elsősorban azért, mert annak ellenére támadtak uralkodójuk ellen, hogy annak legmagasabb rendű tisztségviselői voltak. Hogy többet ilyesmi ne ismétlődhessen meg Magyarországon, írása végén Montecuccoli részletes intézkedési tervet dolgoz ki. Szerinte minden állam kormányzása két dolgon múlik: a törvényeken és a hadseregen. A gazdasági-pénzügyi kérdéseknek nagyon kevés, mondhatni szinte semmi szerepet sem szánt, ezért az osztrák kameralistákra (Johann Joachim Becher, Wilhelm von Schröder, Philip Wilhelm von Hörnigk) támaszkodó merkantilistákkal szemben (Leopold von Kollonitsch, Franz Ulrich Kinsky, Andreas Kaunitz, Gundaker Thomas von Starhemberg, David Palm) az Antonio Caraffa által képviselt katonai frakcióhoz szokták őt sorolni.¹⁵¹ A törvénykezés, más szóval a jogi berendezkedés terén a következőket javasolta Montecuccoli: 1. a Werbőczy-féle *Hármaskönyvet* át kell írni; 2. a nádorság intézményét meg kell szüntetni; 3. az országban csak a katolikus vallás gyakorlását szabad engedélyezni; 4. kivétel nélkül mindenki-

¹⁴⁸ Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 244. o.

¹⁴⁹ „Si rinvennero in questi tempi documenti di lettere, le quali scollvano le corrispondenze che Niccolò Zrin, Bano di Croazia, tenea col turco, e co' nimici di Cesare per farsi Signore [della provincia].” Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 255. o.

¹⁵⁰ Péter 1972. 661. o. Vitnyédy szóban forgó levelei: Zrínyi Miklósnak, 1657. okt. 18., Keczer Ambrusnak, 1657. okt. 29., Keczer Menyhártnak, 1657. okt. 29. *Vitnyédy* I. 1871. 78., 80., 122. o.

¹⁵¹ A merkantilistákról és militaristákról lásd: *Raffaella Gherardi*: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili. Bologna, 1980. 447–448. o. (Annali dell'Istituto storico italo germanico, Monografia 2.)

nek részt kell vállalni a hadsereg fenntartásában. Katonai szempontból a következő intézkedéseket tartotta fontosnak: 1. egyes városokat (pl. Kassa, Sárospatak, Tokaj, Szatmár stb.) komoly erődítményekké kell fejleszteni; 2. a főurak magánkastélyait le kell rombolni vagy az uralkodó katonáiból kell azokba helyőrséget kirendelni; 3. a lakosságot le kell fegyverezni; 4. Felső-Magyarországon kétezer lovas, háromezer dragonyost és hatezer német gyalogost kell állomásoztatni; 5. kétezer magyar könnyűlovast állandó hadsereggént készenlétkben tartani, nevezetesen megbízható katolikus főurak (pl. Esterházy Pál, Pálffy Miklós stb.) vezetése alatt; 6. telepéseket vinni Magyarországra, akiknek a lázadóktól elkobzott birtokokat kell szétosztani.¹⁵²

Kétségtelenül kemény javaslatok. Forrásukat azonban nemcsak Montecuccoli magyargyűlöletében, hanem a Habsburg Monarchia egészét megreformálni akarók, olykor erősen túlbuzgó és kevésbé megfontolt, igyekezetében is kell keresnünk. Ez érhető tetten a szintén ekkor (1677–1680) írt *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico* című értekezésében is, amelyben elsősorban a központi hatalom korlátait elemezte. Ebben Montecuccoli a Német-római Birodalom bonyolult közigazgatási rendszerét ismertette. A birodalom területe kerületekre (*circoli*, azaz németesen *Reichskreis*) avagy tartományokra oszlik, amelyek egymást között azért, hogy az ellenségtől megvédjék magukat, különböző ligákat alkotnak. Erre azért van szükség, mert másként lehetetlen volna kormányozni egy ekkora kiterjedésű országot.¹⁵³ Ez viszont azt eredményezte, hogy a császár a közügyek intézését és a hatalomgyakorlást kénytelen megosztani a birodalmat alkotó különböző országok (a kerületek, a választófejedelemségek) rendjeivel: „Az állam közügyeit fele részben a császár, fele részben pedig a birodalmi rendek irányítják. A rendeknek *ius sessurae et sufragii* [tanácskozási és egyetértési] joguk van, amelyet a birodalmi gyűlések alkalmával gyakorolhatnak. A birodalom rendjei az örökös tartományokból, a fejedelemségekből, valamint a városokból kerülnek ki, és ők tartják kézben a politikai és jogi közigazgatás mintegy felét. A császár rendelkezéseit csak akkor fogadják el, ha azokat szabályosan összehívott birodalmi gyűlésen is megszavazták. A császár hatalmát emellett a rendek alkotmányai is korlátozzák, amelyekre azonban a császárnak beiktatásakor fel kell esküdni.”¹⁵⁴

A rendek egyik legfontosabb hatalom korlátozó ereje adómegszavazási joguk. A birodalom rendjei a következők: az első rend a kilenc választófejedelemből, a második az egyházi (püspökök, apátok) és világi hercegekből (tizennyolc hercegi család) áll. Ide tartoznak még a grófok és a bárók is, de nekik már nincsen tanácskozási és egyetértési joguk, ahogy a harmadik rendet alkotó szabad császári városoknak sem.¹⁵⁵ A császár vagy a birodalom közvetlen alattvalói a hercegek, de e hercegségek alattvalói csak bizonyos esetekben tartoznak közvetlenül a birodalmi közigazgatás (jogszolgáltatás) alá. A birodalom uralkodója, tehát mint császár egy talpalatnyi földet sem birtokol, jóllehet régebben a császári városok az ő tulajdonát képezték.¹⁵⁶ Ezek után Montecuccoli leírja a különböző tartományokból a három rend képviselőit, valamint a birodalmi gyűlések összehívá-

¹⁵² Le opere di Raimondo Montecuccoli III. 256–273. o.

¹⁵³ Relazione dello stato. 4r.

¹⁵⁴ Uo. 6r–6v.

¹⁵⁵ Uo. 6r–7v.

¹⁵⁶ Relazione dello stato. 5r.

sának és lebonyolításának módozatait. Ez a bonyolult rendszer a gyors tanácskozást és döntéshozatalt, valamint a meghozott döntések hatékony végrehajtását akadályozza, különösen a katonai ügyek esetében.¹⁵⁷

A Habsburg Monarchia esetében a bajokat külső és belső okokra vezette vissza Montecuccoli. A belső okokat egy részét a természet–népjelleg, valamint államforma összefüggésében látta: „Azt mondom tehát, hogy a jelenlegi egyenetlenségeknek okait egyrészt az államot alkotó nemzet (a német) jellemében, másrészt pedig a nemzetet irányító kormányzati és politikai formában kell keresnünk. A németek természetüknél fogva szeretik a szabadságot, és ritkán nemz a természet köztük olyan emelkedett szellemeket, akik meghaladnák a létezés általános feltételeit. [...] Már most, ami a három politikai államformát, úgymint monarchikus, arisztokratikus és demokratikus illeti, meg kell állapítanom, hogy a tenger melléki vidékeken, valamint a síkságokon a monarchikus és az arisztokratikus az uralkodó, míg a hegyvidékeken, így az Alpokban is, a demokratikus, ahogy ez Svájcban és az egyszerű népek között is tapasztalható. A birodalom kormányzati formája ezért sokszor változott. Általában az arisztokratikus és monarchikus kerekedett felül, és ha V. Károly meg nem akadályozza, akkor Németország [Német-római Birodalom] is könnyen köztársasággá alakult volna.”¹⁵⁸

A birodalmat meggyengítő külső tényezők közül – Montecuccoli szerint – a legfontosabb a vallásszakadás, a Luther által előidézett „eretnység”, amely a birodalom alaptörvényeit és intézményeit rontotta meg a számos egymással vetélkedő és viszálykodó párt kialakulása miatt. Ráadásul a vallás miatt a császári alattvalók még arra is rávetemedtek, hogy saját uralkodójuk ellen kezdjenek el szövetekezni. A lutheranizmus elterjedése, amelyet II. Lajos király váratlan eleste a mohácsi csatátéren csak felgyorsított, elsősorban Magyarországon okozott komoly károkat a birodalom számára. A Magyar Királyságról több szó nem esik az iratban, csak a Marsili által hozzáfűzött megjegyzésekben, amelyek más helyen már elemzésre kerültek.¹⁵⁹

Összegzés gyanánt

Montecuccolinak a magyarokhoz és főként Zrínyi Miklóshoz való viszonyát a magyar kutatók általában az 1662. évi röpiratok, Zrínyi néhány levele, valamint Andtler, Nitri és Priorato fentiekben bemutatott szövegei alapján ítélték meg. Montecuccolinak az erdélyi hadjárat kapcsán készített feljegyzései, a zrínyi-újvári ostromról született naplója és a Priorato *Historiájához* írt feljegyzései a legutóbbi időkig ismeretlenek maradtak. Ám a magyar vonatkozású kiadott Montecuccoli-szövegek is (a *L'Ungheria nell'anno 1677*, a *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, de legfőképpen a Nitri *Ragguagliójához* írt „helyesbítések”) is kevés figyelembe részesültek. Ezzel szemben a nyugat-európai kutatók úgymond „visszafele olvasták” Montecuccoli és a magyarság viszonyát. Szinte mindenki, aki a kérdéssel foglalkozott (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi stb.), a *L'Ungheriából* vett idézettel

¹⁵⁷ Uo. 12r.

¹⁵⁸ Uo. 11v–12r.

¹⁵⁹ Nagy Levente: Határok, vándorok, kémek. A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásaiban. Budapest, 2011. 196–197. o.

indított, és e legelfogultabb Montecuccoli-írás alapján értelmezte akár a Zrínyi–Montecuccoli viszonyt is. Így például Georg Wagnernél Zrínyi „dühödt, forrófejű katona.”¹⁶⁰ Nem panaszkodhatunk azonban, mert a későbbiekben Barker, Martelli vagy Raimondo Luraghi már sokkal árnyaltabban közelítették meg a kérdést. Barker, aki a külföldi szerzők közül a legalaposabb tanulmányt írta Montecuccolinak a magyarokhoz fűződő viszonyáról, egyenesen tragédiának tartotta, hogy a magyar–horvát arisztokrácia legjelesebbje és az itáliai kultúra szerelmese éppen egy olasz hadvezérrel került összeközösbe.¹⁶¹

Összegzőképpen annyit állapíthatunk meg, hogy Raimondo Montecuccoli magyarokhoz fűződő viszonyában mindenképpen több fázist különböztethetünk meg. 1655-ben, amikor először vett részt a pozsonyi nádorválasztó országgyűlésen, és megkapta a magyar indigentátust, még a Krisztina svéd királynővel való afférja izgatta jobban, semmint a magyar ügyek. E passzivitást az 1661. évi erdélyi hadjárat törte meg, amikor a – leginkább felső-magyarországi körökből érkező – támadások hatására megírta egy szűk döntéshozói kör számára védekező magyarzkodását, melyet – miután az egy módosult röpirat formájában kikerült a nyilvánosság elé – Porcia főudvarmesterrel együtt letagadott. Ekkor még csak néhány általánosító kritikát fogalmazott meg főleg a felső-magyarországi főnemeseknek a német katonasággal szemben tanúsított magatartásával szemben. Ekkor kezdett azonban komolyan foglalkozni a török kiűzésének, valamint Erdély Habsburg Monarchiához való csatolásának a lehetőségével. Miután tevékenyen részt vett az 1663–1664. évi magyarországi hadi eseményekben (főleg Zrínyi-Újvár ostrománál és a szentgotthárdi csatában) érzékenyen érintette a tevékenységét kritizáló kiadványok megjelenése, főként Johann Heinrich Andtler és Mauritio Nitri művei. A Nitri, valamint a császári történetíró, Galeazzo Gualdo Priorato készülő műveihez írt megjegyzésekben ugyanakkor már nyíltan felvállalta Zrínyi iránt érzett ellenszenvét, ami azonban – a magyar történetírás gyakori állításával szemben – nem politikai, hanem sokkal inkább személyes és hadtudományi jellegű volt. Ennek ellenére a nyilvánosságnak szánt *Della guerra col turco in Ungheria* c. művében már sokkal visszafogottabban kritizálta Zrínyit, helyette általánosító magyarellenességbe csapott át. Ezt azután élete végéig megtartotta, és legkoherensebben a *L'Ungheria nell'anno 1677* című tervezetében fejtette ki, amelyben a Magyar Királyságnak és Erdélynek egy abszolutista kormányzású Habsburg Monarchiába való teljes integrálására vonatkozó javaslatát összegezte.

RÖVIDÍTÉSEK

¹⁶⁰ R. Várkonyi 2010. 81. o. Wagner 1964. különösen: 114–127., 479., 526–527. o.

¹⁶¹ Thomas M. Barker: Montecuccoli as an opponent of the Hungarians. *Armi Antiche. A Bollettino dell'Accademia S. Marciano* különszáma, 1972. 207–211. o.

- Andtler*: Memoria *Franz Friedrich Andtler*: Memoria belli Hungaro-Turcici inter Caesares Leopoldum primum et Mahometem IV. Massiliae, 1665. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) ms. 640. fol. 37v–65v.
- Bene* 1991. *Bene Sándor*: Zrínyi és Priorato. *Somogy*, 1991/6. 48–53. o.
- Bene* 1992. *Bene Sándor*: Zrínyi-levelek 1664-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96 (1992/2). 225–245. o.
- Bene* 1993. *Bene Sándor*: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...” (Egy birodalmi história és társszerzői). *Filológiai Közöny*, 1993/1, 49–56. o.
- Bene* 1993a. *Bene Sándor*: Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Veleencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1993, 650–668. o.
- Bene* 1993b. *Bene Sándor*: „Jöttem, láttam s elmenekültem...” Franz Friedrich Andtler gúnyirata Montecuccoliról. *Irodalomismeret*, IV (1993/1–2). 36–39. o.
- Borián* 2004. *Borián Elréd*: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma, 2004. (Pannonhalmi Füzetek 50.)
- Campori* 1876. *Cesare Campori*: Raimondo Montecuccoli: la sua famiglia e i suoi tempi. 1876.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.
- Domokos–Hausner* 2008. *Domokos György – Hausner Gábor*: Zrínyi-Újvár ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kor újkorban* (szerk. *G. Etényi Nóra* és *Horn Ildikó*. L’Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület. Budapest, 2008. 241–264. o.
- G. Etényi* 2033. *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- Gherardi–Martelli* 2010. *Raffaella Gherardi-Fabio Martelli*: La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna. Il Mulino. Bologna, 2009.
- Hausner* 2010. *Hausner Gábor*: Zrínyi Miklós Tábori kis tracta című művének műfaja és keletkezési időpontja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123 (2010/4), 818–838. o.
- Kanyaró* 1887. *Kanyaró Ferenc*: Montecuccoli és Zrínyi vitája. *Történelmi Tár*, 1887. 641–648. o.
- Kármán* 2008. *Kármán Gábor*: A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. ELTE BTK PhD-disszertáció. Budapest, 2008.
- Klaniczay* 1964. *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Budapest, 1964.
- Köpeczi* 1976. *Köpeczi Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.
- Kőszeghy* 1890. *Kőszeghy Ferenc*: Montecuccoli röpirata Zrínyi ellen. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1890. 130–135. o.
- Le opere di Raimondo *Le opere di Raimondo Montecuccoli*. Vol. I–III. A cura di

- Montecucoli I–III. Lucerna di Cesare *Raimondo Luraghi, Andrea Testa.* Roma, 1988, 2000.
La lucerna di Cesare, cioè Discorso del Conte di Sdrino colla Lucerna dell'Imperatore Leopoldo. Biblioteca Apostolica Vaticana Fondo Chigi, O. III. 38. fol. 245–307.
- Luraghi* 1988. *Raimondo Luraghi:* Raimondo Montecucoli, l'azione e il pensiero. In: *Le opere di Raimonodo Montecucoli.* I. 9–122. o.
- Mariani – Varanini* 1941. *Vittorio Mariani – Varo Varanini:* Condottieri italiani in Germania. Garzanti. Milano, 1941.
- Martelli* 2011. *Fabio Martelli:* Montecucoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011/1). 31–63. o.
- Nachlass Montecucoli* *ÖStA KA AFA B/492*
- Nitri* 1666. *Mauritio Nitri:* Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria. Venetia, 1666.
- Nagy* 2003. *Nagy Levente:* Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel. Budapest, 2003. 53–54. o. (Irodalomtörténeti füzetek 154).
- ÖStA KA AFA* *Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv Alte Feldakten*
- Pálffy* 2007. *Pálffy Géza:* Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben.* (Szerk. *Bene Sándor, Hausner Gábor.*) Budapest, 2007, 39–65. o.
- Pálffy* 2007a. *Pálffy Géza:* A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről – Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vát mellett 1663. szeptember 17-én. *Történelmi Szemle,* 49 (2007). 263–288. o.
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza:* A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 258–261. és 280–286. o. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)
- Perjés* 1999. *Perjés Géza:* A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecucoli vita . In: *Uő.: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok.* Balassi Kiadó–Zrínyi Kiadó. Budapest, 1999, 149–189. o.
- Perjés* 2002. *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. második, bőv. kiad. Osiris Kiadó. Budapest, 2002.
- Péter* 1972. *Péter Katalin:* Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. Századok. CV. (1972/2), 642–663. o.
- Polidori* 1848. *Filippo Luigi Polidori:* Appunti per servire alla vita del principe Raimondo Montecucoli. *Archivio Storico Italiano,* (20), 1848. 187–234. o.
- Portré és imázs *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* (szerk. *G. Etényi Nóra, Horn Ildikó.*) Budapest, 2008.
- Priorato* 1672. *Galeazzo Gualdo Priorato:* Historia di Leopoldo Cesare II. Vienna, 1672.
- R. Várkonyi* 2010. *R. Várkonyi Ágnes:* Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.
- Relazione dello stato *Raimondo Montecucoli:* Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico. Biblioteca Universitari di Bologna Fondo

- Marsili. ms. 96. fasciculus A.
- Rothenberg* 2005. *Gunther E. Rothenberg*: Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi „hadügyi forradalom.” In: A korai stratégiai gondolkodás. (Szerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2005. 33–61. o.
- Szabó* 2008. *Szabó Péter*: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2008.
- Tusor* 2005. *Tusor Péter*: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században. Budapest-Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.)
- Várkonyi* 2007. *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. (Szerk. *Erdélyi Gabriella*, *Tusor Péter*.) Budapest, 2007. (CD-ROM).
- Várkonyi* 2008. *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: Portré és imázs. 147–163. o.
- Veltzé* I–IV. 1899–1900. Ausgewählte Schriften des fürsten Raimund Montecuccoli. Vol. I-IV. Bearbeitet von *Alois Veltzé*. Wien-Leipzig, 1899-1900.
- Vitnyédy* I–II. 1871. *Vitnyédy István* levelei 1652-1664. I–II. Kiad. *Fabó András*. *Magyar Történelmi Társaság*, XV–XVI (1871).
- Wagner* 1964. *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664. Eisenstadt, 1964.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Osztrák hadilevéltári források az 1663-1664. évi eseményekről. In: „Szentgotthárd – Vasvár 1664.” Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok. (Szerk. *Tóth Ferenc*, *Zágorhidi Czigány Balázs*). Szentgotthárd, 2004. 38–44. o.
- Zrínyi Miklós összes művei *Zrínyi Miklós* összes művei. (Kiad. *Kovács Sándor Iván*, *Kulcsár Péter*, *Hausner Gábor*.) Budapest, 2003.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei *Zrínyi Miklós* válogatott levelei. (Kiad. *Bene Sándor*, *Hausner Gábor*.) Budapest, 1997 (Régi Magyar Könyvtár Források 6.)

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI AND THE HUNGARIANS

Summary

Hungarian scholars generally judged Montecuccoli's relation to the Hungarians and mainly to Zrínyi by the pamphlets from 1662, by some of Zrínyi's letters, and by the texts of Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri and Galeazzo Gualdo Priorato. Montecuccoli's notes on the campaign in Transylvania, his diary on the siege of Zrínyi-Újvár, and his notes on Priorato's *Historia* were to recent times unknown. The published Montecuccoli texts of Hungarian interest (*L'Ungheria nell'anno 1677*, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, but mostly the notes on Nitri's *Ragguaglio*) have received little attention, too. At the same time, Western European scholars read the relation of Montecuccoli and the Hungarians the other way round. Nearly everybody who dealt with the question (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi etc.) started with a quotation from *L'Ungheria*, and described even the Zrínyi-Montecuccoli relationship by this most prejudiced Montecuccoli text. Therefore, Georg Wagner, for example, describes Zrínyi as a 'furious, hot-headed soldier'. Later on, however, Barker, Martelli and Luraghi gives a much more complex approach of the matter. Barker, for example, thought that the clash between one of the most eminent members of Hungarian aristocracy, an admirer of Italian culture, and Italian commander is a real tragedy.

The present study endeavours to show that in Montecuccoli's relationship to the Hungarians a number of phases can be discerned. When he first took part of the palatine electing national assembly in Pozsony in 1655, and he was granted Hungarian indigenate, he was more worried about his affair with Queen Christina than about the Hungarian affairs. The Transylvanian campaign put an end to this passivity, and, following the attack of Upper Hungarian circles, he wrote his defending-apologies for a small circle of decision-makers. In this text, which he denied after it became public, he wrote only a few general critics, mainly in connection with the attitude of the Upper Hungarian high nobility towards German soldiers. It was at that time, however, that he began to seriously deal with the idea of driving the Turks out of the country and of annexing Transylvania to the Habsburg Monarchy. Since he actively took part of the military actions in Hungary in 1663–1664 (mainly at the siege of Zrínyi-Újvár and at the Battle at Szentgotthárd), he was hard hit by the publications criticising his deeds, mainly by the works of Andtler and Nitri. He openly admitted his antipathy against Zrínyi in his notes on Nitri's and Priorato's works, and this sentiment was rather of personal and war-theory than political type. Despite this, in his work for the public, *Della guerra col turco in Ungheria*, Montecuccoli's critics of Zrínyi is much more moderate, and instead it reflects a general antipathy against the Hungarians. He kept this sentiment until his death, and gave its most coherent summary in his draft *L'Ungheria nell'anno 1677*, a text in which Montecuccoli put down his suggestions concerning the total integration of the Kingdom of Hungary and Transylvania into the Habsburg Monarchy.

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI ET LES HONGROIS

Résumé

Généralement, les chercheurs hongrois apprécient la relation de Montecuccoli avec les Hongrois et surtout avec Zrínyi sur la base des pamphlets de 1662, de quelques lettres de Zrínyi et des textes de Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri et de Galeazzo Gualdo Priorato. Les notes de Montecuccoli sur la campagne de Transylvanie, ainsi que son journal écrit sur le siège de Zrínyi-újvár et ses notes rédigées pour *Historia* de Priorato ne furent découverts que récemment, tandis que les textes ayant trait aux Hongrois de Montecuccoli qui furent publiés (*L'Ungheria nell'anno*

1677, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria* et avant tout les notes écrites pour *Ragguaglio* de Nitri) furent négligés. En revanche, la quasi totalité des chercheurs occidentaux (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi, etc.) qui s'occupaient de cette question se basèrent sur *L'Ungheria*, écrit le plus partial de Montecuccoli, pour expliquer la relation entre Zrínyi et Montecuccoli. Alors que Zrínyi était un militaire enragé, une tête brûlée chez Georg Wagner, plus tard Barker, Martelli et Luraghi abordaient déjà la question d'une manière beaucoup plus nuancée. Par exemple, Barker considéra comme une tragédie que la plus grande figure de l'aristocratie hongroise, qui était aussi un amoureux de la culture italienne, fût opposé à un chef militaire italien.

La présente étude cherche à démontrer que la relation de Montecuccoli avec les Hongrois eut plusieurs périodes. En 1655, lorsqu'il participa pour la première fois à la Diète de Presbourg qui devait élire le palatin et où il reçut la nationalité hongroise, il fut encore plus préoccupé par son différend avec la reine Christine que par les affaires hongroises. Cette passivité fut rompue par la campagne de Transylvanie de 1661 lorsqu'il écrivit ses explications défensives pour un cercle restreint de décideurs sous l'effet des attaques formulées par les nobles de la Haute Hongrie. Mais une fois publiées, il les nia. A l'époque, il ne formula que quelques critiques générales concernant principalement l'attitude des aristocrates de la Haute-Hongrie à l'égard des troupes allemandes. C'est durant cette période qu'il commença à envisager sérieusement la possibilité de chasser les Turcs du pays et de rattacher la Transylvanie à la Monarchie des Habsbourg. Après avoir participé activement aux événements militaires de Hongrie en 1663 et 1664 (avant tout au siège de Zrínyi-Újvár et à la bataille de Szentgotthárd), il fut affecté par les publications critiquant son activité, surtout par celles d'Andtler et de Nitri. Dans ses observations rédigées pour les œuvres en préparation de Nitri et de Priorato, il assumait déjà ouvertement son inimitié à l'égard de Zrínyi qui n'était pas d'ordre politique, mais plutôt personnel et également liée à la science militaire. Malgré ceci, dans son ouvrage intitulé *Della guerra col turco in Ungheria*, Montecuccoli critiqua beaucoup moins Zrínyi en personne, mais il exprima des idées anti-Hongrois générales auxquelles il resta fidèle jusqu'à la fin de sa vie. C'est dans son plan *L'Ungheria nell'anno 1677* où il fit des propositions concernant l'intégration du Royaume de Hongrie et de la Transylvanie dans la Monarchie des Habsbourg que ces idées apparurent de la manière la plus cohérente.

Levente Nagy – Gábor Hausner

RAIMONDO MONTECUCCOLI UND DIE UNGARN

Resümee

Die Beziehung Montecuccolis zu den Ungarn und insbesondere zu Zrínyi wurde von den ungarischen Forschern im Allgemeinen auf Grund der Flugblätter des Jahres 1662, auf Grund einiger Briefe Zrínyis, sowie der Schriften von Johann Heinrich Andtler, Mauritio Nitri und Galeazzo Gualdo Priorato beurteilt. Die Aufzeichnungen Montecuccolis bezüglich des Siebenbürgischen Feldzugs, sein Tagebuch über die Belagerung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin), sowie seine Aufzeichnungen im Zusammenhang mit Prioratos *Historia* blieben bis vor kurzem unbekannt. Aber auch die veröffentlichten Montecuccoli-Texte mit ungarischem Bezug (*L'Ungheria nell'anno 1677*, *Tratatto della guerra col turco in Ungheria*, aber vor allem die Aufzeichnungen zu Nitris *Ragguaglio*) erhielten nur wenig Aufmerksamkeit. Dem gegenüber lasen die westeuropäischen Forscher die Beziehung zwischen Montecuccoli und dem Ungarnum rückwärts. Fast jeder, der sich mit der Frage beschäftigte (Georg Wagner, Thomas Barker, Gunther E. Rothenberg, Fabio Martelli, Raffaella Gherardi usw.) beginnt mit einem Zitat aus *L'Ungheria* und interpretierte sogar das Verhältnis zwischen Zrínyi und Montecuccoli auf Grund dieser am meisten voreingenommenen Schrift. So ist Zrínyi zum Beispiel bei Georg Wagner noch ein „wütender, hitzköpfiger Soldat“, aber Barker, Martelli und Luraghi näherten sich der Frage später bereits viel nuancierter. Barker hielt es zum Beispiel geradezu für eine Tragödie, dass der Hervorragendste unter den ungarischen Aristokraten

и ein leidenschaftlicher Anhänger der italienischen Kultur gerade mit einem italienischen Feldherrn in einen Konflikt geraten war.

In der vorliegenden Studie versucht der Verfasser vorzustellen, dass in der Beziehung Montecucoli zu den Ungarn mehrere Phasen unterschieden werden können. 1655, als er erstmals an der den Palatin wählenden Diät in Pozsony (Pressburg) teilnahm und das ungarische Indigenat erhielt, war er noch mit seiner Affäre zu Königin Christina beschäftigt, nicht mit den ungarischen Angelegenheiten. Diese Passivität wurde durch den Siebenbürgischen Feldzug im Jahre 1661 gebrochen, als er infolge der Angriffe aus den Kreisen in Oberungarn einem engen Kreis von Entscheidungsträgern seine Rechtfertigung schrieb, in der er sich verteidigte. Diese Rechtfertigung leugnete er, nachdem diese an die breite Öffentlichkeit gelangt war. Zu dieser Zeit formulierte er lediglich einige verallgemeinernde Kritiken, insbesondere im Zusammenhang mit dem Verhalten der Hochadeligen Oberungarns gegenüber den deutschen Soldaten. Zu dieser Zeit begann er sich jedoch auch ernsthaft mit der Möglichkeit der Vertreibung der Türken, sowie des Anschlusses Siebenbürgens an die Habsburgermonarchie zu beschäftigen. Nachdem er aktiv an den Kriegsergebnissen 1663-1664 in Ungarn teilgenommen hatte (insbesondere bei der Belagerung von Zrínyi-Újvár und der Schlacht bei Szentgotthárd /St. Gotthard) war er vom Erscheinen von Publikationen, die seine Tätigkeit kritisierten, vor allem der Werke Andtlers und Nitris, empfindlich berührt. In seinen Anmerkungen zu den entstehenden Werken Nitris, sowie Prioratos nahm er die Abneigung gegen Zrínyi bereits offen auf sich, wobei diese nicht politisch, sondern eher persönlich und militärwissenschaftlich motiviert war. Trotzdem kritisierte Montecucoli in seinem für die Öffentlichkeit bestimmten Werk *Della guerra col turco in Ungheria* Zrínyi bereits viel zurückhaltender und schlug stattdessen in verallgemeinernde ungarnefeindliche Aussagen über. Diese hielt er dann bis zu seinem Tod aufrecht und führte sie am kohärentesten in seinem Entwurf *L'Ungheria nell'anno 1677* aus, der sich mit den Vorschlägen zur vollständigen Integration des Königreichs Ungarn und Siebenbürgens in die Habsburgermonarchie beschäftigt.

Левенте Надь – Габор Хауснер

РАЙМОНДО МОНТЕКУККОЛИ И ВЕНГРЫ

Резюме

Отношение Монтекукколи к венграм, и главным образом к Зрини, венгерские исследователи оценивают обычно на основании текстов листовок 1662 года, нескольких писем Зрини, а также текстов Йоханна Генриха Андтлера, Маурицио Нитри и Галеазо Гуальдо Приорато. Заметки Монтекукколи, сделанные в связи с походом в Трансильванию, его дневники, написанные в связи с осадой Зрини-Уйвара, а также заметки, написанные к Истории Приорато, до последнего времени оставались неизвестными. Но и касающиеся венгров тексты Монтекукколи (*l'Ungheria nell'anno 1677, Trattatto della guerra col turco in Ungheria*, и главным образом заметки, написанные к труду Нитри *Ragguaglio* также пользовались небольшим вниманием. В противоположность этому западно-европейские исследователи читали отношения венгров и Монтекукколи обратно. Почти все, кто занимался этим вопросом, (Георг Вагнер, Томас Баркер, Гунтер Е. Ротенберг, Фабио Мартелли, Рафаэлла Жерарди и т. д.) начинают с цитаты, взятой из *l'Ungheria*, и на основании этой небеспристрастной работы Моентекукколи интерпретируют также и отношения Монтекукколи и Зрини. Так например, у Георга Вагнера Зрини изображен как „бешенный солдат с горячей головой“, позднее же Баркер, Мартелли и Лураги подходили уже к этому вопросу более осторожно, соблюдая оттенки при наклеивании эпитетов. Баркер, например, считал трагедией, что выдающийся деятель венгерской аристократии, горячий поклонник итальянской культуры столкнулся на поле битвы именно с итальянским полководцем.

В настоящей работе авторы делают попытку показать, что в отношениях Монтекукколи к венграм может быть различимо несколько фаз. В 1655 году, когда Монтекукколи впервые участвовал в государственном собрании по выбору надора и получил венгерский индигенат,

его афера с королевой Кристиной волновала его тогда больше, чем дела в Венгрии. Эта пассивность политика была преломлена походом в Трансильванию в 1661 году, когда под влиянием нападков, поступавших из высших правящих венгерских кругов, он написал в целях самозащиты объяснение для узкого правящего круга страны, от которого он отказался после того, как оно стало публичным. Здесь он сформулировал лишь несколько общих критических замечаний главным образом по поводу поведения высшей аристократии на севере Венгрии по отношению к немецким военным кругам. Тогда он начал уже серьезно заниматься вопросом изгнания турок и возможностью присоединения Трансильвании к Габсбургской монархии. Так как он принимал активное участие в военных действиях Венгрии в 1663-1664 годах, (главным образом в осаде Зрини-Уйвара и в битве при Сент-готтхарде), его чувствительно задело появление писаний, критиковавших его деятельность, главным образом работ Андтлера и Нитри. В своих заметках, написанных к работам Нитри и подготавливавшимся работам Приорато, он уже открыто заявлял о своей неприязни к Зрини, носившей скорее личный и военно-научный, чем политический характер. Несмотря на это в своей работе *Della guerra col turca in Ungheria* он критиковал Зрини уже более сдержанно, и вместо этого перешел уже на обобщающий антихунгаризм. И наиболее ярко выразил в своем проекте *l'Ungheria nell'anno 1677*, в котором он изложил свои предложения относительно полной интеграции Венгерского Королевства и Трансильвании в Габсбургской монархии.